

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

І. А. МАЛИШЕВСЬКА

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДОТЕРАПІЇ
ЯК ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ ЗДОРОВ'Я
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

МОНОГРАФІЯ

**Умань
Візаві
2013**

УДК 613 – 053.5

ББК 51.28

М 19

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту розвитку дитини Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(протокол № 2 від 6 листопада 2013 р.).

Наукові рецензенти:

Біда О. А., доктор пед. наук, професор, завідувач кафедри дошкільної і початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Шапошнікова І. М., кандидат пед. наук, професор, заступник директора з навчально-методичної роботи Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

М 19 Малишевська І. А.

Методика використання природотерапії як технології корекції здоров'я учнів початкової школи : монографія / І. А. Малишевська. – Умань : ВПЦ "Візаві", 2013. – 162 с.

У монографії представлені теоретичні і методичні аспекти використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи. Автором розглядається поняття "природотерапії" як специфічної технології корекції здоров'я та активізації пізнавальної діяльності учнів молодших класів на засадах впливу на них об'єктів природного оточення.

Видання адресовано методистам і учителям початкових класів, студентам педагогічних вузів.

УДК 613 – 053.5

ББК 51.28

© І. А. Малишевська, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДОТЕРАПІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Характеристика базових понять дослідження	8
1.1.1. Дефініції щодо сутності й специфіки екологічної освіти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкових класів	8
1.1.2. Природотерапія як оздоровча технологія у навчальному процесі початкової школи	18
1.2. Психолого-педагогічна доцільність природотерапевтичних засобів у роботі з молодшими школярами	34
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З УЧНЯМИ	50
2.1. Сучасний стан наявності природотерапевтичного компоненту в екологічній підготовці майбутнього вчителя початкових класів	50
2.2. Обґрунтування складових технології підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями	60
2.3. Використання природотерапевтичних методів у навчальному процесі початкової школи	80
Висновки до другого розділу	91
ВИСНОВКИ	94
ЛІТЕРАТУРА	98
ДОДАТКИ	121

ПЕРЕДМОВА

Розбудова української держави, демократизація суспільного життя, відродження національної культури, посилення інтеграційних процесів осучаснюють і посилюють увагу до освіти. Вона має бути пріоритетною, неперервною, особистісно-орієнтованою, гуманістично-ціннісною, забезпечувати саморозвиток особистості.

Зміна філософії людини вимагає й змін філософії освіти, особистісного розвитку. Сучасне суспільство перебуває нині у процесі оновлення концепції здібностей, потенціалу і цілей людини (А. Маслоу). Таким чином, актуалізується завдання щодо осмислення й пізнання нових педагогічних реалій, створення нової філософії освіти, відкритої до прагнень людини, її життєвого й духовного світу. На таких засадах має формуватися нова педагогіка, центром якої є учень з його потребами, можливостями, потенціалом.

Відтак школа покликана виховати особистість, яка прагне до постійного саморозвитку, самовдосконалення, реалізації власного потенціалу, здатну усвідомлювати й відповідати за свої вчинки тощо. Проте, як показують результати психолого-педагогічних і медико-соціологічних досліджень, будь-які соціальні й освітні реформи не будуть дієвими, допоки учні не будуть здоровими, розвиненими, не оберуть свідомо здоровий спосіб життя.

Водночас, сучасне суспільство, досягнувши високого технологічного рівня розвитку, нехтує законами природи, змінюючи акценти і визначаючи напрями взаємодії з природою, що досить часто призводить до негативних невідворотних наслідків. Екологічна криза є результатом недбалого ставлення людини до природи, її переконаності у власній могутності [94, с. 18].

Результати досліджень сучасних учених свідчать, що однією з причин глобальної екологічної кризи є поглиблення кризи людського духу: сплеск егоїзму, нігілізму, локальних і регіональних збурень у суспільстві, планетарна епідемія аморальності, індивідуальна деградація в різних її проявах, низький рівень культурного й духовного розвитку, людської некомпетентності й непрофесійності при вирішенні національних і міжнаціональних питань тощо.

Процеси державних перетворень в Україні, що спричинили зміни в соціальних структурах, наповнили їхнє функціонування новим екологічно спрямованим змістом, детермінували потреби у розробці вихідних засад удосконалення та підвищення ефективності екологічної підготовки молоді, що в подальшому позначається на її екологічній практичній діяльності. Екологічно спрямована освіта має забезпечити реальні можливості керуватися у власній екологічній діяльності аналізом зразків світової практики з метою їхнього використання для позитивного розв'язання екологічних проблем в Україні [335, с. 2].

Провідною метою екологічної освіти нині є не лише усвідомлення новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а необхідність формування нового екологічного мислення, яке зможе здійснити синтез наукових знань та

естетичного ставлення до навколишнього середовища, необхідність "навчити жити" сучасну громадськість в реаліях сьогодення.

Вітчизняні й зарубіжні вчені (І. Бех, В. Бондар, О. Савченко, Н. Бібік, І. Єрмаков, М. Фролов, А. Маслоу) вважають, що вчитель має сприймати дитину такою, якою вона є, допомогти їй зрозуміти саму себе, розкрити її здібності, схильності, потенціал, найкращі задатки. Отже, провідною метою сучасної школи поряд із підготовкою учня до суспільного, самостійного повноцінного життя, є формування його фізичного, психічного і морального здоров'я, організація навчально-виховного процесу в такий спосіб, який дає можливість максимально зменшити навантаження, уникнути неврозів, забезпечити своєчасну діагностику і корекцію, систематичну медико-психологічну допомогу кожному учневі.

Такий підхід вимагає від освіти подолання усталених стереотипів щодо сприйняття дитини як пасивного об'єкта виховного впливу, пошуку ефективних технологій відновлення фізичного, психічного, духовного здоров'я учнів молодших класів, максимального використання позитивного впливу всіх природних об'єктів на його особистість як у навчальний, так і позанавчальний час.

Аналіз даних медичної статистики свідчить про загрозливий стан здоров'я дітей. Так, внаслідок соціально-політичних, демографічних змін і глобальної екологічної кризи в Україні зростає кількість дітей, які страждають психічними і фізичними хворобами. На молодший шкільний вік припадає всього 10–12 % здорових дітей, на середній – 8–10 %, на старший – 5–8 %. Майже половина дітей шестирічного віку в Україні наприкінці робочого дня відчують перевтому. З кожним роком ці показники погіршуються на 3–5 %. При цьому невпинно зростають нервово-психічні, соматичні захворювання та вроджені аномалії. Окрім того, близько 90 % першокласників мають ті чи інші відхилення від норми, а 10 % загальної кількості дітей шкільного віку мають певну затримку психічного розвитку. Почастішали випадки порушень психічного розвитку неорганічного походження, соціальної та педагогічної занедбаності, порушень поведінки, спілкування.

Основними причинами погіршення здоров'я учнів молодших класів є не тільки результати тривалої несприятливої дії соціально-економічних чинників, а й педагогічних:

- інтенсифікація навчального процесу (постійне підвищення темпу навчання та збільшення навантаження);
- невідповідність програм, технологій навчання функціональним і віковим особливостям учнів молодших класів;
- недотримання елементарних санітарно-гігієнічних вимог до організації навчально-виховного процесу у початковій школі;
- недостатній рівень кваліфікації учителів початкових класів з питань охорони здоров'я молодших школярів;
- масова неграмотність батьків з питань збереження здоров'я дітей початкових класів.

Усе вищезазначене свідчить про нагальну потребу наповнити зміст початкової освіти турботою про здоров'я дітей. Це передбачає запровадження системи педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізичних функцій, станів, особистісного та соціального статусу дітей. Йдеться про допомогу дитині у кризових ситуаціях, в оптимальній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов.

Таким чином, сьогодні основним завданням педагогічних колективів початкової ланки освіти є створення і використання комплексу оздоровчо-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення і збереження здоров'я молодшого школяра.

Україна вже зробила перші кроки щодо реалізації зобов'язань, взятих у зв'язку з ратифікацією міжнародних документів ("Декларація про права дитини" (1959 р.), "Конвенція про права дитини" (1989 р.), "Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей" (1990 р.) тощо.

Так, згідно із законами "Про освіту" (1991 р.), "Про загальну середню освіту" (1999 р.), "Про охорону дитинства" (2001 р.), Державною програмою "Освіта (Україна ХХІ століття)" (1994 р.), Національною програмою "Діти України" (1996 р.), Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті (2002 р.) та іншими нормативними документами дітям гарантуються право на житло, освіту, медичне обслуговування, культурний розвиток, дозвілля, відпочинок, незалежно від їх соціального чи фізичного стану.

Філософська та педагогічна спадщина Г. Сковороди, С. Русової, В. Сухомлинського є підґрунтям для підготовки дітей молодшого шкільного віку до складних суперечливих умов життя, опанування мистецтва самореабілітації. Наукові дослідження українських вчених І. Беха, І. Єрмакова, М. Кирилової, О. Савченко, Л. Сохань, М. Шульги розкривають проблему фізичного, морального й духовного здоров'я молодших школярів.

Проте нині науковці ще мало приділяють уваги позитивному впливові природи на розвиток особистості учня і ролі в цьому процесі екологічної освіти. Отже, необхідно переосмислити зміст навчально-виховної роботи школи, впроваджувати нові технології навчання, які передбачають позитивний вплив природи загалом та її окремих об'єктів на психофізіологічний стан молодших школярів, сприяти розвитку життєдіяльності дітей.

Особливої актуальності набуває сьогодні формування готовності майбутнього вчителя, зокрема учителя початкової школи, як високопрофесійного фахівця, зорієнтованого на особистість дитини, до цілеспрямованої, системної роботи з учнями, ефективного використання можливостей природних об'єктів у підтриманні їхнього психічного і фізичного здоров'я. Результати наших досліджень свідчать, що більшість учителів не в змозі визначити приховані можливості дітей, не володіють методикою позитивного впливу природи на них.

Жива природа здавна визнавалася в педагогіці одним із важливих факторів освіти й виховання молодших школярів. Спілкуючись з нею,

вивчаючи її об'єкти і явища, діти молодшого шкільного віку поступово усвідомлюють світ, у якому живуть: відкривають чудову розмаїтість рослинного й тваринного світу, усвідомлюють роль природи в житті людини, цінність її пізнання, відчувають морально-естетичні почуття й переживання. Саме цей період у житті дітей сприятливий для усвідомлення себе невід'ємною складовою природи, своєї ролі в її збереженні й цілісності. Відтак велике значення у навчальному процесі початкової школи відіграє екологічна освіта, зокрема один із її напрямів – природотерапія, засобами якої можна формувати як позитивне ставлення учнів до природи, так і корегувати психічне і фізичне здоров'я школярів.

Таким чином, одним із пріоритетних завдань сучасної вищої педагогічної освіти є формування учителя нової генерації, спроможного системно і систематично здійснювати корекцію навчання й виховання дітей, опираючись на живу природу. Проте, незважаючи на актуальність, зазначена науково-педагогічна проблема не набула розвитку в теорії і практиці вищої педагогічної школи.

Теоретичні положення екологічної освіти активно розробляються сучасними та зарубіжними педагогами. Проблеми екологічної освіти у середній школі досліджували І. Зверев, О. Захлебний, М. Колесник, О. Колонькова, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, О. Сидельковський, І. Суравегіна, І. Удовиченко, С. Шмалей. Наукові дослідження з теорії і практики екологічної підготовки у вищій школі здійснювали Л. Білик, Н. Грейда, Н. Демешкант, Н. Єфіменко, І. Костицька, Л. Курняк, О. Мітрясова, А. Некос, О. Плахотник, Л. Титаренко, Т. Чурилова.

Екологічну підготовку майбутнього вчителя вивчали О. Біда, М. Бойчева, С. Іващенко, І. Матрусов, Т. Нінова, О. Сластьоніна, В. Танська, Г. Тарасенко, Є. Флешар, О. Чернікова, Н. Ясінська. Аналіз стану підготовки майбутніх учителів засобами краєзнавчо-туристичної діяльності здійснювали Т. Вайда, М. Костиця, В. Обозний, С. Совгіра, О. Тімець.

Важливе місце в системі неперервної екологічної освіти належить початковій школі. Водночас особливості позитивного впливу різноманітних природних об'єктів на молодших школярів вивчалися поверхово, й більшість питань цього напрямку залишалися поза належною увагою фахівців. Натомість необхідність таких досліджень нині набула актуальності, насамперед через значне посилення уваги сучасних науковців до вивчення такого феномену як позитивний вплив природних об'єктів на психічний і фізичний стан дітей, який ми назвали "природотерапія".

Актуальність порушеної проблеми, недостатній рівень дослідженості та винятково важливе значення її розв'язання ми висвітлити у своїй монографії "Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями початкової школи".

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДОТЕРАПІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Характеристика базових понять дослідження

1.1.1. Дефініції щодо сутності й специфіки екологічної освіти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкових класів

Дослідження підходів, які сприяють ефективному формуванню суб'єктного ставлення учнів до природи та впровадження активних форм і методів, що використовуються нині у педагогічній практиці, потребує системного аналізу понятійного апарату. Зокрема таких дефініцій як екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна діяльність, педагогічні технології, терапія, природотерапія.

Рівень розвитку суспільства зазвичай вимірюють матеріальними показниками, нехтуючи здоров'ям людини, її моральними й духовними критеріями, які попри будь-які оцінки й прогнози рухають вперед цивілізацію. Людство мусить переглянути свої моральні парадигми, що призвели до деградації екологічної свідомості, і знову відчути себе невід'ємною складовою природи [42].

Ми поділяємо думку А. Печчеї, що одним із ефективних засобів досягнення єдності людини з природою є освіта, яка має світоглядний характер, тому шлях до розв'язання екологічних проблем треба шукати через освіту [240, с. 290].

Аналіз нормативних документів ("Національна доктрина розвитку освіти" [217], "Концепція розвитку загальної середньої освіти" [151], "Концепція національного виховання" [148], "Концепції неперервної екологічної освіти України" [149], "Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти" [255], Концепція профільного навчання у старшій школі [150]) показав, що проблема екологічної освіти та виховання є нині надзвичайно актуальною.

Переважно у педагогічній теорії і практиці використовуються терміни "екологічне виховання" й "екологічна освіта". На думку вчених, яку ми поділяємо, ці поняття є взаємопов'язаними, оскільки освіта можлива тільки у контексті виховання, а знання самі по собі не визначають спрямованої діяльності людини. Виховання переважно формує емоційно-чуттєвий світ особистості, її світовідчуття, тоді як освіта пов'язана з навчальним процесом і впливом на сферу раціонального мислення, що є основою формування світоглядних поглядів, принципів, позицій, відтак обидва поняття розглядаються нині як єдине ціле [225, с. 127].

Як наголошує О. Васюта, екологічна освіта має базуватися на принципі "випереджаючого відображення", оскільки в свідомості людини повинна

відбуватись постійна оцінка можливих наслідків, як безпосередніх, так і майбутніх з позиції не тільки добробуту людини, а й гармонізації відносин у системі "суспільство-природа" [64, с. 311–338].

Нині екологічну освіту розглядають як унікальний засіб збереження й розвитку людини, продовження життя людської спільноти. Її провідною метою є не лише усвідомлення новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а й необхідність формування нового екологічного мислення, яке зможе синтезувати наукове знання та етичне ставлення до навколишнього середовища. Екологічна освіта покликана сприяти всебічному розвитку особистості, удосконаленню професіоналізму фахівців, бути могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу [184, с. 6].

Отже, мета екологічної освіти полягає в озброєнні людини знаннями в галузі природничих й суспільних наук, що висвітлюють особливості взаємодії суспільства і природи, розвивають здатність усвідомлювати й оцінювати конкретні дії та ситуації.

Сучасна екологічна освіта розглядається як системоформувальний компонент всього освітнього простору, що визначає його стратегічні цілі й провідні напрями, створює моральну і духовну основу школи майбутнього [88]. Її провідними принципами є: всезагальність і безперервність, комплексність і цілісність, різноманітність і регіональність, системність і якість, міждисциплінарність, єдність патріотичного й інтернаціонального, глобальність [149].

Вивчення підходів до трактування понять "екологічне виховання і екологічна освіта" спонукало до кількісно-якісного аналізу їх тлумачень сучасними дослідниками (табл. 1.1). Так, нами було встановлено, що екологічну освіту визначають як *процес формування*: особистісного ставлення до природи на засадах гармонійного розвитку людини, суспільства і природи (18 посилань); відповідального ставлення до природи (10 посилань); екологічної культури (8 посилань); екологічної свідомості (7 посилань).

У дослідженні значна увага приділяється проблемам ставлення майбутнього вчителя початкових класів до природи на засадах гармонійного співіснування людини, суспільства і природи, розглядаючи цей процес як провідний чинник формування основ екологічної культури молоді особистості. На нашу думку, формування у підростаючого покоління усвідомленого ставлення до кожної складової логічного ланцюжка "природа – людина – суспільство" ґрунтується на ціннісній діяльній екологічній активності.

Розкриття сутності означених вище понять вимагає наукового обґрунтування й тлумачення поняття "діяльність".

У філософських і психолого-педагогічних джерелах досліджуване поняття розглядається опосередковано через поняття "активність". Науковці ототожнюють поняття "активність" і "діяльність": діяльність – характеристика людської активності [199; 234; 357]; активність – діяльність соціального суб'єкта [164]; активне відображення властивостей предметної дійсності можна трактувати як діяльність [112; 182].

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Жидацький В. [343]					+								
Захлебний А. [115–117]				+	+		+	+					
Зверєв І. [118;119;122;225;343]	+			+	+		+	+					
Іващенко С. [107]					+								
Кавтарадзе Д. [132–134]		+	+										
Кисельов М. [137;138]		+	+		+								
Кітєжева Д. [139]								+					
Коденко Я. [143]					+								
Колонькова О. [145]				+									
Костюк Г. [156]									+				
Крюкова О. [160–162]											+		
Кучменко В. [168]				+									
Лук'янова Л. [184–185]				+	+								
Марков Ю. [200]					+								
Моїсєєв М. [213]			+										
Плохій З. [244]				+						+			
Поясок Т. [294]		+											
Пустовіт Г. [259;260]					+	+					+		
Різнюк Л. [108]						+							
Салтовський О. [284]		+											
Сидельковський А. [289]				+	+								
Сисоєва С. [294]		+											
Сластьоніна Е. [297]	+												
Сураєгіна І. [117;225;301;302;343]	+			+	+		+	+					
Шмалей С. [334]									+				
Ясвін В. [103]		+			+								
Кількість посилань:	8	7	4	10	18	2	4	4	2	1	2	1	1

За іншим підходом обидва поняття розглядаються як взаємодоповнюючі категорії, віддзеркалюючи два аспекти (внутрішній і зовнішній) впливу людини на оточуючий світ. Людину від усіх інших предметів природи відрізняє не те, що вона є, а як вона існує. Спосіб буття називається діяльністю [203].

Діяльність – активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб. В аналізі діяльності виокремлюють два аспекти: 1) мотиваційний, за якого складовими одиницями діяльності розглядають потребу, цілі, мотиви, предмет і засоби діяльності; 2) операційний, за якого її елементами є дії і операції [257, с. 107].

Так, діяльність людини визначають як одиницю буття, в якому породжується психічне віддзеркалення світу [172]; змістовий процес, де суб'єкт, виконуючи перетворювальні дії з оточуючим світом, включається до системи суспільних взаємозв'язків і відносин, спрямованість яких завжди відповідає мотивам [170]; всебічний процес перетворення людиною навколишньої природи, суспільства у відповідності до потреб, цілей і задач [57].

О. Леонт'єв розрізняє зовнішню (як чуттєво-предметну, матеріальну) і внутрішню (як оперування образами, уявленнями про предмети) діяльність. Крім того, вчений зазначав, що діяльність відповідає певній потребі суб'єкта, прагне до предмету цієї потреби, згасає в результаті її задоволення [170, с. 102]. Тоді як Б. Ломов вказує, що внутрішня і зовнішня діяльність нерозривно пов'язані між собою. Будь-яка зовнішня дія опосередковується процесами, що перебігають всередині суб'єкта, а внутрішній процес так чи інакше проявляється зовні [183]. За твердженням С. Рубінштейна, зовнішні прийоми діють через внутрішні умови [270]. Дія – процес підпорядковується усвідомленій меті [170].

Поняття "активність особистості" психологічна енциклопедія тлумачить як здатність людини до планомірного і цілеспрямованого перетворення навколишньої дійсності, яка реалізується в її активній життєвій позиції і передбачає відповідальність за свої обов'язки, вимогливе ставлення до себе та інших, творчий підхід до діяльності [257, с. 15].

Активність – це характеристика особистості, її самодіяльність, яка має самостійну силу реагування і проявляється у вільній, усвідомленій, внутрішньо необхідній діяльності [136, с. 22].

К. Альбуханова-Славська вказує, що активність як функціонально-динамічна якість особистості інтегрує і регулює в динаміці всю особистісну структуру (потреби, здібності, волю, свідомість), забезпечуючи можливості для виявлення самостійності, самоствердження і самореалізації особистості [2]. Тобто, досягнення особистістю мети своєї діяльності можливе лише за умови прояву її активності, і чим вище рівень активності особистості в соціумі, тим ефективнішою буде її діяльність у досягненні поставленої мети [260, с. 64]. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що поняття "активність" і "діяльність" розкривають особливості буття людини, взаємодоповнюючи одне одного (рис. 1.1).

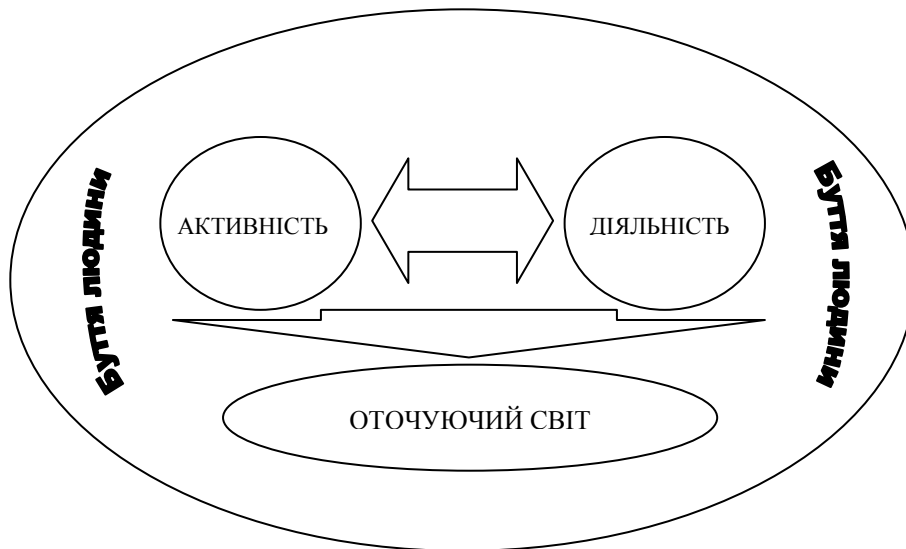

Рис. 1.1. Взаємозв'язок людини з оточуючим світом

Характеристика вищезначених тлумачень набуває завершеності з урахуванням практичної площини, яка виявляється в екологічній діяльності.

Для досягнення кінцевої мети екологічної освіти на особистісному рівні вона має пройти відповідні етапи становлення: від формування системи почуттів, установок, цінностей з домінантою природи через формування екологічно доцільної поведінки до свідомої реалізації усталених внутрішніх екологічних позицій в повсякденному житті. На основі принципу комплексності й цілісності екологічної освіти ці етапи становлення вчителя початкових класів можна визначити як:

– *формування екологічної свідомості і відповідальності*: системи почуттів, установок тощо, які ґрунтуються на системі цінностей з домінантою природи; потреби в збереженні природи [192; 272]; ознайомлення з принципами організації і функціонування екосистем, що визначають якість оточуючого середовища і здоров'я людини; виховання екологічної відповідальності як міри свободи людини в умовах екологічної необхідності [272, с. 30];

– *формування екологічної грамотності і основ екологічної культури*: суспільно необхідного початкового рівня знань про навколишнє середовище, початкових вмінь та навичок екологічної діяльності, творчих та світоглядних якостей особистості [208, с. 35]; необхідного мінімуму екологічної освіченості, який забезпечує екологічно доцільну поведінку в природі [208, с. 33]; забезпечення корекції становлення особистості у системі "людина – природа" [355]; уміння прогнозувати, передбачати наслідки свого втручання в природні взаємозв'язки [53, с. 23]; розуміння багатогранної цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства і кожної людини; відчуття потреби спілкування з природою, усвідомлення її благодійного впливу, намагання пізнати реальний світ в єдності з моральними і естетичними переживаннями; прояв нетерпимого ставлення до дій людей, які завдають шкоди природі, по можливості запобігання їй, участь у пропаганді ідей охорони природи [120, с. 19];

– *формування екологічної компетентності*: це здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному середовищі, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля [205, с. 21]; підготовленість і здатність людини до практичного вирішення екологічних завдань, наявності у неї ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно доцільно діяти у проблемних ситуаціях, що виникають у різних сферах діяльності та знаходити правильні шляхи їх вирішення [271, с. 25]; інтегративних характеристик особистості спеціаліста, що визначають його здібності і готовність проводити екологічно обґрунтовану професійну діяльність [268]; застосування набутих знань у діяльності в природі.

Отже, екологічна діяльність включає "усі види і форми діяльності людини, пов'язані з раціональним розв'язанням екологічної проблеми, екологізацією суспільного виробництва і всієї соціальної діяльності" [318, с. 41]. І саме екологічна діяльність є основною характеристикою особистісного ставлення людини до природного середовища.

У контексті нашого дослідження особливу роль відіграє впровадження педагогічних інновацій, що потребує аналізу дефініції "педагогічна технологія".

Поняття "технологія" походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Тобто поняття "технологія" можна трактувати як "наука про майстерність". Наукові пошуки у напрямку оптимізації та вдосконалення організації навчально-виховного процесу на різних рівнях освіти свідчать про суттєву трансформацію терміну "педагогічна технологія" [294, с. 246].

Так, Л. Лук'янова аналізує тлумачення поняття "педагогічна технологія" сучасними науковцями [184]. Досліджувану дефініцію розглядають як сукупність прийомів і методів [229; 235], як моделі навчання [114; 264], як алгоритм процесу досягнення запланованого результату [179], як сукупність знань про способи і засоби організації навчальної діяльності [261; 262] тощо.

Аналіз [27; 108; 114; 179–181; 184; 214; 229; 235; 261; 262; 264; 296; 341; 342] дозволяє виокремити основні характерні елементи та ознаки педагогічної технології (рис. 1.2).

За визначенням В. Серікова, технологія навчання – це законовідповідна педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і якій притаманний вищий ступінь ефективності, надійності та гарантованості результату, ніж традиційним способам навчання [288]. Тоді як Б. Гершунський [86] зазначає, що педагогічна технологія є не тільки інформаційною, комп'ютерною, вона покликана розв'язувати цільові, змістово-процесуальні і контрольні-оцінювальні (результативні) педагогічні проблеми: структурування і конкретизацію цілей педагогічного процесу, перетворення системи наукових знань у зміст освіти, навчальний матеріал тощо.

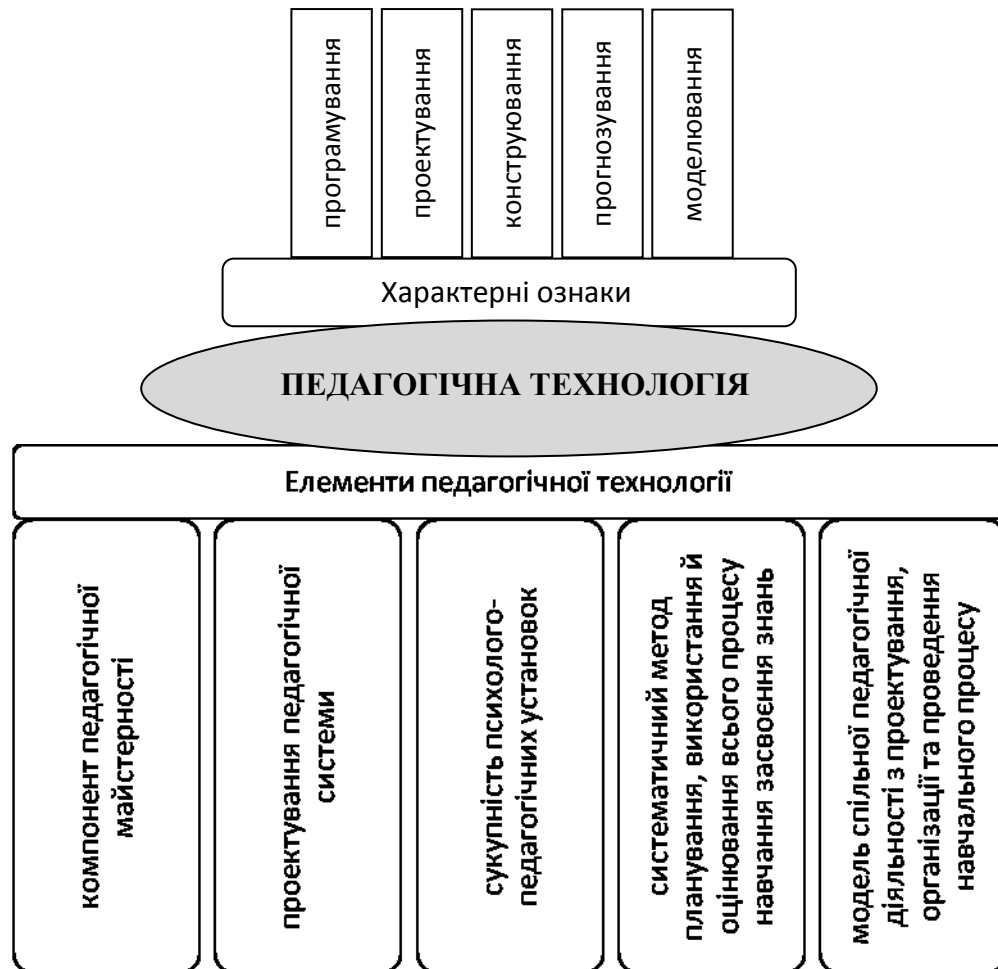

Рис. 1.2. Тракткування поняття "педагогічна технологія"
сучасними науковцями

Педагогічна технологія – це науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат [307, с. 8].

Регулятивний вплив педагогічних технологій, як вважає В. І. Беляєв [24], полягає у спонуканні знаходити нові регулятивні чинники результативності діяльності; мобілізувати кращі досягнення науки і досвіду для досягнення очікуваного результату; будувати діяльність на інтенсивній основі; приділяти більше уваги прогнозуванню і проектуванню діяльності.

За визначенням І. Зязюна, педагогічна технологія – це сфера знання, яка включає методи, засоби навчання і теорію їх використання для досягнення цілей освіти [127]. Поняття "педагогічна технологія" вміщує матеріально технічне і правове забезпечення навчально-виховного процесу, просторово-часові фактори, методи, засоби і форми роботи, педагогічну майстерність усіх учасників виховного процесу, набір обов'язкових видів діяльності, що виконує кожен учень [1, с. 205]. Це система найбільш раціональних способів досягнення поставленої педагогічної мети, наукова організація навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні й ефективні способи

досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей. В. Безпалько зазначає, що будь-яка дидактична задача розв'язується за допомогою адекватної технології навчання, цілісність якої забезпечується взаємопов'язаними компонентами: організаційної форми, дидактичного процесу і кваліфікації вчителя [26, с. 95].

Аналізуючи тезу науковця з позиції технологічного підходу, можна погодитись, що будь-який технологічний процес – це чітко визначений алгоритм, що має формально виконуватися його суб'єктами. Оскільки метою педагогічної технології є підвищення ефективності процесу навчання, варто підкреслити роль вчителя в цьому процесі. Адже саме майстерність вчителя об'єднує основні принципи й компоненти методичної системи навчання, враховує особливості матеріально-технічної бази й особистісні цінності й прагнення учня і через спільну педагогічну діяльність йде до кінцевої мети – всебічно розвинена особистість учня початкових класів (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Основні компоненти педагогічної технології

Це потребує розширення функцій учителя, оновлення змісту і форм організації його підготовки у вищих навчальних закладах. Великого значення набуває професійний розвиток вчителя, його самовдосконалення, рівень педагогічної майстерності [236].

Науковці визначають майстерність як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків [167]; "інтегрований показник ступеня готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків учителя і вихователя" [18]; "високий рівень мотивації до практичної діяльності" [167, с. 20]; "найвищий рівень педагогічної діяльності, що проявляється в творчості учителя, в постійному удосконаленні мистецтва навчання, виховання, розвитку особистості [16]; "найвищий рівень педагогічної технології, синтез особистоділових якостей і властивостей, які визначають високу ефективність педагогічного процесу" [295].

Важливого значення набуває думка І. Зязюна про те, що майстерність завжди розкривається в ефективній діяльності. Так, вчений наголошує, що педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [236].

Отже, в сучасних умовах пошуку нових освітніх концепцій педагогічна майстерність розглядається як система професійних компетентностей учителя, сформованих на методологічному, теоретичному і технологічному рівнях. Майстерність педагога – це певний рівень його професійної свободи, що здійснюється за рахунок здатності обирати стратегію виховного впливу на учня, наявності волі, сили духу, осмисленого володіння засобами і прийомами педагогічної взаємодії.

Новий підхід до рівня професійної діяльності сучасного вчителя початкових класів пов'язаний з прагненням відійти від стереотипів у навчанні, вихованні й розвитку особистості. Він ґрунтується на індивідуально-творчій діяльності педагога, здатного створити й запровадити нові технології, що ефективно реалізують вимоги особистісно-орієнтованого освітнього простору. Таким чином, важливого значення набуває потреба саме в екологічних технологіях навчання, що пов'язано з необхідністю забезпечення сприятливого середовища для життя людини, оскільки якість навколишнього середовища визначає здоров'я, за відсутності якого все інше втрачає сенс.

Розвиток у студентів педагогічних ВНЗ екологічної активності, усталеної ціннісної позиції щодо природи паралельно з формуванням фахових компетенцій має підготувати майбутнього вчителя до усвідомленої педагогічної діяльності екологічного спрямування. Такий підхід, у певному сенсі, вимагає переосмислення змісту навчально-виховної роботи ВНЗ, впровадження нових екологічних технологій навчання.

Нині для учителя нової генерації важливого значення набуває система знань, умінь і навичок, спрямованих на виконання професійних функцій та

його підготовленість до розроблення нових методик і технологій, здатних реалізовувати навчальну й оздоровчу цілі.

1.1.2. Природотерапія як оздоровча технологія у навчальному процесі початкової школи

У сучасній науково-методичній літературі обґрунтовано доцільність використання сукупності форм, методів, моделей, технологій щодо формування всебічно розвиненої особистості. Проте, переважна більшість науковців акцентує увагу на власних інноваціях, не враховуючи суттєвого чинника, який знижує їх ефективність, – стан здоров'я учня. Не завжди виважене ставлення до регулювання динаміки фізичної, психічної та емоційної працездатності учнів не тільки знижує ефективність використовуваних методик, але й може призводити до погіршення стану їх здоров'я.

Для збереження і зміцнення здоров'я учнів молодших класів необхідна науково обґрунтована система засобів, спрямована на поліпшення медичного, психологічного і педагогічного супроводу дитини в розвивально-освітньому середовищі початкової школи. Раціональний режим передбачає передусім чергування різних видів навчальної діяльності й відпочинку молодших школярів. Створення навчального середовища, спрямованого на оздоровлення учнів, передбачає впровадження системи природовідповідних засобів, сприятливих для його всебічного розвитку, зміцнення і збереження їх здоров'я.

Нині для означення лікувального впливу природи на організм людини вживаються терміни-синоніми "екотерапія" і "природотерапія", проте їх використанню у навчальному контексті приділяється ще мало уваги. Враховуючи актуальність вищезазначеного, зупинимось більш детально на дефініціях "терапія" і "природотерапія".

Терапія або терапевтика – це лікувальне, лікарське мистецтво, лікування [313]. Терапія (*therapeutics*) – напрям у медицині, пов'язаний з різними консервативними методами лікування захворювань та зцілення організму (*therapy*), з використанням лікарських речовин [298]. Терапія (грецьк. *therapeia* – лікування) – галузь медицини, що вивчає внутрішні захворювання, одна з найдавніших і основних лікувальних спеціальностей. Терапією називають також відмінні від хірургічних методи лікування [52; 315].

Терапія: а) лікування внутрішніх захворювань без хірургічного втручання лікарськими засобами або фізичними методами; б) сукупність таких засобів і методів лікування [314]. Терапія – процес, метою якого є полегшення, зняття або усунення симптомів і проявів певної хвороби, патологічного стану чи іншого порушення життєдіяльності, нормалізація порушених процесів життєдіяльності і виліковування, відновлення здоров'я.

Терапія – друга частина складних слів, що означає лікування певним способом, наприклад, бальнеотерапія, фізіотерапія, дієтотерапія [316]. У контексті нашого дослідження надзвичайно важливого значення набуває думка психологів про те, що терапія природою може бути частиною процесу

лікування людей, які повинні усвідомити себе невід'ємною часткою живої природи й саме в цьому запорука їхнього здоров'я [344].

З урахуванням завдань нашого дослідження на підставі аналізу медичної та психолого-педагогічної літератури ми класифікували різні методи оздоровчого впливу (види терапії) (рис. 1.4).

Природне оточення (вода, повітря, сонце, холод, запахи, шум лісу тощо) з давніх часів використовувалось різними народами для оздоровлення й профілактики захворювання. Народна природотерапія – це сукупність народних нань, прийомів і методів використання лікувальних чинників природи для профілактики і лікування захворювань, для підтримки й зміцнення здоров'я людини. Природотерапія, у нашому розумінні, – це, в першу чергу, оздоровчий вплив на організм людини засобами природи.

Як бачимо, термін "природотерапія" належить медичній галузі. Однак розглянемо досліджувану дефініцію з психолого-педагогічного погляду.

У цьому сенсі доцільно розглянути процес навчання крізь призму оздоровлення дитини шляхом впливу на неї оточуючого природного середовища. Так, російський науковець Т. Резер робить висновок, що успіх розв'язання проблем сучасної гуманістично-орієнтованої педагогіки можливий лише за умови інтеграції медичних і педагогічних наук. На сучасному етапі розвитку суспільства таке взаємне проникнення має бути визнаним пріоритетним, зорієнтованим на забезпечення самовизначення і самореалізації особистості [263]. Отже, особливість використання природотерапії полягає у наданні педагогічним діям оздоровчого, лікувального сенсу.

Ідея використання різноманітних природних засобів, законів та форм організації навчально-виховного процесу у педагогіці з'являється ще у прадавні часи Давнього Китаю, Індії, Греції. Великого значення дидактичному природному матеріалу, цілеспрямованому використанню педагогом певних природних засобів в організації навчально-виховного процесу, надавали Р. Штейнер, Я. Коменський, С. Шацький, В. Сухомлинський, О. Захаренко [319].

Потужний ефект природотерапії – відновлення здоров'я через спілкування з природою – полягає не тільки в значному поліпшенні фізичного та психічного стану, але й у підвищенні інтелектуальних здібностей дитини. Французький учений К. Бернар зазначав, що постійність внутрішнього середовища є вагомою спадковою особливістю здорового організму людини. Він стверджував, що це захищає організм людини від фізичних і хімічних впливів зовнішнього середовища. Сучасна людина, особливо та, яка живе у великих містах, давно замінила природне середовище на штучне, відгородившись від природи, забувши про те, що сама є її частиною і залежить від неї, як дерева залежать від ґрунту і сонячного світла [345]. Німецькі науковці доводять, що зелені оазиси (парки, сквери, газони, клумби) рятують людину від міського шуму.

Нині вже доведено, що спілкування з природою здійснює потужний терапевтичний вплив на людину. Дослідження вчених Великої Британії показали, що довготривалі прогулянки на природі допомагають позбутися

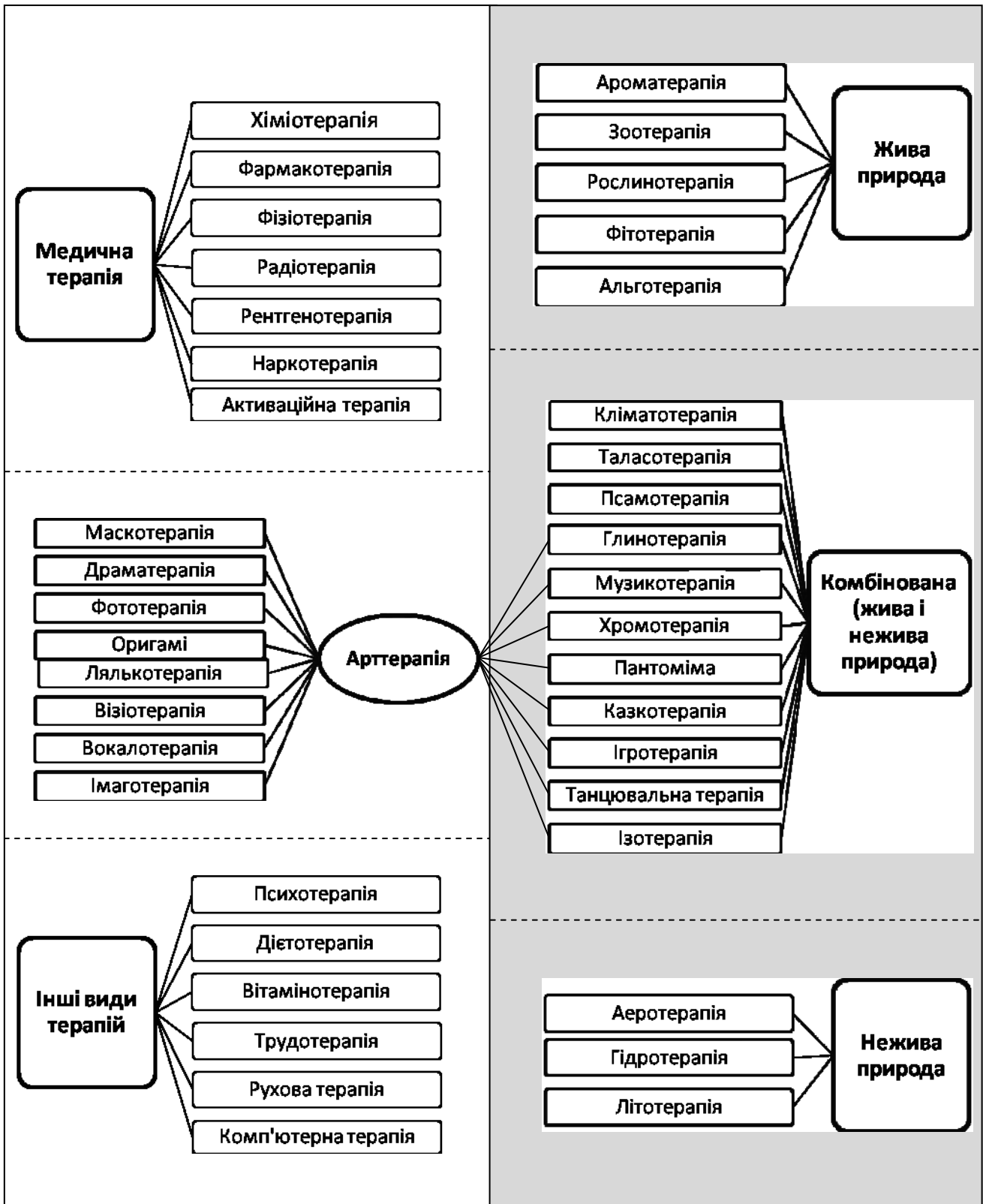

Рис. 1.4. Класифікація видів терапій

симптомів депресії, а окрім ліків люди повинні отримувати сеанси екотерапії (природотерапії). Таке лікування "живою природою", на думку вчених, включає прогулянки в парку, садівництво й інші види відпочинку на природі. У процесі дослідження було доведено, що у 90 % людей, які гуляли тридцять хвилин у парку, піднімалась самооцінка, у 71 % – знижувалось відчуття

напруги і пригнічення. За твердженням П. Фармера, екотерапія в жодному разі не замінить традиційних ліків, проте вона дуже вдало може їх доповнити [232].

Нині російські науковці приділяють значну увагу екотерапії як новому напрямку в оздоровленні дітей засобами спілкування з природою. Так, у Москві впровадження екотерапевтичних засобів розпочалося з екскурсійних програм у заказнику "Вороб'євы горы". Перебування на природі, як доводять вчені, вкрай необхідне для розширення життєвого простору, фізичного розвитку, отримання екологічних знань, заряджає позитивними емоціями. Природа є найбагатшим середовищем для розвитку сенсорних систем дитини (слуху, зору, нюху, смаку, дотику) [254].

Найбільш цілющими та ефективними чинниками гармонізації духовно естетичного світу дитини епохи урбанізації та техногенних катастроф стають саме природні засоби. Лікувально-корекційний вплив такого впливу на емоційно-чуттєву сферу людини, на думку О. Федій, розглядається сьогодні у двох напрямках: природотерапія як самостійний психотерапевтичний метод; використання лікувального впливу природи на стан людини як фонового компонента інших реабілітаційних методик [320, с. 203].

Цінною для нашого дослідження є теза, запропонована Н. Безлюдною [22], про те, що активізація спільної роботи правої й лівої півкуль головного мозку учня сприяє розвитку його навчальної активності через всебічний підхід до сприймання явищ природи.

В. Сухомлинський застерігав від надмірного словесно-понятійного впливу, який спричиняє швидке стомлення мозку і неуспішність у навчанні. Відпочинок серед природи і "вбирання всіма фібрами душі" звуків, кольорів, пахощів, казкових розповідей з їх інтонаційним розмаїттям (музикотерапія, кольоротерапія, ароматотерапія, словотерапія), – всі ці педагогічні прийоми він пропонував використовувати з метою зміцнення імунної системи дітей, турботи про їхнє тіло і душевну рівновагу [306, с. 31]. Педагог вбачав шлях розвитку здорової дитини у врахуванні емоційного, валеологічного і культуро-оздоровчого компонентів змісту навчання, у врахуванні функціональної асиметрії півкуль мозку.

Вивчення функціональних особливостей мозку людини показало, що ліва півкуля виконує мовні функції. Вона більше пристосована до аналітично-розумової діяльності й операцій з послідовними сигналами, тоді як права півкуля – до синтезу й асоціативної діяльності. "Клітини дитячого мозку настільки ніжні, настільки чутливо реагують на об'єкти сприймання, що нормально працювати вони можуть лише за умови, коли об'єктом сприймання, осмислення є образ, що його можна бачити, чути, до якого можна доторкнутися [306, с. 33–34].

Ліва півкуля мозку діє за дискретним принципом, здійснюючи аналіз інформаційних потоків (вербального, сенсорного, структурного). Вона є провідною у здійсненні процесів абстрактної, символічної, інтелектуальної діяльності. Структури лівої півкулі прогнозують поведінку організму у майбутньому. "Лівопівкульна" особистість може бути досить талановитою, але

через втрату просодичних компонентів мовлення, інтонаційного забарвлення голосу у такої особистості стає непривабливим. Звуки природи здаються йому одноманітним і нецікавим шумом. Байдужий до співу, музики такий індивідум втрачає музичний слух" [22, с. 36].

Права ж півкуля утворює єдину еквіпотенційну структуру за рахунок добре розвинених внутрішньопівкульних асоціативних зв'язків (Л. Баланов, В. Деглін, Б. Білий). Її повноцінний розвиток є визначальним для адаптації дитини до зовнішнього середовища; збереження себе як особистості; захисту від згубних впливів довкілля. Права півкуля домінує в процесі конкретно-образного мислення, в ході діяльності, яка пов'язана з активізацією емоційної сфери духовного життя особистості. Півкуля художньо-образного сприймання світу (права) функціонує в режимі реального часу і відображає подразнення поточного моменту або враження минулого. Саме з активізацією правої півкулі пов'язаний розвиток образної пам'яті (ейдетика) [22, с. 35–36].

Нині навчально-методичні компоненти для учнів початкових класів розробляються переважно з опорою на "лівопівкульне", словесно-понятійне сприймання інформації. Активізуються й інтенсивно працюють одні й ті ж самі функціональні зони кори головного мозку, що позначається на нервовому стані, стабільності учнів, зумовлює ослаблення імунної системи організму. Цілеспрямована активізація діяльності правої, художньо-образної півкулі сенсорною інформацією сприятиме розкриттю тих резервів здоров'я, активності, які у лівопівкульному стані (за умови переважання вербального впливу) лишаються невикористаними. Нормальна психічна діяльність передбачає спільну роботу двох півкуль, оскільки об'єднання механізмів образного і абстрактного мислення забезпечує всебічний (конкретний і теоретичний) підхід до сприймання явищ довкілля [22, с. 37–38].

Цікавим, на нашу думку, є й інший, інформаційний, підхід до предмету нашого дослідження. Як зазначалося вище, терапія здійснює відповідний вплив на різні сенсорні системи людини. Отже, логічно припустити, що саме різнотипна інформація, яка надходить до людини з оточуючого середовища, спричиняє позитивний (терапевтичний) ефект і виконує спонукальні функції щодо виконання будь-якої (зокрема навчальної) діяльності з підвищеною внутрішньою мотивацією.

Будь-яка інформація, що надходить до людини з довкілля, формує єдине резонансне поле, що пізнається миттєво за законами аналогії. Таке поле сприймання інформації в особистісно інформаційному середовищі учня складають: візуальна або кольорографічна інформація (видимі предмети), звукова інформація (мова, музика, шум), нюхова інформація (летючі речовини), смакова інформація (поживні речовини), тактильно-кінестетична інформація (просторові предмети) [197, с. 49].

Адаптація такого підходу до сутності поняття "природотерапія" як засобу впливу природи на учнів молодших класів, у контексті нашої наукової роботи, дозволило сформулювати нам досліджувану дефініцію як позитивний вплив

природної інформації на учня з метою формування активної операційно-діяльнісної життєвої позиції та збереження його особистого здоров'я.

Аналіз наукових джерел [10; 21; 83; 100; 135; 142; 169; 206; 218; 246; 283; 331; 333; 336; 339], під кутом зору інформаційного підходу, дозволив класифікувати різні види терапій в межах означеного вище розуміння нами поняття "природотерапія" (рис. 1.5).

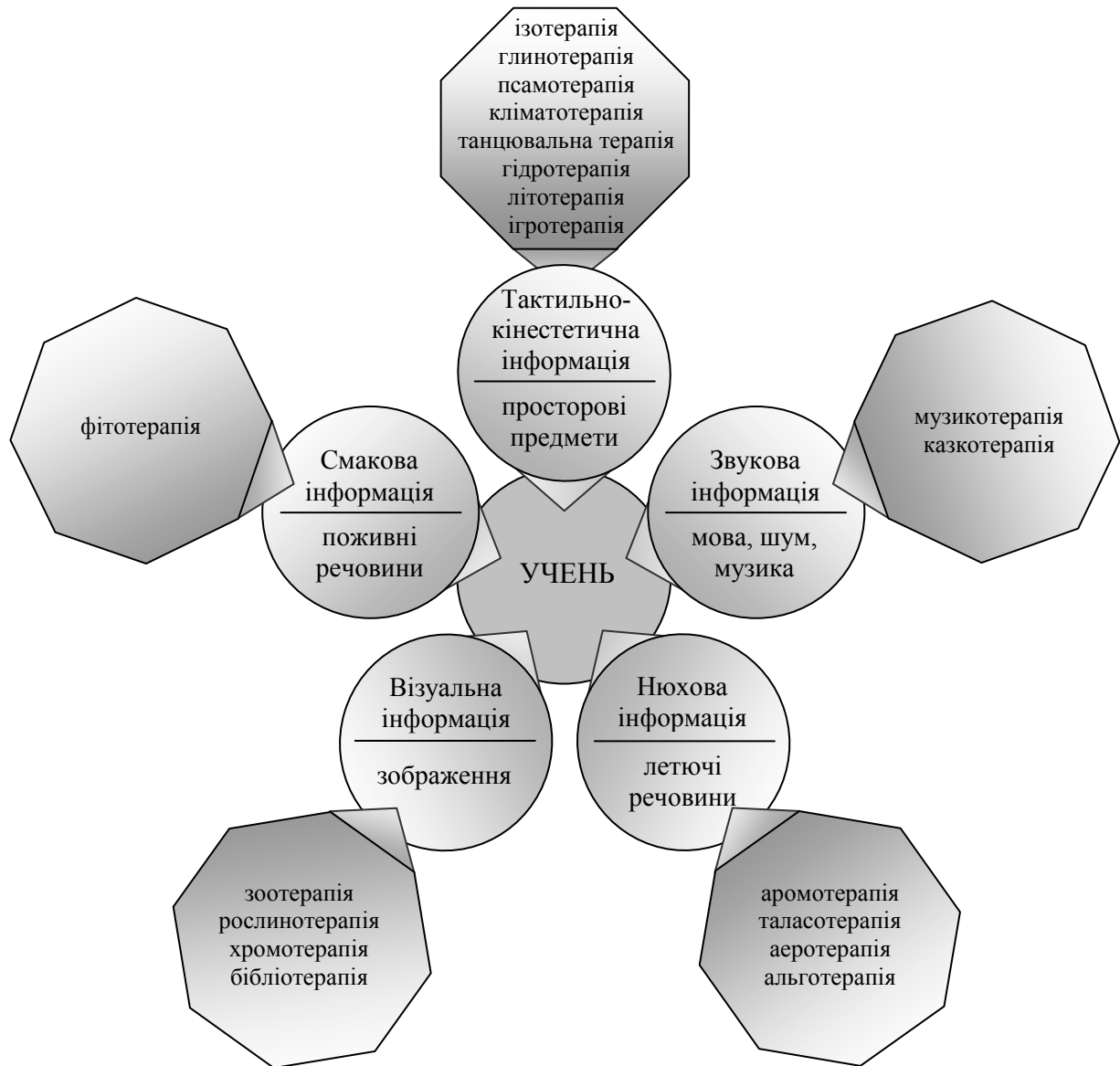

Рис. 1.5. Формування особистісно-інформаційного середовища учня засобами природотерапії

Подані види природотерапії (див рис. 1.5) ми розглядаємо як засоби формування особистісного інформаційного середовища учня молодших класів, в межах якого відбувається реалізація оздоровчої мети навчально-виховного процесу початкової школи.

Нюхова природна інформація

Ароматерапія (від грецьк. *aroma* – пахощі + терапія). Зростання хронічних захворювань людей пов'язане з екологічним станом оточуючого середовища, а також з підвищенням алергічної реакції організму на медичні препарати і лікувальні засоби. Подолати таке становище спроможна терапія ароматами (ароматерапія). Ароматична терапія – метод впливу на стан почуття організму людини за допомогою запахів. Термін "ароматерапія" було запропоновано французьким хіміком і парфумером Рене-Морисом Гаттефоссом [218, с. 6]. Природні аромати регулюють фізіологічні системи кожного живого організму. При цьому виконувати таку функцію не спроможний жоден штучний аромат.

Науку про запахи розвивали й пропагували у Давньому Єгипті та Індії, давній державі Шумер, у давній Греції й Римі.

Як стародавні, так і сучасні наукові дослідження довели, що запахи здатні зміцнювати м'язову силу, стимулювати діяльність органів дихання, підвищувати загальний тонус організму і настрої. Найдоступнішим засобом ароматерапії є використання подушечок з певними травами (лаванда, хвоя, шишки хмелю, розмарин, рута, м'ята) , що допомагає регулювати психічний стан дитини [100, с. 48–50].

Таласотерапія (від грецьк. *thalassa* – море + терапія) – лікування морем – це лікування морською водою, морським повітрям, водоростями, сонячними променями.

Морська вода корисна для здоров'я. Вона насичена мінеральними речовинами, мікроелементами й мікроорганізмами, що поліпшують обмін речовин. Морські водорості завдяки різним солям, білкам, вітамінам і мінеральним речовинам (магній, кремній, йод, мідь і залізо) є прекрасним косметичним засобом. Вони виводять шлаки, очищують шкіру й надають їй пружність [308].

Аеротерапія (від грецьк. *aer* – повітря + терапія) – застосування з профілактичною та лікувальною метою чистого повітря. Аеротерапія поліпшує нервову регуляцію і збагачує організм киснем. Застосовується у вигляді повітряних ванн (теплих, прохолодних чи холодних). Звичайно аеротерапію поєднують з ходінням та рухливими іграми [11; 12; 233].

Альготерапія (від грецьк. *algos* – біль + терапія) – лікування водоростями. Водорості, багаті на мінеральні й органічні речовини, активно впливають на обмін речовин в організмі. Наприклад, морська капуста містить високомолекулярні полісахариди, мінеральні солі, вітаміни, як важливе джерело йоду сприяє розщепленню жирів, відновленню життєвих сил, зволожує і тонізує шкіру. Фукус – чудово виводить надлишок рідини з організму, сприяє детоксикації, зміцнює шкіру. Морські водорості мають антисептичні й болезаспокійливі властивості [4; 218, с. 148].

Звукова природна інформація

Музикотерапія – лікування музикою. Музикотерапія – це ліки, які потрібно слухати. Піфагор і Аристотель відзначали лікувальну дію музики для душі й тіла. Авіцена називав музику найсильнішим засобом профілактики нервово-психічних розладів. Гіппократ вважав музику і медицину божественним союзом. Медиками встановлено, що позитивне емоційне збудження під час

звучання приємних мелодій підвищує тонус головного мозку, поліпшує обмін речовин, стимулює дихання, кровообіг [100, с. 59]. Приємні емоції, які викликає музика, поліпшують настрій, активізують увагу, підвищують працездатність.

За визначенням музикотерапевтів Всесвітньої федерації, сьогодні музична терапія пов'язана з використанням музики та її елементів (звуків, ритму, мелодії) з метою розвитку або відновлення функції індивіда, що допомагає йому досягти кращої внутрішньої і міжособистісної інтеграції та якості життя [249].

Спів птахів, шелест листя, шум дощу – це природне звукове середовище, яке дитина закарбувала з моменту свого народження, вони закріплені в її генетичній пам'яті й супроводжують її протягом усього життя. Сучасне звукове середовище насичене техногенними шумами (транспортними, виробничими, побутовими), а природні звуки практично відсутні. Тому дитина, особливо сьогодні, відчуває дефіцит природних звуків, а це в свою чергу негативно впливає на її психіку, що призводить до різних захворювань.

Вченими доведено, що саме звук викликає в людини багатий спектр емоцій. Слухаючи не лише музику, але й спів птахів, шелест листя на деревах, звуки дощу, хвиль, людина відчуває спокій та радість. Звуки стимулюють нервові центри, живлять тканини організму [21].

Відомо, що народна і класична музика значною мірою містить елементи природних звуків, зокрема спів птахів і голоси тварин. За допомогою метода звукової мікроскопії було доведено походження народної музики від звуків природи. При багаторазовому уповільненні народних мотивів у них прослуховується спів птахів, причому можна безпомилково вказати на вид птаха [218, с. 271].

Встановлено, що на певні нотні знаки клітини організму людини реагують по-різному: на "до" – клітина витягується у довжину; на "ре" – змінюється інтенсивність забарвлення клітин на більш яскраве; на "мі" – клітина стає круглою; на "ля" – клітина рожевіє. Взагалі "ля" це універсальний звук, який заспокоює, розслаблює [100, с. 61].

Звукові композиції можуть включати різні елементи: природні звуки (водні шуми моря, річки, струмка, водопада, дощу; шум листя; голоси диких та домашніх тварин, птахів, ссавців, рептилій, різних комах); класична і народна музика; дзвони; лікувальна релаксаційна музика, яка часто доповнюється ароматами ефірних масел різних трав, індивідуально підібраних для слухачів [218, с. 272].

Отже, за допомогою різних форм і методів музикотерапії педагог може формувати позитивне ставлення дитини до природи та корегувати її психоемоційний стан, збільшувати інтелектуальний потенціал своїх учнів.

Казкотерапія – лікування казковою атмосферою, в якій можуть виявитися потенційні риси особистості, щось нереалізоване; може матеріалізуватися мрія; а найважливіше – виникає відчуття захищеності та смак таємниці. Казкотерапія сприяє формуванню зв'язку між казковими подіями та поведінкою у реальному житті, перенесенню казкових смислів у реальність [339]. Казки є важливим

психотерапевтичним засобом, який допомагає впорядкувати свій внутрішній світ [19; 65].

Джерелами концепції казкотерапії стали роботи Л. Виготського, Д. Ельконіна, дослідження та досвід Б. Беттельхейма, Е. Берна, О. Захарова, М. Осоріної, М.-Л. фон Франца, ідеї Е. Романової, А. Гнездилова.

В українській педагогічній науці роботу із застосуванням казкових мотивів та образів запровадив В. Сухомлинський, який приділяв значну увагу використанню казки при роботі з дітьми – навчання у школі не можливе не тільки без слухання, але і без створення казки [303]. За твердженням визначного педагога, завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем.

На сучасному етапі розвитку казкотерапії найбільш розробленими є, на нашу думку, програми комплексної казкотерапії Т. Зінкевич-Євстігнєєвої [124–126]. Її концепція комплексної казкотерапії базується на 5 видах казок: художні, дидактичні, психокорекційні, психотерапевтичні, медитативні [124].

У добрих чарівних казках з гарним сюжетом головною ідеєю є перемога добра над злом і всі образи одухотворені. Енергетика казкового образу накопичується через словесну енергетику. Вони мають бережливо ставитися до внутрішнього світу дитини і не нести в собі тривожності.

Саме екологічні казки мають великі потенційні можливості у формуванні ціннісного ставлення до природи молодших школярів. Вміле використання казки дозволяє педагогу розкрити певні біологічні закономірності, значення рослин і тварин у природі та в житті людини, сформуванню знання про екологічні зв'язки, про те, що природа не просто корисна, а й життєво важлива.

Казкотерапія передбачає не тільки читання казок, а їх придумування, програвання (інсценізація), малювання, ліплення, виготовлення декорацій і ляльок (театралізація), а головне – отримання величезного задоволення від спільного творчого процесу дітей, вчителів, батьків. Психологи вказують на позитивний вплив методів казкотерапії на дитину: казка допомагає пізнати оточуючий світ; торкаючись емоційного життя дитини, казка полегшує розуміння і висловлювання своїх почуттів; моделює ситуації, над якими варто подумати [211]. Отже, казкотерапія – це метод, що дозволяє використовувати досвід, набутий у ході історичного розвитку людства, для інтеграції особистості, для розширення і вдосконалення взаємодії людини з навколишнім світом.

Візуальна природна інформація

Зоотерапія (від грецьк. *zoo* – тварина + терапія). Про лікувальні здібності тварин було відомо близько 10 тис. років до нашої ери. У Вавілоні, Єгипті, Римі люди мали у своїх будинках тварин і знали, що вони можуть попередити йвилікувати захворювання серця, покращити настрій, самопочуття. Тварин вважають психотерапевтами від природи. Дослідження показали, що у присутності тварин діти почувають себе більш спокійно, впевненіше. При спілкуванні з тваринами знижується артеріальний тиск, рівень холестерину, підвищується імунітет організму, заспокоюється нервова система.

Рослинотерапія. Натуральні засоби безпечні для життя людини. Серед рослинних засобів більш ефективною силою лікування володіють ті, що ростуть

у середовищі існування людини. Вавилоняни ще у XI ст. до н.е. широко використовували рослини з лікувальною метою. В столиці Ассирії Ниневії був знайдений сад лікарських рослин [247; 250].

Для нашого дослідження цікавими є такі види рослинотерапії як *деревотерапія* і *терапія кімнатними рослинами*. Зняти стрес, поліпшити настрій, здоров'я нам значно допоможе світ рослин (дерева, кімнатні рослини). Їх колір, аромат, шелест листя сприятливо впливають на наші органи чуття: на зір, слух, нюх тощо [153; 324].

Учені стверджують, що клітина нашого організму, яка нормально функціонує, особливо клітина головного мозку, у кілька разів сильніша за будь-який лікарський засіб, вірус, бактерії. Але цій клітині потрібна допомога. Саме *деревотерапія* і надає її [218, с. 15].

Кімнатні рослини є частиною природи і постійним об'єктом природи у приміщенні, тим дидактичним матеріалом, на основі якого здійснюється розумове, естетичне і трудове виховання дітей. При спілкуванні з домашніми рослинами збагачується світогляд дитини, вони отримують уявлення про багатство світу природи, розвивається інтерес до природи, спостережливість тощо. Різноманіття форм, кольорів, запахів, притаманне кімнатним рослинам, впливає на почуття дитини, навчає його розуміти й оцінювати красу природи. Кімнатні рослини впливають на формування психологічного мікроклімату, що позитивно впливає на працездатність учнів. Зелений колір допомагає зняти втому очей, розслабитись, доторкнутись до природи, не виходячи з приміщення [8; 245; 287].

Хромотерапія або ***кольоротерапія*** (від грецьк. *chroma* – колір, фарба + терапія) – лікування світлом і кольором. Позитивний вплив кольору на людину досліджували Л. Бондс [56], Ж.-М. Вайс [61], М. Шавеллі [61], Норріс Стефані [222], Н. Паньямента [231], М. Поваляєва [250].

Колір пов'язаний із матеріальним світом через емоції. Як зазначає Б. Базима [13], кольори – це об'єктивно втілені емоції, тобто кольори відкривають перед людиною простір емоцій. Кольоротерапія базується на зв'язку між кольором, фарбою й емоціями, а також на константності відношення між почуттями й кольором. Оточуюче нас сьогодні середовище відзначається бідною кольоровою гамою, виникають симптоми астенізації у дорослих та затримки інтелектуального розвитку у дітей [250]. Лікувальні якості кольору відомі давно і широко використовуються в освіті, медицині. Так, одні кольори заспокоюють, сприяють покращенню фізичного і психічного розвитку, інші, навпаки, викликають негативні емоції: роздратованість, агресію, пригніченість. Тому педагогам необхідно володіти елементарною інформацією про можливості кольоротерапії і використовувати ці знання в організації навчальної діяльності.

Доведено, що навіть вживання овочів і фруктів певного кольору, носіння одягу певного кольору, перевага квітам певного кольору теж можуть мати позитивний терапевтичний ефект на людину. Отже, знання про "азбуку кольору" – це потужний засіб для розвитку внутрішнього потенціалу людини.

Діти дуже люблять колір, він дуже позитивно впливає на них. Тому властивості впливу кольору на молодий організм дитини обов'язково треба враховувати під час створення природовідповідного педагогічного середовища.

Смакова природна інформація

Фітотерапія (від грецьк. *phyton* – рослина + терапія) – давній спосіб лікування травами. Лікарські рослини тут використовуються у вигляді водних екстрактів. Іноді необгрунтоване застосування хіміотерапевтичних препаратів призводить до розвитку ускладнень в організмі дитини. У багатьох випадках лише фітотерапія може дати позитивний ефект. Лікарські рослини володіють вітамінним комплексом, що дієво впливає на самопочуття, крім того, вони мають здатність виводити токсичні речовини, стабілізують мембрани клітин шлунково-кишкового тракту.

Фітотерапія застосовується при захворюванні усіх органів, систем людини, відіграє значну роль на етапі реабілітації як підтримуюча терапія, особливо при хронічних захворюваннях, може виступати як один із засобів підвищення фізичної активності людини [100, с. 58].

Тактильно-кінестетична природна інформація

Гідротерапія (від грецьк. *hydor* – вода + терапія) – водолікування – використання води в будь-яких її проявах (лід, холодна, гаряча, свіжа, мінеральна, пара) в профілактичних і лікувальних цілях. Сьогодні широко використовують обливання, обтирання, обмивання, душ, ванну, компреси, вкатування, купання, кишкові промивання, гідромасаж [140; 218].

Кліматотерапія (від грецьк. *klima* – нахил (земної поверхні до сонячних променів) + терапія). Помітний тісний взаємозв'язок метеорологічних чинників зі станом здоров'я людини. Біологічна дія клімату різноманітна: заспокоює й тонізує нервову систему, поліпшує регуляцію фізіологічних функцій, активує обмін речовин, функції дихання, кровообігу, травлення, підвищує імунітет, опір організму до інфекційних захворювань [218, с. 132].

Літотерапія (від грецьк. *lithos* – камінь + терапія) – лікування каменями. Вчені стверджують, що оточуюча нас нежива природа насправді живе, розвивається, змінюється за певними законами, і неможливо відкидати оздоровчий вплив мінералів на людину. Наші предки вважали, що камені незвичайних форм, кольору і краси є носіями вищих сил природи. Так Д. Бернал відводить мінералам вирішальну роль у виникненні життя на Землі [353]. Доведено, що майже всі мінерали тією чи іншою мірою володіють біологічно активними діями: теплопровідністю, електропровідністю, фосфорними і магнітними властивостями, – тобто цілком можуть бути засобами фізіотерапевтичної дії.

Носіння каменів у вигляді прикрас, амулетів, оточення з каменів (дизайн приміщень, виготовлення різних атрибутів і виробів) може здійснювати позитивний профілактичний і терапевтичний ефект на організм [159].

Останніми роками значну увагу привертають арт-терапевтичні форми виховного впливу в освітньому середовищі. Відомо, що сама можливість

художнього самовираження для дітей завжди пов'язана з покращенням їхнього психічного здоров'я та розвитком особистості.

Арт-терапія (від англ. *art* – мистецтво і живопис + терапія) – лікування мистецтвом. Отже, арт-терапія – це зцілення за допомогою будь-якої художньої творчості. Арт-терапія – сучасний напрям психотерапії. У "Психотерапевтичній енциклопедії", за редакцією Б. Карвасарського цей напрям трактується так: "використання мистецтва як терапевтичного фактору" [258]. Це терапевтичний напрям, пов'язаний з використанням пацієнтом різноманітних матеріалів і створенням візуальних образів засобами образотворчої діяльності та його реакціями на створені ним продукти, що відображає особливості його психічного розвитку, здібностей, особистісні характеристики, інтереси, проблеми, конфлікти тощо [273].

Тривалий час арт-терапія як напрям психокорекції застосовувалася винятково у психотерапевтичній практиці. Нині значно зріс інтерес до механізмів впливу мистецтва на дитину у процесі навчання і виховання. Педагогічний напрямок арт-терапії науковці називають "емоційним вихованням", "емоційною освітою" або "арт-педагогікою". Практика застосування арт-терапії в освітніх установах широко обговорюється в роботах російських вчених, де обґрунтована доцільність її використання (О. Копитін, Л. Лебедева, Т. Колошина та ін.). Так, О. Копитін стверджує, що, незважаючи на тісний зв'язок з лікувальною практикою, арт-терапія часто має переважно психопрофілактичну, розвивальну, соціалізуючу спрямованість [152].

Л. Виготський наголошував на особливій ролі художньої діяльності як у розвитку психічних функцій, так і в активізації творчих проявів дітей у різноманітних видах мистецтва (музика, живопис, театр, художнє слово). У праці "Психологія мистецтва" Л. Виготський уточнює аристотелевський механізм "катарсису" (очищаючої дії мистецтва) – перетворення негативних почуттів у мистецтві полягає у переході їх у свою протилежність, тобто у позитивну емоцію, яку несе в собі мистецтво [82]. Отже, ми можемо стверджувати, що мистецтво як важливий фактор духовного розвитку особистості здійснює значний психотерапевтичний вплив на емоційну сферу дитини, виконуючи при цьому регуляторну функцію.

В Україні арт-терапія перебуває у стадії становлення і найбільше цікавить педагогів та психологів-практиків, що сприяло поширенню цього методу в освіті та соціальній сфері. Творчість – прекрасна можливість відключитися від повсякденних турбот, вивільнити витісненні емоції, отримати величезне задоволення від самого процесу, що сприяє адекватній оцінці своїх почуттів, спогадів, переживань. На думку Ш. Мак Ніффом, ключ до розуміння зцілювальних можливостей мистецтва полягає у реалізації творчого потенціалу людини. Професійні педагоги лікують дитину за допомогою ліплення, малювання, музики, танцю, слова [10, с. 6].

Для нашого дослідження цікавими є такі види арт-терапії: музикотерапія, танцювальна терапія, псамотерапія, хромотерапія, бібліотерапія, ігротерапія, казкотерапія, ізотерапія. Ці види арт-терапії, на нашу думку, можна віднести до

природотерапії, що здійснюють як виховний (ціннісне ставлення до природи), так і оздоровчий вплив на дитину.

Танцювальна терапія – лікування танцем. Танець як спосіб зцілення був надзвичайно розвинутий в Ассирії, Вавилоні, Древньому Єгипті. Танцювальні рухи використовуються в усіх "бойових мистецтвах". В Індії танець завжди був і залишається способом спілкування. Заснування нових форм танцювальної педагогіки належить австро-угорському танцівнику, хореографу й філософу Р. Лабану. Він створив систему запису й опису будь-якого людського руху, що є теоретичною основою й засобом аналізу та діагностики у танцювально-руховій терапії [356].

Сучасна людина настільки відійшла від своєї природи, що відчувається розгублено, якщо її залишити без звичного комфорту. Кілька тисяч років тому первісні люди охоче танцювали навколо вогнища, разом зі своїм племенем, закликаючи сили природи на допомогу створення власного благополуччя [135].

Танцювальна терапія ґрунтується на вираженні пластикою тіла певних почуттів і переживань. Головними засобами вираження цих станів є **пантоміма**, жести. Ці засоби становлять свою виразну мову, яка передає внутрішній стан людини. Для нашого дослідження цікавим є використання вчителем у корекційній роботі певних пантонімічних зображень. Наприклад, характерні особливості видів тварин, різних природних явищ, дерев, квітів тощо. Крім того, дуже цікавою і важливою для фізичного і психічного розвитку дітей є так звана методика імітаційних рухів різних тварин (мишки, пінгвіна, кішки, півника, корівки, лелеки, каченяти, білочки, жабки, лисиці, павучка, крокодила, лебедя, рибки та ін.), що реалізується на практиці рухливими іграми невербального характеру (вправи "відтвори фігуру"). Така пантонімічна ритміка впливає на пізнавальний інтерес дитини, загальний тонус організму, моторику, психоемоційний стан, спілкування, є ефективною комунікацією та рефлексією [336]. Не випадково П. Лесгафт приділяв велику увагу імітаційним іграм дитини, зазначаючи, що шляхом імітації діти самостійно відновлюють побачене в оточуючому середовищі [175].

Доречно згадати і про **кінезотерапію** як форму танцювальної терапії, що заснована на єдності музики й руху, тобто на активній руховій діяльності під музику [333]. Ігри-медитації (від лат. *meditation* – зосередженість) із системи "хатха-йоги" (китайської оздоровчої гімнастики) доцільно виконувати під музичний супровід ("Квіти", "Сонечко", "Життя моря"). Наприклад, діти стають у коло, тягнуться до сонечка. Сонечко дарує кожній дитині сонячного зайчика, який переміщується до серця дитини. Потім діти посилають зайчика (сонячне сяйво) у Всесвіт [99].

Отже, танець – це мистецтво, що стимулює життєві сили, відновлює енергію, пробуджує творчість і здатність імпровізувати, природний рух, який дає можливість злитись з природою.

Ігротерапія – лікування грою. Ще у 20-ті роки минулого століття психотерапевти А. Фрейд, М. Клейн, Г. Хаг-Гельмут назвали дитячу гру методом лікування. Психолог, розробник методів ігротерапії М. Панфілова

зробила висновок, що за допомогою гри можна пробуджувати пізнавальний інтерес до навколишнього середовища, фантазію, навчати правильно будувати діалог, позитивно впливати на фізичний та психічний стан дітей, розвивати комунікативні та інтелектуальні здібності [230].

Гра – найбільш доступний, природний та улюблений вид дитячої діяльності, універсальний спосіб переробки отриманих від навколишнього світу вражень, що дозволяє дитині виявити особливості мислення й уявлення, її емоційність, активність, розвиває потребу в спілкуванні [92, с. 4]. У грі виражаються відносини дитини до навколишньої дійсності, до людей, до самого себе. С. Рубінштейн вважає, що "гра людини – породження діяльності, за допомогою якої людина перетворює дійсність і змінює світ. У грі вперше формується й проявляється потреба дитини впливати на світ" [269, с. 649–661].

Розробники теорії дитячої гри – Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін – зазначають, що під час гри у дитини з'являється потреба здійснювати активний вплив на навколишні предмети, розвиваються інтелектуальні, емоційні, вольові та моральні якості, формуються всі сторони її особистості [257, с. 90].

Прагнучи розкрити мотиви гри, німецький психолог К. Бюлер висунув теорію функціонального задоволення (тобто задоволення від самої дії, незалежно від результату) як основного мотиву гри [158]. Ігри допомагають дітям розслабитись, відчувати себе комфортно. В. Сухомлинський підкреслював, що гра – це велике світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається живлющий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, яка запалює вогник допитливості [305, с. 104.].

Народна педагогіка стверджує, що гра – це засіб підготовки до майбутнього життя. Гра для дітей не тільки відпочинок і розвага, але й необхідний вид діяльності: без гри дитина не може нормально рости, навчатися, виховуватися й розвиватися. Природа створила дитячі ігри для всебічної підготовки до життя. А. Макаренко радив задовольняти дитячу пристрасть до гри. Треба не тільки дати зростаючому організму час пограти, але й наситити цією грою все його життя [193].

Л. Артемова відзначає гру як дієвий засіб для задоволення дитячої допитливості, залучення її до активного пізнання оточуючого світу, оволодіння способами пізнання зв'язків між предметами та явищами. Вона пропонує "навчатись граючись" [9]. Цю ідею практично вирішив Ш. Амонашвілі, він показав, як через гру можна увести дитину в складний світ пізнання [5]. Отже, в руках педагога гра може стати інструментом виховання (корекція ставлення до природи), залучення дитини до життя природи й суспільства, розвитку його фізичних, інтелектуальних й емоційних якостей.

Гра – один із найефективніших методів екологічної освіти. Особливістю гри, як форми організації навчання, є можливість створення емоційного настрою, що підвищує інтерес до вивчення проблеми, ситуації, явища, активізує творчу ініціативу, забезпечує високий рівень засвоєння, закріплення і застосування теоретичних знань та професійних умінь. Так, Н. Летошенко вважає, що в основі екологічної гри знаходиться система міжпредметних знань

про єдність людини і природи, які переважно мають абстрактний, неконкретний теоретичний характер і бувають складними для засвоєння учнями. Більш успішному засвоєнню і формуванню теоретичних знань повинен сприяти принцип моделювання [198]. Отже, навчальні ігрові моделі дозволяють розкрити суть, подати у наочній формі зв'язок між об'єктами природи і суспільства, показати головні тенденції їхнього розвитку, матеріалізувати суперечність між людиною і природою. Д. Ельконін писав, що ефект ігрової терапії визначається практикою нових соціальних відносин, які отримує дитина у рольовій грі.

Ізотерапія. Одним з найпопулярніших видів арт-терапії є ізотерапія – лікування малюнком, ліпленням, рослинним матеріалом, оригамі тощо. Використовують такі напрямки цього методу: використання творів образотворчого мистецтва, їхній аналіз та інтерпретація дітьми; самостійні творчі вияви в образотворчій діяльності [333]. Тут важливо зазначити, що психологічною основою ізотерапії є розвиток в особистості станів, які допоможуть розвинути чинники "самоякості": вільного самоспостереження, самоусвідомлення, самопізнання, саморозвитку, самоствердження [348]. Створюючи природні образи, дитина навчається спілкуватися з навколишнім світом на рівні екосистеми, використовуючи образотворчі, рухові, звукові засоби. Вона має змогу самостійно висловлювати свої почуття, потреби та мотивацію своєї поведінки, діяльності і спілкування, необхідні для її повноцінного розвитку та пристосування до навколишнього середовища.

Мистецтво наділене таким впливом на людину, що формує її й розвиває всебічно, впливає на її духовний світ у цілому. Воно розвиває окомір, пальцеві м'язи, поглиблює і спрямовує емоції, збуджує фантазію, спонукає працювати думку, розширює кругозір і формує моральні принципи. "Малюнок надає речам форму, фарба – життя. Вона божественне дихання, що все оживляє", – писав Д. Дідро [104]. А кольоровий мікроклімат – важливий засіб розвитку відчуттів. Кольорова гама має лікувальну, розвивальну, профілактичну дію, оскільки, кожен колір має свій вплив на почуття дитини.

М. Бруно вважає, що терапія живописом (малюнком) полягає в тому, щоб допомогти дітям з'ясувати, визначити та підкреслити їхню індивідуальність [348]. Використовуючи у процесі образотворчої діяльності живописну палітру, дитина має змогу передати свій настрій, створити атмосферу позитивного сприйняття навколишнього світу.

Ізотерапія сприяє звільненню від конфліктів і сильних переживань, розвиткові емпатії, бути самим собою, вільно висловлювати мрії та надії. Малювання – це не тільки відображення у дитячій свідомості навколишньої та соціальної дійсності, а й моделювання, вираження ставлення до неї. Художнє самовираження так чи інакше пов'язане зі зміцненням психічного здоров'я дитини, а тому може розглядатися як значний психологічний, корекційний, психотерапевтичний фактор [223].

Отже, ізотерапія не тільки задовольняє основні потреби людини, а й пробуджує творчу енергію, сприяє формуванню в людини особливої цілісності

біологічного, психічного та соціального, закладає основи професійної діяльності.

Псаммотерапія або **пісочна терапія** (від грецьк. *psammo* – пісок + терапія) – лікування піском. Історичними і культурними паралелями пісочної терапії є малюнки на піску племен Навахо [113]. Принцип "терапії піском" був запропонований психотерапевтом, засновником аналітичної терапії – К. Юнгом. Пісок складається з дрібних піщинок, які тільки коли їх багато утворюють піщану масу. Психологи вбачають в окремих піщинках символічний відбиток автономності людини, а в піщаній масі – втілення життя у Всесвіті. Пісок має властивість пропускати воду. Завдяки цьому він поглинає "негативну" психічну енергію. Взаємодія з ним очищує енергетику людини, стабілізує її емоційний стан [331].

Е. Вейнріб зауважує, що "піскова психотерапія може відображати невербальну форму психотерапії, яка знаходиться на глибинному довербальному рівні, й виявлятися під час роботи з піском" [326].

Гра з піском як консультативна методика була описана англійським педіатром М. Ловенфельдом [331] у 1939 році. Доведено, що пісок і вода, як природні матеріали, наділені унікальними властивостями і здатні викликати образи певного характеру, якими не наділений жоден з матеріалів, які застосовують в арт-терапії. В процесі використання піску передбачається "діалог" піску, рук і води [113]. Щодо символіки пісочної форми, К. Юнг говорив, що символ завжди передбачає, що зображена форма експресії є найкращим способом виразу чогось незрозумілого, але існуючого, або чогось такого, що потенційно може існувати [338]. Отже, гра з піском – одна з форм природної активності дитини. Будуючи картини з піску, придумуючи різні історії, в найбільш органічній для дитини формі передаються знання і життєвий досвід, пізнаються закони навколишнього світу.

Узагальнення вищевикладених підходів дає підстави для висновку про те, що у дефінітивному сенсі природотерапія – це позитивний вплив природної інформації на учня з метою формування активної операційно-діяльнiсної життєвої позиції та збереження його особистого здоров'я. *Водночас ми розглядаємо природотерапію як специфічну педагогічну технологію збереження і корекції здоров'я та активізації пізнавальної діяльності учнів молодших класів на засадах впливу об'єктів природного оточення, як педагогічне "лікування" засобами природи у навчально-виховному процесі початкової школи, усвідомлюючи при цьому необхідність розроблення сукупності відповідних технологічних прийомів щодо підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями молодших класів. Тоді як готовність до використання природотерапії ми розглядаємо як специфічну здатність майбутнього педагога, спрямовану на реалізацію природотерапевтичного впливу на психофізичне здоров'я школярів.*

1.2. Психолого-педагогічна доцільність природотерапевтичних засобів у роботі з молодшими школярами

У 60–70-і роки ХХ століття видатний український вчений В. Сухомлинський створив педагогічну систему цілісного підходу до всебічного розвитку молодших школярів в умовах сільської школи на засадах природовідповідності. Окремі аспекти педагогічної творчості вченого були об'єктом дослідження у наукових працях Н. Безлюдної [22], Г. Бондаренко [54], М. Вашуленка [66], О. Савченко [274; 275] та інших.

Проблеми екологічної освіти молодших школярів досліджували Т. Машарова [207], Д. Мельник [208], І. Павленко [226], О. Плешков [242; 243], Н. Пустовіт [260], І. Ярита [351].

Психологічне підґрунтя формування екологічно доцільної поведінки розглянуто у працях К. Абульханової-Славської [3], І. Беха [29; 30; 32], Ю. Гіппенрейтер [87], О. Леонтєва [170; 171; 173], А. Петровського [238; 239], С. Рубінштейна [269] та інших, де обґрунтовується, що основою поведінки є вчинки, у яких формуються й виявляються позиція та моральні переконання особистості.

У працях Б. Ананьєва [7], Л. Божович [47; 129], Л. Виготського [81], В. Давидова [95], Г. Костюка [75], О. Крюкової [161], О. Маркової [202], Н. Талізінної [309; 310], Д. Ельконіна [346; 347] відзначається, що молодший шкільний вік сприятливий для формування екологічно доцільної поведінки, оскільки у цей період відбуваються значні зміни у всій психічній сфері дитини.

Проблемам виховання ціннісного ставлення особистості присвячені дослідження Б. Ананьєва [7], І. Беха [29–30], А. Здравомислова [123], А. Ковальова [141], І. Кона [146], Д. Леонтєва [174], Є. Подольської [248], О. Самсіна [285] та інших дослідників.

Психологічний аналіз процесу формування відповідального ставлення до природи у молодших школярів було зроблено у роботах Ш. Амонашвілі [6], Л. Божович [48], І. Беха [28; 33], О. Грошовенко [94], Г. Люблінської [191], Н. Менчинської [209], О. Савченко [276], А. Сідельковського [290] та ін.

Доцільність систематичного підходу в екологічній освіті у поєднанні з практичною діяльністю молодших школярів були об'єктами досліджень А. Волкової [77], О. Кудрявцевої [165], А. Сідельковського [289; 291].

Психологічні умови засвоєння природничих знань молодшими школярами були предметом досліджень А. Ліпкіної [177], А. Низової [177].

У процесі навчання у молодших школярів здійснюється розвиток пізнавальних процесів, який характеризується кількісними та якісними їх змінами. Вони виявляються зокрема у розвитку сприймання. Особливості сприймання учнів досліджуваного віку виявляються у виконанні завдань на вибір об'єктів з певної їх сукупності. Вибираючи предмети, вони орієнтуються здебільшого на їх колір та форму. У молодших школярів суттєво змінюється зоровий і дотиковий вибір заданої фігури серед інших фігур. Крім того, в учнів

цього віку розвивається здатність диференціювати відтінки освітленості об'єктів, спостерігаються значні індивідуальні відмінності в здатності диференціювати кольорові тони та їх відтінки, словесно їх визначати, підвищується здатність розрізняти висоту звуків [76, с. 135–136].

Отже що предмети, які оточують школярів молодшого віку, відіграють первинну розвивальну роль у формуванні їх пізнавальних процесів. Учні вчаться точно, чітко сприймати все навколишнє – бачити, слухати, обмацувати, часом і нюхати, пробувати на язик, спостерігати й узагальнювати, визначати словами результати своїх спостережень.

Відбуваються зміни і в уяві молодшого школяра. Зокрема, перехід від репродуктивних форм уяви до творчої переробки уявлень. Засвоєння змісту прочитаного, розуміння математичних задач і природних явищ потребує в учнів створення нових образів [76, с. 142–143]. Запамятовування, а, таким чином, і результат навчання буде настільки кращим і якіснішим, наскільки в учня буде конкретнішим і точнішим образ предмету, явища чи події, сформований в уяві.

Формування образу засобами природних об'єктів з їхніми кольором, запахом, смаком, об'ємом тощо створює передумови переходу від конкретно-образного до абстрактного мислення.

У процесі керованої навчальної діяльності відбувається розумовий розвиток молодших школярів, виникають зміни у співвідношенні його основних компонентів. Зростає роль одних структурних одиниць, або компонентів, зменшується роль інших, змінюються їх співвідношення.

До ознак, за якими можна судити про розумовий розвиток учнів, належать: якість знань, вміння застосовувати їх на практиці, орієнтування у матеріалі, самостійне набування знань, знаходження нових способів навчальної роботи, темп і легкість засвоєння нового матеріалу, міцність запам'ятовування матеріалу, самостійна постановка запитань. Ці ознаки доповнюються показниками розвитку окремих сторін інтелекту. Такими є точність зорового, слухового, дотикового сприймання, повнота і детальність описування картини, яку учень бачить уперше, способи свідомого запам'ятовування навчального матеріалу, здатність помічати помилки або неточності у міркуваннях ровесників, гнучкість мислення, що виявляється в доцільному варіюванні способів дій, легкість і швидкість переходу від мислення, що спирається на реальні або зображені предмети, до мислення з опорою на графічні схеми, числові й символічні формули [76, с. 158–159].

Найбільш доцільною технологією, що загострює означені показники інтелекту, є, на нашу думку, природотерапія.

У дослідженнях І. Беха [30], Л. Божович [48; 49], Л. Виготського [80], П. Гальперина [85], С. Дерябо [103], І. Коновальчук [147], О. Леонтьєва [170], С. Рубінштейна [269], Т. Шевчук [332], М. Шпак [337], П. Якобсона [349; 350], В. Ясвіна [103] основним компонентом формування ставлення особистості до природи визначається емоційний (емоційно-ціннісний) компонент.

Основною рушійною силою у формуванні позитивного сприйняття оточуючого середовища є емоційний стан молодшого школяра. Екологічне виховання молодших школярів має передбачати не тільки відповідний рівень формування та розвитку широкого кола знань, умінь, навичок, а й обов'язково високий рівень розвитку емоційної сфери особистості з чітким зворотнім зв'язком в якості еколого- та природовідповідної поведінки. Адже, особливу роль в екологічному вихованні дітей відіграє виховання культури почуттів, постійне закріплення їх у конкретних життєвих ситуаціях і справах [130].

Сприймання в молодшому шкільному віці пов'язане з емоціями – дитина сприймає світ через свої почуття, зосереджує увагу на тому, що її збуджує, викликає інтерес. Мало змістовний та емоційно бідний навчальний матеріал не сприяє розвитку пізнавальних потреб, він не викликає і не формує стійких позитивних мотивів учіння. Зміст, що засвоюється, повинен характеризуватися новизною, спрямовувати пізнавальну активність дитини на встановлення дійсних закономірностей та усвідомлення суті явищ.

Емоційне відчуття у ставленні до навколишнього середовища допомагає побачити прекрасне, правильно сприйняти явища і об'єкти, виразити свої перші почуття [130]. Тому зміст навчального матеріалу, його форми та методи подачі відіграють значну роль в екологічному вихованні школярів.

Отже, для молодшого шкільного віку в цілому характерним є суб'єктно-пізнавальний тип ставлення до природи з емоційним забарвленням.

Важливою психологічною характеристикою молодшого школяра є увага. Нестійкість цієї якості є причиною невстигання у школі. Причиною нестійкості уваги в молодших школярів буває недостатня їх розумова активність, зумовлена як недосконаліми методами навчання, так і рівнем їх готовності до навчальної діяльності, станом здоров'я та іншими факторами. Увага учнів початкових класів тісно пов'язана із значущістю для них навчального матеріалу. Усвідомлення учнями необхідності, важливості його засвоєння, інтерес до його змісту є умовою стійкості їх уваги. Увага залежить від доступності навчальних завдань, поставлених перед ними. Діти із захопленням працюють над тим, що є нелегким, але доступним і цікавим для них [76, с. 158].

Аналіз основних психологічних якостей молодшого школяра, які безпосередньо впливають на розвиток їх пізнавальних процесів, дозволяє зробити висновок про те, що формування стійкої пам'яті, уваги, адекватних уяви і мислення, у першу чергу, залежить від розвитку відчуттів і сприймань. Вагомого значення у цьому процесі ми надаємо екологічній освіті й головному засобу її формування – природотерапії. Саме природотерапія, впливаючи через сприйняття на психічний стан учня, створює позитивне природне середовище, у якому основна навчальна мета може бути реалізована на більш високому рівні.

На думку психологів [128], головним рушієм поведінки особистості в галузі взаємодії з оточуючим середовищем є почуття, що відображають внутрішній світ особистості та ставлення до природи. Саме у процесі чуттєвого сприймання об'єкта або явища відбувається перетворення знань на

переконання, перехід від знання до усвідомлення. Будучи первинними по відношенню до розуміння та діяльності, відчуття, емоційна чуйність, емпатія виражають суть ставлення особистості до природи, яке, у свою чергу, яскраво виявляється у вчинках [102]. Людина реально живе не в "фізичному", а в "екологічному" світі, такому, яким людина його бачить, чує, відчуває, абстрагуючись від тих властивостей та якостей об'єктів, які не є значущими для її життєдіяльності [103], тобто середовище, у якому існує, навчається, працює людина повинно бути особистісно й ціннісно зорієнтованим.

Особистісна значущість знань, які становлять зміст навчання, значною мірою визначається системою свідомих вибіркового зв'язків особистості з природою – емоційно-ціннісним ставленням до природних об'єктів. Останнє зумовлює суб'єктивну готовність дитини до включення в ситуацію учіння на природо-відповідному матеріалі.

Для нашої роботи важливе значення має питання про вплив змісту навчального матеріалу на формування мотивів учіння, адже, на думку психологів [215], інтерес до навчального предмету – це, перш за все, інтерес до його змісту. Однак, інформація сама по собі не чинить будь-якого впливу на мотиваційну сферу дитини, якщо вона не відповідає актуальним її потребам.

Таким чином, корекція особистісного ставлення до природи з метою стимулювання пізнавальної активності, ініціативності школярів та збагачення їх мотиваційної сфери в процесі засвоєння системи знань розглядалася нами як один з необхідних психологічних чинників подальшого розвитку мотивів учіння у молодших школярів.

Мотиваційний компонент ставлення школярів до природи був предметом досліджень Т. Баранової [17], І. Белавіної [23], О. Грошовенко [94], С. Дерябо [102], Н. Жук [111], І. Кряж [163], О. Паламар [228], В. Ясвіна [352] та ін.

Переважаючий інтерес до природи у молодших школярів є ситуативним і нестійким, виникнення таких спонук зумовлює новизна та привабливість природних об'єктів, сприятливий емоційний фон, що утворюється під час спостереження предметів і явищ природного оточення [103; 225].

Найбільш поширеним мотивом у ставленні до природи є пізнавальний інтерес, що народжується у процесі живого споглядання та осмислення реального світу [225]. Він опосередковується всіма видами діяльності учнів у природі, отже, виступає і як один із спеціально організованих процесів, і як процес, включений до складу інших занять (праця, художня творчість, охорона природи, відпочинок тощо). Як результат осмислення властивостей та зв'язків об'єктів, що цікавлять учнів, відбувається поступовий перехід від емпіричних до теоретичних інтересів, чуттєве пізнання постійно опосередковується системою наукових понять, що засвоюються у процесі шкільного навчання [228, с. 45; 241].

Формування пізнавальних мотивів учіння відбувається у процесі здійснення екологічно спрямованої діяльності. Щоб мотиви виникли, закріпилися та розвинулися, учень має почати діяти. Формування мотивації учіння має спиратися на наявні у дітей потреби, особливо на потребу в усвідомленні явищ

оточуючого світу. Для включення школярів в ситуацію учіння, необхідно створити умови, що стимулюють початок інтенсивного процесу осмислення змісту навчального предмета. Якщо процес учіння викликає у суб'єкта інтерес, відчуття радості, задоволення, азарту тощо можна сподіватися на виникнення потреб і мотивів, адекватних діяльності [201, с. 57–58].

Збагачення дітей знаннями про природу, накопичення природознавчих уявлень супроводжується істотним просуванням у розвитку їх розумової діяльності, формування у них пізнавальних інтересів і здібностей. Якщо такого просування і розвитку не відбувається, то мотив діяльності обумовлюється головним чином зовнішніми стимулами, а не стійкими внутрішніми мотивами [225, с 27].

Отже, формування у молодших школярів ціннісно-дбайливого ставлення до природи – складний психолого-педагогічний процес впливу на особистість дитини з метою корекції емоційно-ціннісних установок, збагачення інтелектуальної сфери, а також активізації екологічно доцільної практичної діяльності учнів у природі. Цей процес є багатоаспектним, оскільки покликаний забезпечити системний вплив на особистість молодшого школяра, коригуючи та спрямовуючи його ставлення до природи.

Водночас ефективність процесу формування дбайливого ставлення до природи залежить від урахування психолого-фізіологічних особливостей учнів початкової школи. Так, дослідження психологів дають підстави вважати молодший шкільний вік найбільш сприятливим періодом налагодження позитивних контактів зі світом природи. Вони вказують, що саме у молодшому шкільному віці відбуваються важливі зміни у ставленні до природи. Природа у свідомості молодшого школяра набуває іншого значення, змінюються і мотиви взаємодії з нею [225].

Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури та узагальнення результатів констатувального експерименту щодо усвідомлення учнями своєї ролі в природі, дозволяє окреслити компоненти екологічної освіти з урахуванням методів природотерапії.

Будь-яка діяльність, у тому числі й в галузі екологічної освіти, вибудовується на конкретній предметно-практичній діяльності. Суб'єктна діяльність включає ідеальний момент – емоційно-ціннісний, який відтворює ставлення даного суб'єкта до предмету чи об'єкту діяльності. Окрім того, для реалізації поставлених завдань необхідними є сукупність знань й умінь використовувати їх на практиці. Для досягнення найбільш ефективного результату діяльність повинна бути внутрішньо вмотивована і керована конкретною метою. Отже, на нашу думку, екологічна освіта молодших школярів базується на таких основних компонентах: емоційно-ціннісний, науково-пізнавальний, інтелектуальний, мотиваційно-ініціативний, практично-діяльнісний.

Емоційно-ціннісний компонент. Світ цінностей найбільше віддзеркалюється у практичній діяльності особистості. Емоційне ставлення до природного оточення, його оцінка знаходить свій вияв у практичному житті,

конкретизуючи уявлення щодо призначення людини у природі. Тобто, норми й ідеали, які виступають результатом діяльності особистості, формують основу життєвих пріоритетів. Емоційно-ціннісне ставлення до природи не тільки всебічно збагачує особистість молодшого школяра, а й формує мотиваційний потенціал його діяльності.

Нові світоглядні орієнтири та соціальні завдання, які стоять нині перед людством, актуалізують проблему ставлення людини до природи, корекції ціннісних орієнтацій та утвердження гуманістичних соціально-моральних позицій щодо використання природи суспільством.

Становлення емоційно-ціннісних якостей дитини, у світлі нашого дослідження, відбувається під впливом ціннісних орієнтацій, які переважають у природному середовищі.

Формування активної екологічної позиції, адекватного ставлення до природи молодших школярів – це своєрідна проекція накопичених людством у процесі культурного розвитку ціннісних підходів. Досвід емоційно-ціннісного ставлення включає емоційні переживання, що відповідають потребам і системі цінностей певного суспільства, і відрізняються якісними характеристиками, динамічністю й об'єктами, на які спрямовані [204].

Саме природотерапія, як складова екологічної освіти, покликана сформуванню та розвинути високий рівень екологічної свідомості учнів початкових класів через безпосередній та опосередкований рух шляхами емоційно-ціннісних якостей суб'єкта від перших уявлень про добро і зло до стійкої самоусвідомленої екологічної поведінки як складової морально-психологічного здоров'я особистості.

Науково-пізнавальний компонент. Розвивальний інтерес молодших школярів до проблем навколишнього середовища може бути представлений характеристикою властивостей предметів і явищ, їхнього різноманіття, зв'язків між ними. За твердженням учених, для молодших школярів увесь комплекс знань про навколишнє середовище підкріплений інтересом, що сприяє формуванню ставлення дітей до природно-соціального оточення, принципово нової світоглядної установки – усвідомлення природи й суспільства в їхній цілісності як функціонально рівних частин єдиного цілого, необхідності постійно узгоджувати свої дії з можливостями природного середовища [293, с. 28–29].

Інтелектуальний компонент пов'язаний з розумовою діяльністю: знаннями, уміннями, навичками, їх набуттям, рівнем сформованості, особливостями застосування тощо.

Інтелектуальний компонент передбачає рух від безпосереднього, чуттєвого відображення дійсності до понятійного, абстрактного мислення, а потім – повернення, сходження від абстрактного до конкретного. Останній забезпечує не просте нанизання абстракцій одна на одну, а створює синтез, який сприяє подальшому заглибленню в суть явищ оточуючого світу у всіх їх причинних зв'язках і опосередкованостях. Результатом аналітико-синтетичної діяльності є поняття, ідеї, теорії. Інтелектуальний компонент існує у тісному

взаємозв'язку з науково-пізнавальним, який є джерелом знань, і практично-діяльнісним, для якого він є основою. Отже, формування інтелектуального компоненту вимагає використовувати для розвитку учнів єдність знань і умінь мислити та діяти.

Мотиваційно-ініціативний компонент. Ми погоджуємося із О. Паламар [227] щодо таких складових мотиваційної сфери учня початкових класів: *естетичні спонуки* (розуміння і захоплення красою природного середовища, прагнення до сприйняття прекрасного), *гуманістичні потреби* (виявлення добра, співчуття до живого, бажання захистити), *пізнавальні інтереси* (прагнення осягнути закони розвитку природи), *рекреаційно-оздоровчі* (розуміння значення природи для здоров'я, життя людини), *прагнення до творчої діяльності у природі*.

Ініціативність проявляється у самостійній постановці цілей та організації дій, спрямованих на їх досягнення. Для прояву ініціативи необхідно правильно орієнтуватися в конкретній ситуації й уміти її оцінити, уміти визначити мету, розробити план дій для її досягнення, зважитись на самостійну дію і взяти на себе відповідальність за її результати. Отже, мотиваційно-ініціативний компонент екологічної освіти передбачає не тільки формування внутрішньої мотивації учнів молодших класів, а й формування готовності до практичної реалізації екологічно спрямованих дій.

Практично-діяльнісний компонент. Практична діяльність – це логічний результат взаємовідношення попередніх компонентів екологічної освіти. Разом з тим, сама діяльність формує відносини людини з навколишнім світом. Незважаючи на існуюче уявлення про обмежені фізичні можливості й низький рівень включення молодших школярів до природоохоронної діяльності, обсяг і зміст практичної участі дітей у захисті й благоустрої навколишнього середовища значно ширше. Це самообслуговування, догляд за свійськими тваринами, турбота про молодших братів і сестер, допомога старшим, вирощування кімнатних рослин, практична діяльність співтовариствах. Дітей молодшого шкільного віку треба навчити практичній діяльності. Наприклад, як правильно підгодовувати зимуючих птахів, звірів, збирати гриби, ягоди, лікарські рослини, сіяти і збирати насіння, пояснити правила особистої гігієни при догляді за кішками й собаками [293, с. 29–30]. Отже, саме у молодшому шкільному віці діти прагнуть до активних практичних дій у природі, проте відсутність ефективних педагогічних технологій, нестача відповідної навчально-методичної літератури, екологічна необізнаність учителів призводить до суперечності між бажанням дитини виконувати такі дії та можливістю їх реалізації.

Шкільний напрям екологічної освіти базується, переважно, на вивченні загальних екологічних закономірностей і глобальних проблем. Існуюча у розпорядженні педагогів навчально-методична література занадто "теоретична". Не маючи можливості навчати учнів на конкретних об'єктах, доводиться іти шляхом найменшого опору – пояснювати глобальні питання "на абстрактних прикладах".

До проблем екологізації освіти сьогодні звертаються як теоретики, так і практики. Перед учителями стоїть важливе завдання – привчати учнів мислити екологічними категоріями з дитинства. Тому при складанні навчальних програм слід враховувати принципи наступності, гуманізації, єдності пізнання, переживання й дій, міждисциплінарності, інтеграції та природовідповідності.

У середині 70-х років постало питання про залучення шкільних предметів до процесу екологічної освіти школярів. Виникла необхідність розробки оптимальної моделі екологічної освіти, як узагальненого зразка освіти, що дасть молодшому школяреві уявлення про наукову картину світу. У світовій та вітчизняній практиці розглядають три можливі моделі екологічної освіти: однопредметна, багатопредметна (міжпредметна), комбінована. Більшість дослідників віддають перевагу комбінованій моделі. При її впровадженні всі навчальні предмети зберігають свої специфічні навчально-виховні цілі, а екологічна компонента посідає логічне місце. Така модель дозволяє на базі всіх навчальних предметів початкової школи розглядати різні аспекти взаємодії людина-суспільство-природа й узагальнювати їх в інтегрованому курсі. Першорядне місце в ній посідають питання формування емоційно-морального ставлення молодшого школяра до природи, розвитку естетичних мотивів його сприйняття.

Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток. У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними і контрольними-оцінними вміннями й навичками, особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу школи є узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках, розвинені сенсорні уміння, мислення, уява, пам'ять, здатність до самовираження, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати творчі завдання [256, с. 7].

З метою перевірки реалізації виокремлених нами компонентів екологічної освіти в межах початкової школи [256] було проведено якісний аналіз програм навчальних предметів (табл. 1.2).

Як видно з табл. 1.2, не всі навчальні предмети містять повну сукупність компонентів екологічної освіти. Проте усі вони мають потенціал для екологізації, спрямованої на розвиток інтелектуальних і духовних цінностей учня. Така інтеграція дозволяє не тільки підготувати молодшого школяра до системного, наукового сприйняття оточуючого середовища та його екологічних проблем, але й підсилити в них потребу до пізнання й активної природоохоронної діяльності.

Таблиця 1.2

**Аналіз програм навчальних предметів 1–4 класів
щодо компонентів екологічної освіти**

Навчальні предмети (програми)	Компоненти екологічної освіти				
	емоційно- ціннісний	навчально- пізнавальний	Інтелектуальний	мотиваційно- ініціативний	практично- діяльнісний
1	2	3	4	5	6
Українська мова	+	+	+		
Читання	+	+	+	+	
Математика		+	+		
Трудове навчання	+	+	+		+
Я і Україна.	+	+	+	+	+
Я і Україна. Довкілля	+	+	+	+	+
Мистецтво	+	+	+	+	
Образотворче мистецтво	+	+	+	+	–
Основи здоров'я	+	+	+	+	–

Провідна роль у забезпеченні гармонійного розвитку усіх компонентів екологічної освіти молодших школярів належить освітній галузі "Людина і світ". Чинні програми, що охоплюють зміст галузі "Людина і світ" державного стандарту початкової загальної освіти, представлені кількома варіантами програм "Я і Україна" (авт. Н. Бібік, І. Веремійчик, Н. Котелянець), "Я і Україна. Довкілля" (авт. В. Ільченко, К. Гуз).

Їх основу складає природнича та суспільствознавча частини, кожна з яких окреслює певне коло початкових знань, умінь, понять про природу і людину як її невід'ємну складову. Взаємозв'язок обох напрямів сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про навколишнє середовище; розуміння того, що зміна одного природного фактора може призвести до незворотної зміни інших; забезпечує формування у молодших школярів природоохоронного типу поведінки; усвідомленню школярами того, що життя людини тісно пов'язане з природою, і часто психофізичне здоров'я дитини залежить від природи. У навчальних програмах представлені різні види завдань: спостереження, малювання і моделювання, практичні заняття, досліди, уроки серед природи ("Я і Україна. Довкілля" (авт. В. Ільченко, К. Гуз)).

Проте зміст цих програм, за даними Г. Пустовіта, екологізовано у середньому на 36,1–48,8 %. Ми поділяємо його думку про те, що недоліком змісту вищезазначених навчальних програм є значна кількість теоретичного матеріалу; недостатня кількість тем творчого і дослідницького спрямування, у межах яких діти можуть реалізувати набуті інтелектуальні уміння і навички,

практичних занять та екскурсій, на яких учні мали б можливість вивчати окремі об'єкти природи чи явища, здійснювати конкретну роботу з їх охорони безпосередньо у довкіллі [260].

Чинні навчальні програми для 1–4 класів, як стверджує О. Грошовенко, передбачають здебільшого засвоєння учнями знань про природу, формування уявлень про єдність матеріального світу. Дослідниця стверджує, що основна увага звертається на охоронний аспект природи, зміст практичних робіт, дослідів, спостережень, а також текстовий матеріал підручників спрямовує увагу молодших школярів на природу як об'єкт вивчення [94].

Ми поділяємо твердження науковців, що природа повинна стати не лише об'єктом вивчення, задоволення потреб, а й посісти виняткове місце у системі цінностей сучасного молодшого школяра, водночас здійснювати терапевтичний вплив на дитину. Так, В. Сухомлинський, вважаючи природу виховним чинником значної сили, створив систему "Гармонія педагогічного впливу", важливою складовою якої було виховання природою і через природу [304].

З метою перевірки реалізації екологічної компоненти у межах предметів початкової ланки, розуміння впливу природи на фізичний та психічний стан учнів молодших класів нами був проаналізований зміст підручників різних предметів початкової школи.

Формування елементів екологічної культури молодших школярів повинно будуватися на трьох групах знань: про конкретні об'єкти та явища природи; про взаємозв'язки природних об'єктів і явищ; про взаємозв'язки людини і природи [267, с. 67]. У процесі аналізу підручників початкової школи означені групи знань були нами взяті як критерії насиченості навчальних предметів екологічним змістом. Крім того, аналізувалася наявність компонентів екологічної освіти (див. табл. 1.2) у змісті підручників та потенціал їх опосередкованого впливу на психофізичний стан молодшого школяра.

Помітне місце у формуванні екологічних знань належить підручнику *"Я і Україна"* для 1–4 класів [14; 15; 37; 38]. Аналіз цих підручників дає можливість констатувати, що екологічна складова ознайомлює учнів з різноманітністю природи, охороною і збереженням природи рідного краю, України, з системою цінностей у ставленні до природи, спрямовує практичну діяльність учнів, пов'язану з охороною та збереженням природних багатств.

Екологічна спрямованість підручників *"Я і Україна"* простежується у таких темах: "Природа навколо нас" (1, 2 кл.), "Людина – частина живої природи" (2, 3 кл.), "Ми і природа" (2 кл.), "До природи не неси шкоди" (2 кл.), "Збережемо природу" (3, 4 кл.), "Збережемо повітря чистим" (3 кл.), "Вода має бути чистою" (3 кл.), "Охорона ґрунту" (3 кл.), "Охорона рослин" (3 кл.), "Охорона тварин" (3 кл.), "Охорона природи в Україні" (4 кл.), "Охорона природи в рідному краї" (4 кл.). Питання охорони природи пронизують увесь зміст підручників 1–4 класів, а також вивчаються як самостійні теми, проте діяльнісно-практична компонента екологічної освіти реалізується лише

доглядом за кімнатними рослинами, підгодовуванням пташок взимку та екскурсіями у природу. Акцент змісту підручників на вплив природного оточення на психофізичне здоров'я людини досить слабкий, не системний і фрагментарний.

Досить цінними, у світлі нашого дослідження, є підручники *"Основи здоров'я"* для 1–4 класів [34–36; 51].

Екологічна компонента у цих підручниках реалізована у таких темах: "Цінуй життя і здоров'я" (1 кл.), "Здоров'ю сприяє чисте довкілля" (1 кл.), "Відпочинок у лісі" (1, 2, 3 кл.), "Їжа корисна для здоров'я" (2 кл.), "Вибір корисної для здоров'я їжі" (2, 3, 4 кл.), "Правила загартування" (2, 3, 4 кл.), "Безпека у спілкуванні з рослинами і тваринами" (2, 3 кл.), "Чинники природи, що сприяють збереженню здоров'я" (3, 4 кл.), "Надзвичайні ситуації" (4 кл.).

Засвоєнню змісту предмета "Основи здоров'я" сприяють мотиваційні зв'язки з предметом "Я і Україна", але у порівнянні з останнім, акцент тут робиться на здоровому способі життя учнів у сім'ї й суспільстві і порівняно мало звертається уваги на вплив природного оточення на їхнє психофізичне здоров'я.

На нашу думку, доцільно до розділу "Психологічна і духовна складові здоров'я" підручника "Основи здоров'я" додати тему "Вплив природи на психічне здоров'я людини"; до розділу "Фізична складова здоров'я" – "Вплив природи на фізичне здоров'я людини".

Підручники *"Трудове навчання"*. У підручниках з трудового навчання [73; 74; 97; 98] з шести розділів лише у двох представлена екологічна компонента: "Людина і природа", "Людина і художнє довкілля". Цікавими для нашого дослідження є теми: "Аплікація з окремих рослинних форм" (1, 2, 3 кл.), "Створення композицій з рослинних форм" (1 кл.), "Конструювання виробів з об'ємних природних форм" (1, 2 кл.), "Дивосвіт флори і фауни у дитячій творчості" (1 кл.), "Догляд за кімнатними квітами" (1 кл.), "Елементи квітникарства" (1 кл.), "Елементи паркового мистецтва" (2, 3 кл.), "Робота з рослинними матеріалами" (4 кл.), "Елементи фітотерапії і фітодизайну" (4 кл.). Як бачимо, у підручниках з трудового навчання переважає емоційно-ціннісна та практично-діяльнісна компоненти. Частка тем з екологічним змістом досить мала. Звернення до природного оточення фрагментарне. Позитивним, з нашого погляду, було б знайомство учнів з поняттям фітотерапія та впливом рослин на здоров'я людини. Крім того, ми не поділяємо пропозиції авторів щодо збору рослинного гербарію (у тому числі і з лікарських рослин), що передбачено практичними завданнями трудового навчання.

Підручники *"Образотворче мистецтво"*. Аналіз підручників з образотворчого мистецтва [187–190] дає можливість констатувати, що практична робота учнів зводиться переважно до відтворення простих природних форм (листя, дерево, квітка, тварини), пір року, природних явищ тощо. Акцентуючи увагу учнів на споглядання і відтворення природи, реалізуються емоційно-ціннісний та мотиваційно-ініціативний компоненти екологічної освіти. Однак у завданнях не простежуються зв'язки кольору,

природних об'єктів і явищ із психофізичним здоров'ям людини.

У підручнику "Читанка" для 2–4 класу [277–282] навчальний матеріал з екологічним змістом представлений такими розділами: "Буду я природі другом: милуюся, оберігаю, прикрашаю" (2 кл.); "Я хочу сказати своє слово" (2 кл.); "Поетичні перлини" (2 кл.); "Цікава книга Природи" (3 кл.); "Вірші про світ природи і дитинства" (3 кл.); "Візьму перо і спробую" (3 кл.); "Сторінки з книги природи" (4 кл.); "З любов'ю до рідної землі" (4 кл.). Тут представлені тексти-описи краси природи, спостереження за природою у різні пори року, вірші, прислів'я й оповідання на природоохоронну тематику. Таким чином, у підручнику "Читанка" для 2–4 класу реалізовано емоційно-ціннісний, навчально-пізнавальний і мотиваційно-ініціативний компоненти екологічної освіти.

У підручниках "Рідна мова" для 2–4 класів [40; 41; 67; 68; 265; 266] автори пропонують вправи природознавчого і природоохоронного змісту: описи краси природи в різні пори року, описи птахів і тварин, примноження зеленої краси землі, підгодовування птахів і тварин узимку, необхідність берегти природу тощо. Частка вправ для 2–4 класів, у змісті яких простежується екологічна компонента, становить близько 73 %. Більш детально хотілося б зупинитися на вправах з природоохоронним і природотерапевтичним змістом.

Так, у підручнику "Рідна мова" для 2 класу, який складається із двох частин [40; 41], загальна кількість вправ – 578. З них з природоохоронним змістом – 13 вправ, що становить 2,2 % від загальної кількості, і лише одна вправа з природотерапевтичним змістом (частина 2, впр. 259), що становить 0,2% від загальної кількості.

У підручнику "Рідна мова" для 3 класу [67; 68], загальна кількість вправ – 568. З них з природоохоронним змістом – 25 вправ, що становить 4,4 % від загальної кількості, і лише 1 вправа з природотерапевтичним змістом (частина 1, впр. 64), що становить 0,2% від загальної кількості.

У підручнику "Рідна мова" для 4 класу [265; 266], загальна кількість вправ – 496. З них з природоохоронним змістом – 23 вправи, що становить 4,6 % від загальної кількості, і жодної з природотерапевтичним змістом.

Отже, на загальному позитивному екологічному фоні підручники з "Рідної мови" є досить слабким інструментом у процесі усвідомлення учнями впливу природи на їх психофізичне здоров'я.

Автори підручника з *математики* пропонують задачі, в яких йдеться про посадку рослин і догляд за ними, вирощування кімнатних рослин, виготовлення годівниць тощо. У підручниках з математики аналізувались тексти задач. Частку задач з екологічним змістом ми визначали у співвідношенні їх до загальної кількості задач. Так, у підручнику "Математика" для 1 класу [44] 178 задач, з них на природоохоронну тематику – 8 (4,5 %). "Математика" 2 клас [43]: всього задач 480, у тому числі з екологічним змістом 23 (4,8 %). "Математика" 3 клас [45]: всього задач 441, з екологічною компонентою – 19 (4,3 %). "Математика" 4 клас [46]: всього задач 490, на

природоохоронну тематику – 10 (2,0 %).

Таким чином, здійснений аналіз програм і підручників дає підстави для таких висновків:

1). матеріал про природу входить до змісту всіх навчальних предметів початкової ланки;

2). кожний з них вирішує свої специфічні завдання у початковому навчанні, залучує учнів до природи, формує своїм змістом пізнавальний інтерес до неї;

3). однак, маючи потужний екологічний потенціал, поряд із еколого-просвітницьким змістом досить мало уваги приділяється формуванню позитивної екологічної мотивації учнів і реалізації практично-діяльнісної компоненти екологічної освіти.

Отже, актуальним, на нашу думку, є наповнення змісту навчальних предметів початкової школи знаннями не лише про об'єкти та явища природи та їхні характерні ознаки, а й про позитивний вплив на психофізичне здоров'я людини; значення і наслідки бережного ставлення до рослин, тварин, води, повітря.

З метою перевірки стану готовності учителів початкових класів до впровадження у навчальний процес засобів природотерапії нами було проведено анкетування (див. додаток А). В анкетуванні взяли участь 51 учитель початкових класів (31/20 – тут і далі відповідно міських/сільських шкіл).

Аналіз результатів анкетування дозволяє зробити такі висновки:

Усвідомлюючи необхідність поліпшення екологічної освіти у межах предметів початкової ланки, не задоволені сучасним її станом – 8 % респондентів сільської школи, позитивно оцінюють потенціал усіх предметів для екологічної освіти та виховання – 72 % (у т.ч. 52 % / 20 %), вважають за потрібне поглибити екологічну компоненту у початковій школі – 84 % (52 % / 32 %), практично реалізують означені нами вище пропозиції щодо завдань екологічної освіти – 76 % (у т.ч. 44 % / 32 %).

Стан здоров'я молодших школярів оцінили: задовільно – 28 % вчителів (міських шкіл), не задовільно – 68 % (у т.ч. 32 % / 36 %). Погодились із позитивним впливом природи на психофізичне здоров'я учнів – 96 %. Звертають на це увагу учнів – 72 % (у т.ч. 40 % / 32 %) респондентів, проте 24 % з них вказали, що їм не вистачає для цього часу.

Переважна більшість учителів (96 %) зазначили про необхідність впровадження до навчально-виховного процесу початкової школи природотерапевтичних засобів і виявили готовність до їх використання у власній практичній роботі (96 %). Тоді як 64 % (у т.ч. 32 % / 32 %) учителів зазначили, що суттєвої допомоги у процесі екологічного навчання і виховання молодших школярів могли б надати навчально-методичні посібники.

Анкетування виявило недостатнє, на нашу думку, розуміння учителями початкових класів поняття "природотерапія". Так, вперше почули цей термін 12 % респондентів сільської школи, а чули про нього, але не знали, що воно

означає – 32 % (у т.ч. 12 % / 20 %). Серед учителів, які дали свої означення досліджуваному терміну, 8 % розуміють його як виховання у природі, 24 % – як позитивний вплив природи на стан здоров'я людини; 24 % – як лікування засобами природи (переважним чином через рослини і тварин).

Таким чином, результати проведеного анкетування показали недостатній рівень обізнаності учителів початкової школи щодо природотерапевтичного впливу на стан здоров'я учнів; низький рівень готовності ефективно розвивати в учнів особисту відповідальність за стан збереження природного довкілля, формувати в них екологічно грамотну поведінку у природі й етичні норми у ставленні до об'єктів природи, використовувати засоби природного впливу на стан власного психофізичного здоров'я.

Отже, молодших школярів потрібно вчити отримувати позитив від оточуючого природного середовища, розуміти його вплив на здоров'я людини. "Навчаючи природою", необхідно навчити молодших школярів не тільки дбайливо ставитися до природи, а й – піклуватися про власне здоров'я. На нашу думку, здоров'я дитини, ефективність її навчання й виховання залежить від рівня екологізації кожної її ланки освітньої галузі, від терапевтичного впливу природи, реалізованого у навчальному процесі. Для цього у змісті навчальних програм усіх предметів початкової школи потрібно передбачити гармонійне поєднання п'яти компонентів екологічної освіти, спрямоване на формування позитивного ціннісного суб'єктного ставлення молодших школярів до природи і корекцію їхнього психічного і фізичного здоров'я.

Висновки до першого розділу

Жива природа здавна визнавалася українською педагогікою важливим чинником виховання школярів. Спілкуючись з нею, вивчаючи її об'єкти і явища, діти молодшого шкільного віку пізнають навколишній світ, відкривають розмаїття природи, усвідомлюючи цінність її пізнання, відчують морально-естетичні почуття й переживання.

Результати аналізу наукових джерел дають підставу стверджувати, що теоретичні положення екологічної освіти, складовою якої є природотерапевтична підготовка, активно розробляються сучасними вітчизняними та зарубіжними педагогами.

Кількісно-якісний аналіз дав змогу уточнити змістові характеристики понятійно-категоріального апарату дослідження, базові поняття якого розглядаються як дієвий світоглядно-методологічний засіб оздоровчого впливу об'єктів природи на особистість. У педагогічній теорії і практиці використовуються терміни "екологічне виховання" й "екологічна освіта". Виховання переважно спрямоване на емоційно-чуттєвий світ особистості й сприяє формуванню світовідчуття, освіта ж пов'язана з навчальним процесом і впливом на сферу раціонального мислення, що є основою формування світоглядних поглядів, принципів, позицій, відтак обидва поняття є

взаємопов'язаними як на методологічному, так і на діяльнісному рівнях. Природотерапія – це позитивний вплив природної інформації на учня з метою формування активної операційно-діяльнісної життєвої позиції та збереження його особистого здоров'я. Водночас ми розглядаємо природотерапію як специфічну педагогічну технологію збереження і корекції здоров'я учнів молодших класів та активізації їх пізнавальної діяльності на засадах впливу об'єктів природного оточення, як педагогічне "лікування" засобами природи у навчально-виховному процесі початкової школи, усвідомлюючи при цьому необхідність розробки сукупності відповідних технологічних прийомів щодо підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії у педагогічній діяльності. Готовність до використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи ми розглядаємо як специфічну здатність майбутнього педагога, спрямовану на реалізацію природотерапевтичного впливу на психофізичне здоров'я молодших школярів.

У сучасній науково-методичній літературі обґрунтовано доцільність використання сукупності форм, методів, моделей, технологій щодо формування всебічно розвиненої особистості. Проте переважна більшість науковців акцентує увагу на власних інноваціях, не враховуючи суттєвого чинника, який знижує їх ефективність, – стан здоров'я учня. Не завжди виважене ставлення до регулювання динаміки фізичної, психічної та емоційної працездатності учнів не тільки знижує ефективність застосованих методик, але й може призвести до погіршення стану їх здоров'я.

Для збереження і зміцнення здоров'я учнів молодших класів необхідна науково обґрунтована система засобів, спрямована на поліпшення медичного, психологічного і педагогічного супроводу дитини в розвивально-освітньому середовищі початкової школи. Раціональний режим передбачає передусім чергування різних видів навчальної діяльності і відпочинку молодших школярів. Створення навчального середовища, спрямованого на оздоровлення учнів, передбачає впровадження системи оздоровчих впливів, у тому числі і природних засобів, сприятливих для його всебічного розвитку, зміцнення і збереження його здоров'я.

Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури та узагальнення результатів констатувального експерименту щодо усвідомлення учнями своєї ролі в природі дозволяє окреслити компоненти екологічної освіти з урахуванням природотерапевтичного змісту: емоційно-ціннісний, науково-пізнавальний, інтелектуальний, мотиваційно-ініціативний, практично-діяльнісний.

З метою перевірки реалізації екологічної компоненти у межах предметів початкової ланки, розуміння впливу природи на фізичний та психічний стан учнів молодших класів нами проаналізовано зміст підручників різних предметів початкової школи, крім того, з'ясовано наявність компонентів екологічної освіти у змісті підручників та потенціал їх опосередкованого впливу на психофізичний стан молодшого школяра.

Анкетування вчителів початкових класів, проведене з метою перевірки

готовності до впровадження у навчальний процес засобів природотерапії, свідчить про недостатній рівень обізнаності учителів початкової школи щодо природотерапевтичного впливу на стан здоров'я учнів; низький рівень готовності ефективно розвивати в учнів особисту відповідальність за стан збереження природного довкілля, формувати в них екологічно грамотну поведінку у природі й етичні норми у ставленні до об'єктів природи, використовувати засоби природного впливу на стан власного психофізичного здоров'я.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З УЧНЯМИ

2.1. Сучасний стан наявності природотерапевтичного компоненту в екологічній підготовці майбутнього вчителя початкових класів

У сучасній освіті сформувалися передумови інтеграції природничо-наукового і гуманітарного знання, діалогу культури і природи. Обґрунтування такого синтезу вимагає повернутися до витоків гуманістичної та екологічної традицій у філософії, педагогіці, відношень між природою, людиною і суспільними потребами з позицій інтеграційних наукових підходів.

У 70-ті роки минулого століття ЮНЕСКО визнало екологічну освіту провідним засобом гармонізації взаємодії людини і природи. З часом на Конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища і його розвитку, що відбулася у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, цей підхід набув подальшого розвитку. Було прийнято рішення перетворити завдання гуманізації соціально-економічного й екологічного розвитку в систему духовних і професійних установок людства.

Нині екологічна освіта має набути статусу обов'язкової складової вищої освіти України, поєднуючи усі компоненти як природничо-наукової, так і гуманітарної освіти. Реалізація такої концепції вимагає відповідної підготовки усіх учасників навчального процесу ВНЗ. Зокрема, засобами впровадження спеціальних навчальних курсів, ефективних природовідповідних засобів та педагогічних технологій, спрямованих на оптимізацію формування екологічної культури майбутніх вчителів початкової школи.

За результатами численних досліджень [231; 300], природа позитивно впливає на людину: збагачує її духовний світ, підвищує настрій, імунітет тощо. Природні об'єкти і явища виступають потужним і необхідним засобом формування особистості майбутнього вчителя. Проте, не володіючи відповідними методами впливу на учнів через природу, учитель сам не зможе розвиватись як гармонійна особистість. Перед сучасним учителем стоїть завдання пошуку шляхів, засобів, методів гуманізації навчальних предметів.

Для нашого дослідження цікавими є праці науковців, в яких екологічна освіта розглядається як невід'ємна складова навчально-виховного процесу вищого навчального закладу (І. Пономарьова [252], Е. Сластьоніна [297]). Формуванням особистісних якостей майбутніх учителів у процесі екологічно спрямованої педагогічної діяльності опікувалися А. Вербицький [70], Б. Ліхачов [180].

Проблемі екологічної освіти і виховання у вищому навчальному закладі присвячено дослідження українських учених О. Біди [39], М. Бойчевої [50], Т. Вайди [60], О. Дорошко [106], Н. Єфименко [109], Л. Лук'янової [184; 186], І. Максимової [194], Т. Нінової [219], Г. Пономарьова [251], Е. Сластьоніної [297],

С. Совгіри [299], Г. Тарасенко [311], О. Удовиченко [317], Л. Шаповал [329].

Наукова розвідка показала, що у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників представлено різні підходи розвитку екологічної освіти й виховання студентської молоді. Зокрема, засобами:

- формування екологічної культури (М. Бойчева [50], Т. Вайда [60], Н. Грейда [93], Н. Єфіменко [110], Н. Лисенко [178], Л. Лук'янова [186], Т. Нінова [220], Г. Пономарьова [252], Г. Тарасенко [312], Є. Флешар [323], О. Чернікова [327], М. Шаповал [328]). Науковці виокремлюють такі показники високої екологічної культури студентів: наявність екологічних інтересів, фундаментальних екологічних знань і уявлень, навичок взаємодії з природними об'єктами; сформованість системи установок і цінностей, що характеризують ставлення особистості до природи; виконання екологічно спрямованих наукових досліджень; розуміння відповідальності майбутнього фахівця за результати своєї професійної діяльності у системі: людина – природа – суспільство; спрямованість знань і переконань на практичну діяльність; постійна потреба у спілкуванні з природою;

- формування екологічної свідомості (А. Галєєва [84], М. Колесник [144], С. Совгіра [299], М. Хроленко [325], В. Ясвін [103]). Ідеї, закладені у концепції С. Дерябо [103], А. Захлебного [116], дозволяють збагатити уявлення про етапи розвитку екологічної свідомості. На думку С. Совгіри, у вищому навчальному закладі потрібно формувати у студентів відповідальне ставлення до природи не тільки на рівні знань і почуттів, але і на рівні дій. Великі можливості у розвитку екологічної свідомості майбутніх педагогів закладені у повсякденному спілкуванні з довкіллям у період польових практик, туристично-краєзнавчих екскурсій, під час яких і вдосконалюється тактика взаємодії з природою [299];

- формування й розвиток мотиваційної сфери (А. Линенко [176], Н. Лисенко [178], С. Совгіра [299], М. Хроленко [325]). Процес формування у студентів готовності до конструктивної екологічно доцільної поведінки базується на єдності наявних знань, умінь використовувати їх у практичній діяльності і особистісної впевненості у такій необхідності (мотиваційне забезпечення дієвості отримуваних знань і умінь);

- виховання ціннісного ставлення до природи (Л. Білик [42], С. Глазачов [88], О. Колонькова [145], І. Пономарьова [252], О. Сідельковський [290]). Досліджували цю проблему сучасні науковці (Т. Баранова [17], Г. Волошина [79], Ю. Марков [200]). Проголошення тих чи інших цінностей ще не є умовою їх втілення у конкретній поведінці, але їх можна розглядати як фактор, що забезпечує велику вірогідність певного типу поведінки в умовах конкуруючих зовнішніх впливів. У цінностях акумулюється весь життєвий досвід, накопичений під час індивідуального розвитку людини;

- формування світогляду особистості (С. Дерябо [103], Д. Кавтарадзе [134], В. Ясвін [103], Н. Моїсєєв [213]);

- екологічної відповідальності (Л. Білик [42], І. Зверєв [225], І. Суравегіна [225]). Екологічна відповідальність – це духовна якість. Вимоги

сучасної духовності спрямовані на індивідуалізацію особи, виявлення самоаутентичності, неповторності, глибинності. Така орієнтація зумовлена вимогами життя, коли на перший план висувається не абсолютизація певної автономної функції людини, а сама автономність її особистості в тотальності здібностей, почуттів, пристрастей тощо. Унікальність людини допомагає їй органічно злитися з темпом життя та знайти своє місце в ньому. Складниками духовності є ціннісні орієнтації, міцні переконання, воля, впевненість у тому, що за активної природоохоронної діяльності ситуація має неодмінно поліпшитись [42, с. 108–109];

- розвиток екологічного мислення (С. Кравченко [157], Н. Назарова [216], М. Швед [330]);

- екологічної вихованості (С. Сапожников [286]).

Так, на думку науковців [322, с. 270], ефективно екологічне виховання майбутніх вчителів початкової школи передбачає:

- різноплановість екологічної освіти, охоплення всіх її рівнів, забезпечення потреби держави в екологічно грамотних кадрах з урахуванням потреб усіх регіонів і галузей;

- використання усієї різноманітності форм і методів екологічного навчання, врахування специфіки навчальних матеріалів до особливостей і потреб вищих навчальних закладів і регіонів;

- тісний взаємозв'язок екологічної тематики навчання з життєво важливими інтересами (потребами) студентів, населення;

- ознайомлення студентів із результатами новітніх екологічних досліджень у прикладних галузях.

За твердженням В. Михайлова, готовність майбутнього фахівця до екологічно доцільної поведінки проявляється в уміннях:

- виявляти екологічно значущі ситуації;

- передбачати наслідки у випадку достатнього рівня екологічних знань;

- вести диспут на основі аргументації з використанням екологічних знань;

- прогнозувати, планувати конструктивну професійну діяльність;

- орієнтуватися у текстах екологічного спрямування, у тому числі й під час роботи з Internet;

- чітко викладати власну точку зору у різних типах екологічно значущих ситуацій;

- довіряти іншим з урахуванням їхньої аргументації у виборі способу поведінки в екологічно значущих ситуаціях [211].

Л. Білик основними завданнями екологічної освіти та виховання студентів ВНЗ вбачає формування у них екологічного мислення, світогляду, культури, відповідальності, які будуть визначати не тільки їх позитивне ставлення до оточуючого середовища, сприятимуть розвитку екологічної уяви з метою поліпшення стану природних об'єктів, розвиватимуть емоційну і чуттєву сферу особистості, їх творчу потенцію та екологічну емпатію, але й передбачатимуть власну активну природоохоронну діяльність [42, с. 124].

На нашу думку, використання у ВНЗ екологічно спрямованих форм і методів навчання може сприяти формуванню моральної і суспільної поведінки, яка утворює захисний механізм, що перешкоджає деформації моральних цінностей і поведінки. Для цього необхідно:

- екологізувати увесь навчально-виховний процес;
- розробити наукові теоретико-методологічні основи екологічної освіти, педагогічні технології її реалізації; впровадити результати таких досліджень у практику ВНЗ і шкіл;
- реалізувати соціокультурну функцію через участь у міжнародних та Всеукраїнських конференціях, видання навчально-методичної та наукової літератури, просвітницьку діяльність.

Водночас, формування екологічно спрямованої психолого-педагогічної установки майбутнього вчителя вимагає урахування міждисциплінарної кооперації знань. Так, великого значення міжпредметним зв'язкам та різноаспектним інтеграціям у процесі природоохоронної освіти надають А. Захлебний [116], Ю. Бондарчук [55], Т. Вайда [55], О. Васюта [64], С. Дерябо [103], І. Зверев [121], Ф. Канак [138], М. Кисильов [138], В. Старчак [300], І. Суравегіна [225], О. Федюк [321], В. Шустовський [340], В. Ясвін [103].

Зокрема, на думку А. Захлебного для реалізації міжпредметного підходу в екологічній освіті необхідно:

- обґрунтувати систему опорних екологічних знань і умінь з урахуванням специфіки навчальних предметів;
- виявити послідовність і способи їх інтеграції до змісту навчання;
- визначити ефективне поєднання методів і форм роботи з формування узагальнених природоохоронних знань і умінь у різних видах діяльності;
- розробити способи підготовки фахівців до використання міжпредметних зв'язків у процесі екологічної освіти учнів [116].

Цікавим для нашого дослідження є міжпредметний характер екологічної освіти зарубіжних країн. Наприклад, у США вимоги до міжпредметного характеру екологічної освіти відображені у відповідних нормативно-правових документах про освіту. У практиці американських шкіл міжпредметність екологічної освіти закладено у навчальні програми. Інформація з охорони природи є в усіх предметах шкільного курсу, вона пов'язана з природничими та гуманітарними предметами й передбачає інтеграцію програм з екологічної освіти, що охоплює усі періоди навчання – від дитячого садка до випускного, 12 класу [154]. Для американських навчальних програм з екології в цілому характерне включення чотирьох основних факторів, а саме: засвоєння базових дисциплін; інтеграція досліджуваних тем, аж до міждисциплінарного навчання; першочергова увага до проблем, пов'язаних з різними аспектами навколишнього середовища; активна участь учнів у створенні практичних проектів місцевого значення [354].

У Німеччині екологічна освіта також будується за міждисциплінарним принципом. Місцеві університети розробляють програми, що об'єднують

основи екології зі спеціалізацією конкретних навчальних закладів [155, с. 69].

Екологічне виховання майбутніх вчителів початкової школи сьогодні все більше пов'язують з формуванням його особистості як невід'ємної складової природи, яка узгоджує своє життя і діяльність із закономірностями функціонування природи, вибудовує свої стосунки з нею на основі збереження екологічної рівноваги та охорони довкілля.

Основною характеристикою екологічної особистості є суб'єктивне сприйняття природних об'єктів, що формується у процесі суб'єктивного ставлення до природи. Як свідчать результати дослідження, проведеного М. Хроленко, основний акцент ставиться на підвищення рівня розвитку пізнавального та діяльнісного компонентів. Недооцінка емоційної складової екологічної свідомості – це актуальна проблема, оскільки у юнацькому віці переважно виражене естетичне сприймання довкілля. Юнацький вік сприяє пошуку гармонії у світі та усвідомлення власного місця у ньому.

Особливого значення набуває екологічна освіта для студентів педагогічних вищих навчальних закладів (зокрема, для факультетів, що готують майбутніх учителів початкової школи), які, підвищуючи власний рівень екологічної культури, мають опанувати методiku екологічно-просвітницької роботи, покликані закласти підвалини безперервної екологічної освіти у молодших школярів, власним прикладом формуватимуть у них екологічні цінності й адекватну поведінку, спрямовану на захист природного довкілля і власного здоров'я.

Екологічна освіта студентів педагогічних вищих навчальних закладів – це багатоаспектний процес, що потребує комплексного підходу для формування їх переконань, які визначатимуть активну життєву екологічну позицію (Д. Кавтарадзе [131; 134], Н. Назарова [216]).

Екологічна освіта й виховання майбутніх вчителів початкової школи це – цілеспрямований, динамічний, багаторівневий процес, що передбачає реалізацію методологічних, ідейних, дидактичних, методичних та організаційних засобів впливу на студента вищого педагогічного навчального закладу з метою виховання екологічно відповідальної особистості.

Отже, екологічна освіта студента педагогічного ВНЗ потребує комплексного підходу: формування наукової системи знань у галузі взаємодії людини і природи; формування гуманістичного емоційно-чуттєвого внутрішнього стану особистості, формування активної природоохоронної позиції; формування професійної готовності до екологічно спрямованої діяльності у школі.

Логічним, у даному контексті, є пошук педагогічної технології, яка забезпечує ефективний педагогічний вплив щодо формування системи екологічних знань та інноваційних форм і методів екологічної освіти у студентів та формує готовність використовувати їх у майбутній практичній діяльності.

Традиційно-інформаційний підхід, який і сьогодні переважає в системі освіти не здатний вирішувати завдання розвитку творчого потенціалу студентів

як майбутніх педагогів-професіоналів. Не зважаючи на те, що головне завдання неперервної освіти вимагає інтенсивного збагачення і оновлення знань, у вітчизняній практиці переважає підхід, за яким формування професійної майстерності учителя зводиться до лише інформаційного забезпечення. Цей підхід налаштовує студента на знайомство з уже існуючими висновками і інструкціями і не дає можливості стати активним учасником прийняття конкретних рішень за тією чи іншою педагогічною ситуацією. Тому інформація, отримана студентом, не стає базою для розвитку категоріального апарату мислення, розвитку творчості і не може бути оцінена з урахуванням її значення для вирішення завдань, що впливають з практичної педагогічної діяльності вчителя [72, с. 391].

Актуальним сьогодні є перехід від традиційно-інформаційного до системно-діяльнісного підходу в екологічній підготовці студентів педагогічних ВНЗ.

Практична реалізація завдань і мети екологічної освіти у вищих навчальних закладах ґрунтується на засадах взаємозв'язку теоретичних знань із практичною діяльністю студентів у цій сфері; включенні екологічних аспектів до структури предметних, спеціальних узагальнюючих тем; поєднанні аудиторних занять із безпосереднім спілкуванням з природою; використанні проблемних методів навчання; поєднанні аудиторної і позааудиторної охоронної роботи.

Системно-діяльнісний підхід ми вбачаємо у поєднанні змістових і процесуальних компонентів екологічної освіти, які мають на меті формування важливої якості учителя початкової школи – готовності до використання природотерапії у своїй професійній діяльності.

Функція змістової компоненти передбачає інформаційне забезпечення студентів педагогічних вищих навчальних закладів, що є передумовою до набуття екологічних знань і реалізації екологічно спрямованої навчальної діяльності. Процесуальний компонент, у свою чергу, спрямовує студентів на формування і розвиток екологічних умінь і навичок та створює необхідні умови до самореалізації у майбутній педагогічній екологічно спрямованій діяльності. Результатом впливу на студента ВНЗ описаної технології є формування в нього готовності до використання природотерапії, екологічно спрямованих технологій у навчальному процесі початкової школи.

Для узагальнення вищезначеного сформулюємо дві взаємозалежні тези, які визначають екологічно спрямовану навчальну роботу ВНЗ і є обов'язковою умовою забезпечення екологічно-просвітницької діяльності у школі: готовність до здійснення екологічно спрямованої навчальної діяльності й готовність до реалізації природовідповідних педагогічних технологій (рис. 2.1). Як показує аналіз наукових джерел, на сучасному етапі розвитку вищої освіти існує ще одна проблема – підготовка майбутнього вчителя до використання еколого-педагогічних технологій у своїй майбутній діяльності. "Сьогодні від учителя у

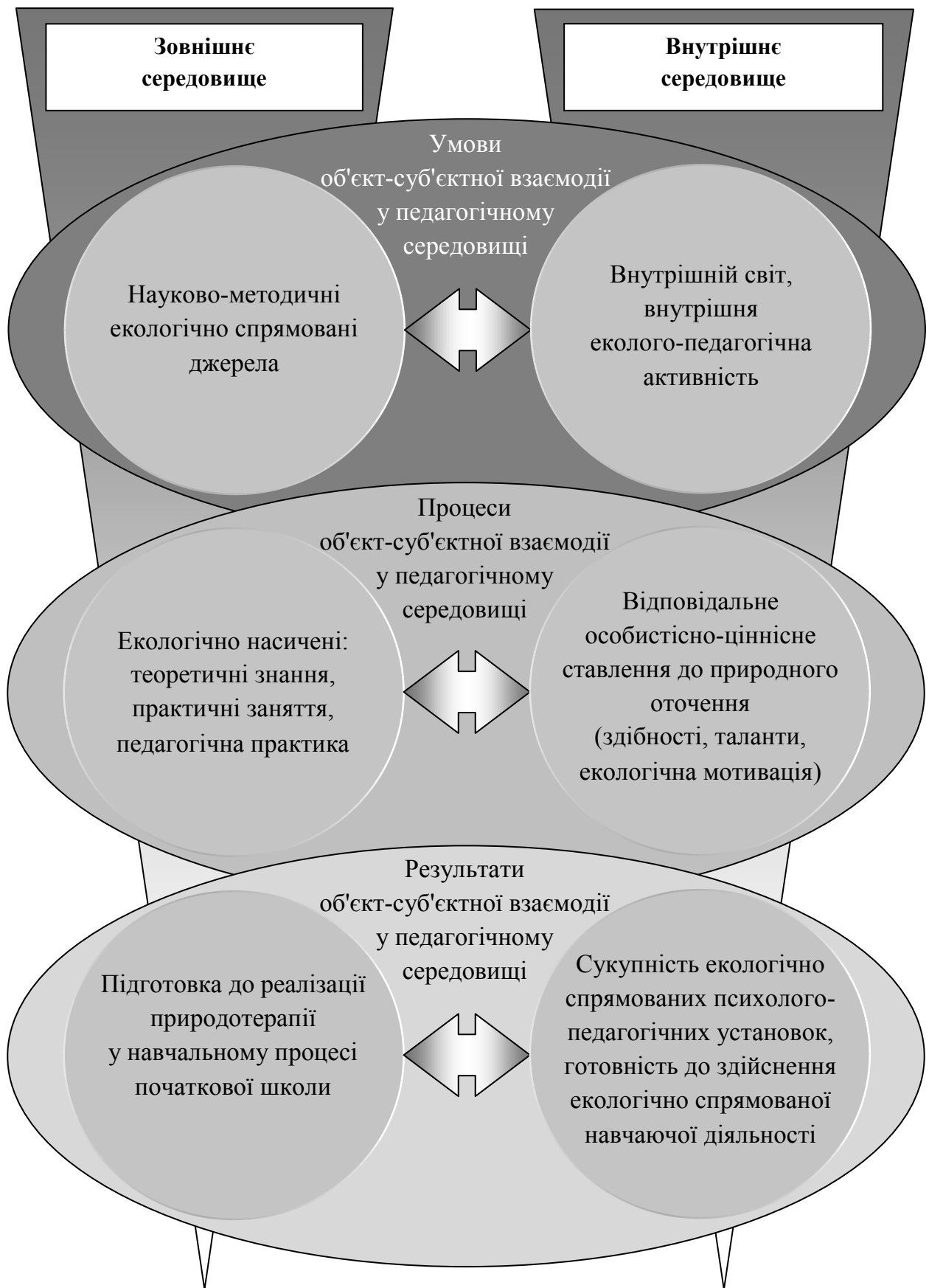

Рис. 2.1. Об'єкт-суб'єктні взаємодії у природовідповідному особистісно зорієнтованому навчальному середовищі

першу чергу залежить не лише доля цивілізації, а й збереження людини на планеті" [212].

У Концепції неперервної екологічної освіти [149] передбачено впровадження до навчальних планів усіх ВНЗ обов'язкового курсу "Основи екології", введення лабораторних і практичних занять з екології, польових практик. Кожний окремий ВНЗ повинен забезпечити екологічну освіту студентів з урахуванням профілю фахівців, яких він готує. Велика роль у реалізації завдань Концепції відіграють вищі педагогічні навчальні заклади.

Для учителя початкових класів зміст екологічної підготовки є структурно розгорнутим, адже, окрім оволодіння методиками різних дисциплін (математики, української мови, природознавства тощо), йому потрібно добре орієнтуватися в технологіях екологізації цих дисциплін.

Проаналізуємо саме екологічну компоненту в межах дисциплін спеціальності, що готує фахівців для початкової ланки загальноосвітньої школи. Об'єктом нашого аналізу були навчальні плани напряму підготовки 6.010102 "Початкова освіта" (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр).

Аналіз було проведено на предмет виявлення частки екологічно зорієнтованих навчальних дисциплін означеного вище напряму (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Питома вага екологічної компоненти
в межах дисциплін напряму підготовки 6.010102 "Початкова освіта"**

Назва дисциплін	Кількість годин			% від загальної кількості годин
	Загальний обсяг	Аудиторних	Самостійна робота	
1	2	3	4	5
1. Цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки				
Основи екології	54	30	24	0,6
2. Цикл природничо-наукової підготовки				
Безпека життєдіяльності	54	24	30	0,6
Основи землезнавства	108	50	58	1,3
Основи ботаніки	54	34	20	0,6
Основи зоології	54	34	20	0,6
Вікова фізіологія та валеологія	54	34	20	0,6
3. Цикл професійної та практичної підготовки				
Методика навчання природознавча	162	90	72	1,9

Продовж. табл. 2.1

1	2	3	4	5
"Людина і світ" з методикою навчання	108	44	64	1,3
Основи валеології і методика її навчання	81	34	47	0,9
Арттерапія	54	34	20	0,6
4. Види практик				
Польова практика	108			1,3
Педагогічна практика у школі	486			5,6
Практика в оздоровчих таборах	162			1,9
Всього годин	1539	408	375	17,8
Всього за навчальним планом	8640	3642	3522	100

Як видно з таблиці, загальна частка годин, відведених для екологічного просвітництва студентів, складає 17,8 % від загальної кількості годин, передбачених навчальним планом досліджуваного напрямку. Аналіз робочих програм дисциплін циклу професійної та практичної підготовки показує, що певна частина годин відводиться для опанування студентами загальною психолого-педагогічною і методологічною базою курсів, що, в свою чергу, ще знижує частку екологічного впливу на майбутнього фахівця початкової школи.

Нас цікавила думка студентів щодо сучасного стану екологічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах. З цією метою на констатувальному етапі експерименту було проведено пілотне опитування майбутніх вчителів початкової школи (див. додаток Б).

Аналіз відповідей респондентів показав таку тенденцію. Відповідаючи на запитання "Чи забезпечується, на Ваш погляд, необхідний обсяг екологічних знань навчальними дисциплінами Вашого ВНЗ?" позитивну відповідь дали 56,0 % студентів, негативну – 15,3 %. Оцінюючи перспективу реалізації екологічної освіти у межах навчальних дисциплін, студенти переважно зазначали предмети циклу професійної та практичної підготовки. Це можна пояснити тим, що вони починають співвідносити власну екологічну позицію з екологічними потребами сучасної початкової школи.

На запитання щодо доцільності інтеграції природотерапевтичного змісту до методик фахових дисциплін позитивну відповідь дали 45,7 % студентів, негативну – 10,2 %, не замислювались над цим питанням – 44,1 %. Високий відсоток нерозуміння потреби екологізації фахових дисциплін обумовлений, на нашу думку, низьким рівнем особистісної екологічної культури та екологічної свідомості студентів. Так, поряд із тим, що студенти розуміють необхідність екологічних знань для учителя початкових класів (84,7 %) і зазначають відсутність у сучасної людини почуття відповідального ставлення до природи

(55,9 %), вони відносять навчальний процес на останнє місце у процесі формування екологічної свідомості – 8,5 %, тоді як засобам масової інформації та особистим спостереженням віддано 37,3 %, а стан навколишнього середовища впливає у 64,4 % зазначених відповідей.

Крім того, оцінюючи власний рівень екологічних знань як достатній (82,3 %) і високий (8,5 %), студенти зазначають позанавчальні шляхи їх формування, віддаючи ВНЗ у цьому процесі лише 8,5 %.

З огляду на вищесказане, логічними є тлумачення студентами дефініції "природотерапія": лише 28,8 % респондентів розуміють це як лікування природою, решта студентів чіткого визначення не дають, або ж не дають його взагалі.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність включення елементів екологічної освіти, складовою якої є природотерапевтичні технології, до усіх навчальних дисциплін напряму "Початкова освіта", зокрема до предметів, що належать до циклу професійної та практичної підготовки (до методик викладання шкільних предметів).

Найбільша кількість годин, як свідчить табл. 2.1, припадає на педагогічну практику у школі. Однак, анкетування, проведене серед студентів, доводить, що еколого-педагогічні технології та засоби природотерапії у ході педагогічної практики ними майже не використовуються. У своїх відповідях студенти зазначили, що їм потрібно опанувати нові педагогічні технології екологічного спрямування (74,6 %), проте під час проходження практик різного виду використовують такі інновації лише 42,4 % респондентів, з яких лише 17 % відзначили конкретні природотерапевтичні засоби (переважно рослино-, арома- і зоотерапію).

Таким чином, аналіз навчальних планів напряму "Початкова освіта" та узагальнення анкетування студентів – майбутніх учителів початкової школи дають підстави для таких висновків:

1. Питома вага екологічної складової предметів досліджуваного напряму підготовки є недостатньою.
2. Кожний навчальний предмет має потенціал для екологізації.
3. Методики викладання окремих предметів вимагають упровадження природотерапії у навчальний процес початкової школи.
4. Необхідною є розробка навчально-методичного забезпечення, яке посилить ефективність екологічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів та екологічно просвітницьку роботу у початковій школі.

2.2. Обґрунтування складових технології підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями

Аналіз сучасного стану екологічної освіти студентів у педагогічних університетах дозволив визначити підготовку майбутнього учителя початкової школи до використання природотерапевтичних засобів у майбутній професійній діяльності як важливу проблему, що вимагає змістового та методичного забезпечення.

Гіпотетично, формування нової якості майбутнього учителя початкової школи ми розглядаємо як системний процес з чітко окресленими структурними компонентами, інтегративними властивостями функцій даної системи і керованою алгоритмічністю. Тобто йдеться про опис певної технології підготовки студентів до використання природотерапії у майбутній професійній діяльності. Отже, для обґрунтування такої технології, на нашу думку, доцільним буде визначити і конкретизувати низку теоретичних питань, аналіз яких дозволить сформулювати ключові модулі досліджуваної майбутньої технології. До таких питань відноситься визначення сутності, структури, функцій, принципів розроблюваної педагогічної технології.

Сутність нашої технології полягає у знаходженні, розробці і реалізації таких способів організації навчального процесу у вищій школі, які б його інтенсифікували і дозволяли досягти конкретних результатів найбільш ефективним шляхом. Будь-яка технологія – категорія процесуальна. Отже, з одного боку, вона визначає зміст і спосіб діяльності, а з іншого – вона пов'язана з системою засобів, методів, організаційних форм, які цю діяльність як реалізують, так і контролюють. Для педагогічної технології притаманна ще й третя сторона – емоційно-ціннісне ставлення суб'єктів навчального процесу до виконуваної ними діяльності (рис. 2.2).

Будь-яка педагогічна технологія обґрунтовується сукупністю принципів. Отже, у загальнонауковому сенсі педагогічну технологію можна визначити як сукупність засобів впливу, спрямованих на досягнення конкретного результату через формування й розвиток певного стану чи якості суб'єкта, які відбуваються під час навчального процесу.

Підготовку майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями ми розглядаємо як процес технологічний (рис. 2.3).

Загальними характеристиками педагогічної технології є:

- процесуальність і алгоритмічність;

Рис. 2.2. Складові педагогічної технології

- відтворення способів реалізації конкретного складного педагогічного процесу шляхом роздрібнення його на систему послідовних, взаємопов'язаних етапів, спрямованих на високу ефективність досягнення дидактичної мети;
- обумовленість її властивостей відповідними принципами, метою і змістом;
- зв'язок теорії і практики;
- головним її компонентом є педагогічний процес, а стрижнем виступають педагогічні цілі;
- сукупність методів зміни стану суб'єкта навчання;
- інтенсифікація навчального процесу з наперед визначеним кінцевим результатом.

На підготовку вчителя конкретної освітньої галузі безпосередньо впливає державний стандарт даної галузі. Фахівець початкової навчальної ланки – особистість багатогранна. Адже вчитель початкових класів повинен здійснювати навчання у кількох освітніх галузях. У Державному стандарті початкової загальної освіти [101] екологічна компонента простежується у кожній освітній галузі, зокрема, це:

- розвиток асоціативного уявлення учнів з метою збагачення їхнього суб'єктивного світосприйняття і світовідчуття;

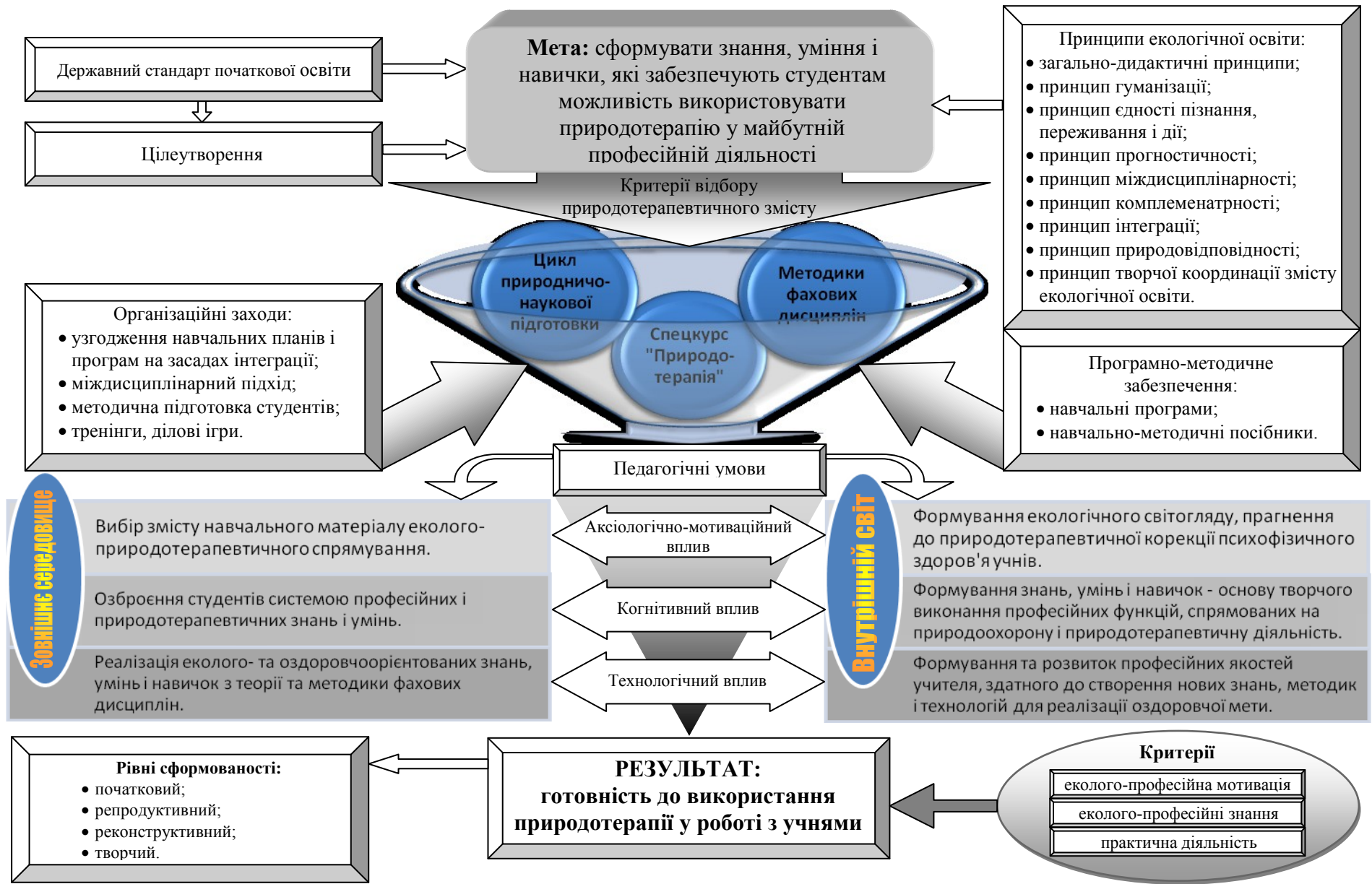

Рис. 2.3. Технологія підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями

- реалізація інтегрувальної функції впливу природного оточення на розвиток сенсорної, емоційної та інтелектуальної сфер особистості молодшого школяра;
- розвиток свідомого ставлення до природи і власного здоров'я;
- формування умінь отримувати й оцінювати інформацію про природу, підготовка учнів до повноцінного життя у постійно змінюваному навколишньому середовищі;
- формування в учнів системи знань, що опосередковано відображають роль і місце людини у взаємовідносинах природи і суспільства;
- виховання гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної екологічно мислити, бережливо ставитися до природи, до людей, до самого себе.

Екологічна освіта як результат може розглядатись у двох аспектах. По-перше, як образ того результату, що повинен бути отриманий конкретною освітньою системою (ідеальний результат навчання). Такий результат закладено у Державному стандарті загальної початкової школи і в Концепції екологічної освіти в Україні. По-друге, результат екологічної освіти як особистісні досягнення реального суб'єкта (реальний результат навчання). Це знання і вміння, сформованість когнітивних, особистісних якостей, тих компетенцій, які дозволяють йому продовжити свою освіту і ефективно діяти у професійній сфері діяльності. Такий реальний результат екологічної освіти у вищому педагогічному навчальному закладі ми означили як готовність до використання природотерапії у роботі з учнями. Ця якість є, на нашу думку, однією з найважливіших характеристик професіоналізму педагога, центральною ланкою у системі "(навчальний предмет + природотерапія) ↔ учитель ↔ міцні знання і здоров'я учнів".

Вищесказане ставить відповідні вимоги до методичної системи підготовки студентів спеціальності "Початкова освіта", як майбутнього носія знань, як гаранта впровадження основних дидактичних принципів навчання (у тому числі й природовідповідних) у навчальний процес початкової школи. Щоб сформулювати основні компоненти такої діяльності у ВНЗ, передусім, на нашу думку, необхідно конкретизувати вихідні положення системи екологічної підготовки студентів. Усі принципи екологічної освіти студентів умовно можна поділити на дві групи. До першої належать загальнодидактичні принципи, характерні для навчального процесу в цілому. Однак при підготовці студентів до екологічної діяльності у школі ці принципи набувають певної особливості. До другої групи відносяться принципи, що відтворюють сучасні підходи до змісту освіти в екологічній галузі, відповідають новим ціннісним орієнтаціям. До цієї групи ми віднесли такі принципи:

- *принцип гуманізації* формується з урахуванням права кожного громадянина Землі, передусім дитини, на сприятливе оточуюче середовище;

– *принцип єдності пізнання, переживання і дії* дозволяє забезпечити становлення багатограних відносин до оточуючого середовища і до власного здоров'я;

– *принцип прогностичності* ставить перед теорією і практикою завдання розкриття у змісті екологічної освіти двох взаємопов'язаних тенденцій – природовикористання і природовідновлення. Для реалізації цього принципу потрібно не тільки знайомити з кінцевими висновками чи результатами прикладних наук, а й цілеспрямовано залучати студентів (учнів) до їх використання у власній екологічній діяльності;

– *принцип міждисциплінарності* передбачає узгодження різних аспектів взаємовідносин з оточуючим середовищем. Цей принцип треба розуміти не як механічне включення різносторонніх знань і відносин до змісту навчальних дисциплін, а як логічне підпорядкування цього змісту головній меті екологічної освіти;

– *принцип комплементарності* передбачає виокремлення екологічного компонента у кожній дисципліні на засадах взаємодоповнюваності;

– *принцип інтеграції* природничо-наукових, морально-естетичних, соціально-економічних, правових аспектів екологічних взаємодій забезпечує взаємозв'язок усіх сфер теоретичної і практичної свідомості і різних видів діяльності студента. Тобто, інтеграція як процес і результат об'єднання знань, способів пізнання й діяльності сприяє цілісному сприйняттю оточуючого світу, формуванню науково-пізнавальних відносин, становленню ціннісно-нормативних орієнтацій до оточуючого середовища, розвитку практичних умінь захищати і покращувати природне середовище, а також сприяє здоровому способу життя;

– *принцип природовідповідності* передбачає навчання і виховання у єдності і злагоді з природою;

– *принцип творчої координації* змісту екологічної освіти, виходячи з реальних умов навчального процесу.

Варто зазначити, що наведені вище принципи екологічної освіти студентів, віднесені до другої групи, у повній мірі повинні бути враховані й у процесі навчання молодших школярів.

Розглядаючи природовідповідні принципи як системоформувальний компонент, логічно, на нашу думку, простежити процес цілеутворення технології підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії з погляду реалізації в її межах методичних функцій.

Стратегічна мета екологічної освіти – "формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності" [149]. Відносно вищого навчального закладу вона передбачає спланований результат: ідеал – модель майбутнього вчителя початкових класів, спроможного здійснювати екологічну діяльність у навчальному процесі. Це складний процес, що вимагає розв'язання таких завдань:

- *навчання* – формування системи професійних, екологічних і природоохоронних знань; системи інтелектуальних і практичних умінь з вивчення, оцінювання і покращення стану оточуючого природного середовища і здоров'я молодших школярів;

- *виховання* мотивів, потреб, прагнень, спрямованих на реалізацію здорового способу життя, покращення стану природного оточення, корекції психофізичного здоров'я учнів;

- *розвиток*: інтелектуальної сфери – здібності до цільового, причинного та ймовірнісного аналізу екологічних ситуацій; емоційної сфери – естетичне сприйняття й оцінка стану природного середовища, екологічного світогляду; волювої сфери – впевненості у можливості розв'язувати екологічні проблеми; прагнення творчо використовувати екологічні знання у фахових методиках і технологіях.

Окреслені цілі професійно-екологічної підготовки студентів стануть носіями методичної функції тоді, коли:

- мова цілеутворення буде доступною усім учасникам навчального процесу (точність, чіткість, зрозумілість формування завдань);

- при конструюванні формулювань цілей використовуватимуться чіткі структурні елементи (слова "уміти", "знати", "сформувати", "використовувати", "мати уявлення про", "охарактеризувати" тощо; зміст мети: основні поняття, операції, твердження і зв'язки між ними);

- будуть представлені цілі у світлі перспектив бачення нового рівня студента (учня), до якого його необхідно підвести у процесі реалізації даної цілі. Зазвичай, цілями визначається лише обсяг навчального матеріалу;

- при формулюванні мети забезпечується можливість її діагностування (використання елементарних механізмів встановлення факту досягнення навчальної мети);

- чітко дотримуватися послідовності процедур цілеутворення.

Отже, правильно сформульована мета повинна надавати певної спрямованості змісту і структурі технології підготовки до використання природотерапії та обумовлювати характер зв'язків розвитку, перетворення і взаємодії між її компонентами.

Аналіз процесу цілеутворення дозволяє нам визначити основну мету нашої технології – сформувати систему знань, умінь і навичок, які забезпечують студентам можливість використовувати засоби природотерапії у навчальній, а згодом і в професійній діяльності.

Сутність використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи полягає у формуванні в учнів нової наукової картини світу й адекватної природовідповідної системи діяльності шляхом оздоровлення їхнього психофізичного здоров'я. Різномасштабність і диференційованість сучасної екологічної освіти ставлять перед нами серйозні питання: яким повинен бути зміст екологічної освіти у молодшій школі, у чому повинні бути пріоритети. З одного боку, загально визнана необхідність екологічної освіти дітей усіх вікових категорій, а з іншого, як доводять наші дослідження (див. п. 1.2), –

невизначеність у предметному полі, мала частка, а іноді й відсутність, екологічного (і природотерапевтичного зокрема) компоненту у змісті обов'язкових предметів молодшої школи.

Успішна підготовка студентів до використання засобів природотерапії у роботі з молодшими школярами реалізується двома напрямками:

- впровадження спецкурсу "Природотерапія", в структурі якого виділено чотири складові: природничо-наукова, психолого-педагогічна, методична, оздоровча;

- насичення фахових методик природотерапевтичною компонентою.

Методику фахових дисциплін логічно доповнює підготовка і проведення педагогічної практики. Таким чином, ми маємо ще одну умову – розробка завдань, що повинні бути реалізовані у ході педагогічної практики.

Еколого-педагогічна діяльність студентів у ході педагогічної практики передбачає формування у молодших школярів особистісно-ціннісного відношення до природи і відповідального ставлення до себе і власного здоров'я. Спостереження за студентами-практикантами дає можливість констатувати, що вони дійсно озброюють учнів різними екологічними поняттями, формують у них елементарні уміння й навички, однак не звертають їхньої уваги на роль природи в оздоровленні людей. Намагаючись подолати ці явища і опираючись на вже існуючий у студентів досвід роботи у початковій школі, необхідно підвищувати ефективність навчально-педагогічної практики за рахунок насичення навчального і дидактичного матеріалу природотерапевтичним змістом.

Для розв'язання проблеми відбору змісту природотерапевтичної компоненти необхідно розробити такі процедури і критерії відбору, що могли б забезпечити оптимальний зміст блоку основних дисциплін, який би являв собою систематизований комплекс науково-оздоровчих знань, умінь, навичок і виховних аспектів.

Підґрунтям для відбору природотерапевтичного змісту, у відповідності до нашої технології (див. рис. 2.3), слугують природовідповідні принципи, що визначають загальний підхід до їх конструювання, і критерії, що виступають у якості інструментів визначення конкретного контенту змісту навчального матеріалу предметів початкової школи. Розуміючи, що загально визнані екологічні принципи "не нашкодь, збережи, допоможи природі" можуть вказувати лише загальний напрям для відбору конкретного змісту екологічної освіти, але не визначати інструментів для здійснення самого відбору. Окреслимо загальні принципи, на яких базуються основні вимоги щодо організації відбору природо-оздоровчого матеріалу:

- включення до основ усіх наук екологічної, природотерапевтичної компоненти;

- реалізація в рамках початкової освіти не лише загальноосвітнього і загальнонаукового впливу на свідомість молодшого школяра, а й оздоровчого впливу на його психофізичне здоров'я;

- реалізація оздоровчої компоненти навчальної мети не повинна порушувати оптимальної логіки розгортання знань з основних предметів;

– обов'язкова єдність і взаємодоповнюваність теоретичної і практичної складових;

– реалізація міжпредметних та інтеграційних зв'язків.

При відборі змісту природотерапевтичного матеріалу слід керуватися досить простим правилом – усе те, що пов'язано з живою і неживою природою, її станом і позитивним впливом на психофізичне здоров'я молодших школярів формує природотерапевтичні знання. Будь-яка інформація, яка не викликає позитивної реакції дитячого організму на вплив природного оточення, не відноситься до природотерапевтичних знань.

При відборі природотерапевтичного матеріалу, розробці шляхів його подання, методичного апарату варто враховувати конкретні вимоги і, за необхідності, вносити відповідні корективи, беручи до уваги:

– вік школярів (учні можуть бути від шести до десяти років);

– різний рівень їхнього розвитку: екологічний досвід, індивідуальні сенсорні еталони, різний стан психофізичного здоров'я, особливості світосприйняття тощо.

На відбір і формування природотерапевтичного змісту початкової освіти також впливають: галузь знань, що вивчається; особисті духовні цінності; сфери (види) діяльності молодшого школяра. До останніх відносяться:

– пізнавальна (навчальна і позааурочна) діяльність – розширює екологічний світогляд учня початкових класів, розвиває допитливість і формує потребу в самоосвіті, сприяє інтелектуальному розвитку і систематичному оволодінню науковими (у тому числі і екологічними та природотерапевтичними) знаннями;

– трудова діяльність – спрямована на створення, збереження і примноження матеріальних цінностей;

– художня діяльність – розвиває естетичне світосприйняття, прагнення до прекрасного, здатність до художнього мислення і тонких емоційних відносин;

– валеологічна діяльність – культивує здоровий образ життя;

– ціннісно-орієнтована діяльність – спрямована на раціональне осмислення учнем загальнолюдських і природоохоронних цінностей, усвідомлення особистістю причетності до світу природи в усіх її проявах;

– комунікативна діяльність – реалізує можливість вільного спілкування з оточенням;

– ігрова діяльність – реалізує природну активність учня, створює умови для задоволення емоційних потреб, виконує підготовчу функцію у розвитку усіх вищенаведених видів діяльності.

Перераховані види діяльності, у свою чергу, впливають на зміст екологічної освіти молодших школярів, тобто виконують роль безпосереднього джерела його предметного насичення. Таким чином, можна виокремити один з критеріїв відбору природотерапевтичного змісту – можливість задоволення потреб у реалізації усіх видів діяльності молодшого школяра і студента.

Крім того, особливе значення, на нашу думку, відіграє топографічна

належність школяра. Досить часто новостворювані методики орієнтовані переважно на міські школи, без урахування особливостей шкіл сільської місцевості. Отже, необхідно враховувати досвід школяра, який проживає як у місті, так і у селі. Доцільно добирати матеріал, що враховує не тільки те, чого позбавлений сільський школяр у порівнянні з міським, а й ті переваги, які надає йому життя у сільській місцевості: багате природне оточення, цілісний образ світу, коріння у природно-предметному середовищі; природний ритм життя, народні традиції тощо.

Означена вище мета технології спрямована на формування інтегративних рис підготовки студентів до використання природотерапії у роботі з учнями. Інтегративна сутність досліджуваної якості свідчить про те, що екологічна освіта майбутніх педагогів початкової школи – складний, пролонгований процес, що має комплексний характер, а його зміст поаспектно розкривається системою навчальних дисциплін спеціальності "Початкова освіта".

Інтеграція – найважливіша основа єдності будь-якої методичної системи – це передусім розуміння умовності чіткого розподілу природничо-наукового і гуманітарного знання на окремі освітні галузі, прагнення до створення синтетичних, інтегрованих курсів і вдосконалення традиційних на засадах міждисциплінарності. Саме ця типова педагогічна властивість лягла в основу розробки інтегрованого курсу "Природотерапія" (додаток В), в якому органічно існують і взаємопов'язуються уявлення і поняття з різних освітніх галузей. Цій же вимозі слід підпорядковувати і зміст дисциплін природничо-наукового циклу.

Інтеграція, як було сказано вище, є принципом розгортання предметного матеріалу в межах кожної предметної галузі. У вищому педагогічному навчальному закладі кожен студент формує не лише свою власну, але й загальну "картину світу" – картину взаємозв'язку різних педагогічних, екологічних і природотерапевтичних технік і технологій.

Інтеграція також торкається і всіх методик фахових дисциплін. Включення до них екологічної компоненти, залежно від організації навчального процесу, може виконувати різні дидактичні функції. Так, коли з об'єктивних причин спецкурс "Природотерапія" неможливо включити до навчального плану, методики фахових дисциплін повинні виконувати функції, альтернативні даному курсу. Якщо ж запропонований спецкурс упроваджувати паралельно з методиками фахових дисциплін, спрямованими на вдосконалення природотерапевтичної компоненти, відбувається їх взаємодоповнення, реалізується діалектичний принцип зв'язку теорії і практики.

Отже, відповідно до типології навчальних екологічних моделей, наша технологія може бути реалізована трьома підходами:

– *монопредметний* – реалізація міжпредметності шляхом вивчення природотерапевтичних проблем, виділених з різних наукових галузей знань у межах окремого спецкурсу без інтеграції природотерапевтичної компоненти до методик фахових дисциплін;

– *багатопредметний* – зміст екологічного навчання інтегрується до методик фахових дисциплін на засадах природотерапії, адже екологічно орієнтований зміст виявляється у різних навчальних дисциплінах у різних пропорціях;

– *комбінований* – паралельне впровадження спецкурсу "Природотерапія" і фахових методик на засадах природотерапевтичної інтеграції.

Найбільш ефективним, на нашу думку, є комбінований підхід. Розглянемо змістову лінію запропонованого підходу як цілеспрямованого навчального процесу, що розгортається у три етапи.

I етап. Отримання фахових і екологічних знань, умінь і навичок. Зміст цього етапу концентрується в теоретичній базі навчальних курсів циклу природничо-наукової підготовки. Оскільки вивчення предметів даного циклу припадає на перші курси, мають місце окремі протиріччя:

– між порівняно невисокою соціальною значимістю навчально-пізнавальної діяльності студента у вищому навчальному закладі і майбутньою професійно-педагогічною діяльністю;

– між відносною свободою в організації власної розумової діяльності і необхідністю мати чіткий, раціональний порядок у своїй навчальній роботі;

– між великими психофізичними можливостями і малим власним досвідом в обраній професійній галузі.

Для усунення цих протиріч доцільним, на нашу думку, є використання системоформувальних методів навчання: навчально-творчі і навчально-педагогічні завдання, ділові ігри тощо.

Мета першого етапу – накопичення базових знань з фахових дисциплін, умінь виокремлювати в їх змісті екологічні компоненти.

На цьому етапі особлива увага повинна акцентуватися на необхідності розкриття системи екологічних знань у процесі вивчення навчальних дисциплін циклу природничо-наукової підготовки, розкриття міжпредметного характеру цієї системи. Отже, формуючи вміння виокремлювати екологічний потенціал кожного навчального предмета, закладається основа для використання екологічного і природотерапевтичного матеріалу у методиках різних навчальних дисциплін.

II етап. Конструювання методичної системи майбутнього учителя, спрямованої на використання засобів природотерапії (при вивченні методик викладання різних предметів і спецкурсу "Природотерапія"). Оскільки вивчення методик припадає на III–IV курси, студенти можуть бути залучені як до теоретичної, так і до дослідницько-пошукової діяльності.

Основний зміст, який повинні засвоїти майбутні вчителі початкової школи, включено до теоретичної бази навчальних курсів "Основи науково-педагогічних досліджень", "Педагогічні технології у початковій школі", "Методика навчання математики", "Методика навчання української мови", "Методика навчання природознавства" та інших методик, а також спецкурсу "Природотерапія". Пріоритетні позиції на даному етапі займає саме авторський спецкурс "Природотерапія".

Системотворними засобами навчання, орієнтованими на підготовку до використання природотерапії майбутнього вчителя початкових класів, є дидактичні практикуми, навчально-творчі завдання тощо.

При вивченні навчальних дисциплін циклу професійної підготовки студенти стають учасниками системи навчально-педагогічних ситуацій, що передбачають розв'язання таких завдань:

- аналітичні (дозволяють формувати вміння аналізувати і структурувати проектувальну еколого-педагогічну діяльність; виокремлювати недоліки і протиріччя окремих ланок навчально-виховного процесу);
- проектувально-прогностичні (дозволяють формувати вміння планувати дослідження еколого-педагогічного впливу з урахуванням адекватних ситуацій; прогнозувати очікувані у школярів труднощі, помилки і використовувати з метою їх усунення природотерапевтичні засоби);
- організаційно-діяльнісні (дозволяють формувати вміння доцільно застосовувати елементи природотерапії у навчальному процесі; стимулювати й організовувати різні форми діяльності учнів в умовах функціонування даної технології);
- оцінювально-рефлексивні (дозволяють формувати вміння давати оцінку ефективності використовуваних природотерапевтичних методів і засобів).

Мета другого етапу – накопичення умінь розробки і застосування власних методик, орієнтованих на використання природотерапевтичних технологій.

III етап. Розвиток власної методичної системи, орієнтованої на реалізацію природотерапії в умовах реального навчально-виховного процесу (під час проходження активної педагогічної практики). Цей етап реалізується на IV курсі й логічно завершує підготовку бакалаврів до практичної діяльності. Крім того, цей етап реалізує практичну компоненту методичної системи підготовки до використання природотерапії.

У процесі проходження активної педагогічної практики у школі студенти залучаються до практико-прикладної діяльності, що передбачає розв'язання завдань, аналогічних до попереднього етапу:

- аналітичні (дозволяють формувати вміння і навички аналізувати результати різних видів екологічно спрямованої професійно-педагогічної діяльності з урахуванням ефективності використання природотерапії);
- проектувально-прогностичні (дозволяють формувати вміння і навички здійснювати альтернативний пошук способів і прийомів еколого-педагогічного впливу на учнів в умовах реального навчального процесу);
- організаційно-діяльнісні (дозволяють формувати вміння і навички керування навчально-пізнавальною діяльністю молодших школярів і реалізацією елементів природотерапії в навчально-виховному процесі);
- оцінювально-рефлексивні (дозволяють формувати вміння і навички діагностування різних видів діяльності учнів, рефлексювати власну еколого-професійну діяльність, прогнозувати труднощі й помилки у процесі

конструювання методичної системи вивчення фахових предметів на засадах природовідповідності).

Як правило, у шкільній практиці завдання для роботи з навчальною інформацією мають здебільшого репродуктивний характер: прочитай, перекажи, доопрацюй текст, знайди помилку тощо. Тому студентам необхідно пропонувати розробляти такі завдання: сформулюй запитання, склади схему, казку, емпатійний твір тощо. Отже, для того щоб створити належне природовідповідне навчальне середовище уроку, необхідно враховувати такі чинники: а) насичення навчальної інформації природотерапевтичним змістом; б) джерела отримання учнями навчального матеріалу; в) емоційний вплив навчальної інформації на учнів; г) методи роботи учнів з навчальною інформацією, замінюючи або доповнюючи традиційні природотерапевтичними.

Для кращого усвідомлення готовності до використання природотерапії як специфічної характеристики соціально-педагогічної діяльності учителя і для виокремлення її структурних компонентів доцільно, на нашу думку, розглянути досліджувану якість як відносно самостійні функціональні ролі, для успішної реалізації яких потрібні відповідні знання і здібності. Ми виділили п'ять груп функцій, яким відповідають ті чи інші уміння (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Функції готовності до використання природотерапії

1. Гносеологічно-гуманістична група:

- *мотиваційна функція* – формування екологічного світогляду учнів і власного, прагнення і здатність до природотерапевтичної корекції учнів;
- *пізнавальна функція* – вивчення природотерапевтичних засобів, розуміння навчального процесу як об'єкту конструювання;
- *формувальна функція* – усвідомлення основних ідей педагогіки, екології та різних методик; усвідомлення майбутнім учителем самого себе, своїх індивідуальних особливостей і нахилів в еколого-педагогічній діяльності;
- *накопичувальна функція* – створення "банку" традиційних і природотерапевтичних засобів і прийомів для розв'язання психолого-педагогічних завдань;
- *гуманістична функція* – усвідомлення власного еколого-педагогічного досвіду як потенціалу для реалізації навчально-оздоровчої мети екологічної освіти.

2. Нормативна група:

- *нормативна функція* – забезпечення екологічних вимог, що виконують функції цінностей у педагогічній діяльності; облік і дотримання чітких вимог, правил проектування природовідповідного навчально-виховного процесу, створення і реалізації конкретних еколого-педагогічних технологій;
- *підготовча функція* – забезпечує цілеспрямовану еколого-педагогічну діяльність для реалізації стандартів початкової загальної освіти.

3. Організаторсько-комунікативна група:

- *організаторська функція* – уміння створити особистісно орієнтоване природне навчальне середовище;
- *комунікативна функція* – здатність встановлювати взаємозв'язок з учнями, природними об'єктами;
- *діагностична функція* – здатність виявляти дійсний стан психофізичного здоров'я учнів.

4. Конструктивна група:

- *навчальна функція* – здатність до проектування еколого-оздоровчого змісту навчання і пошуку відповідних засобів і форм;
- *виховна функція* – здібність, спрямована на формування і розвиток духовної рівноваги і єдності з природою;
- *розвивальна функція* – уміння розвинути екологічну відповідальність, ставлення до природи від емпатійного до альтруїстичного;
- *оздоровча функція* – уміння використовувати природне оточення для профілактики і корекції психофізичного здоров'я учнів.

5. Прогностична група:

- *проектувальна функція* – передбачає операційне, процедурне і технологічне забезпечення природовідповідного навчально-виховного процесу, тобто проектування природотерапевтичного змісту, форм і методів практичної діяльності учасників навчального процесу, добирати найбільш ефективні природотерапевтичні засоби і прийоми для досягнення дидактично-оздоровчої мети у конкретних педагогічних ситуаціях;

– *дослідницька функція* – здібність самостійно здобувати знання екологічного та природотерапевтичного характеру і реалізовувати їх у власних методиках фахових предметів;

– *творчо-спонукальна функція* – здібність до вдосконалення існуючих і власних фахових методик природотерапевтичними засобами і відповідними формами;

– *прогнозувально-коригувальна функція* – уміння обирати природотерапевтичний засіб у відповідності до стану психофізичного здоров'я учнів і передбачати його лікувальний ефект;

– *рефлексивна функція* – осмислення майбутнім педагогом основ своєї діяльності, у ході якої відбувається оцінювання і переоцінювання власних здібностей, помилок і можливостей; створення умов для розвитку рефлексії.

Аналіз наведених функцій майбутнього вчителя у світлі об'єкт-суб'єктних взаємодій педагогічного середовища дозволяють виокремити три основні критерії готовності студентів до використання природотерапії:

1. *Еколого-професійна мотивація*, що формується під впливом аксіологічно-мотиваційної об'єкт-суб'єктної взаємодії.

2. *Еколого-професійні знання*, які формуються внаслідок когнітивного впливу.

3. *Практична діяльність*, як наслідок технологічної взаємодії педагогічного середовища і студента.

Розглянемо кожний з критеріїв підготовки студентів до використання природотерапії у роботі з учнями більш детально.

Еколого-професійна мотивація.

Даний критерій передбачає таку систему насичення теоретичної і практичної частин спецкурсу "Природотерапія" і методик фахових дисциплін, у ході реалізації якої буде здійснюватися стимулювання у студентів інтересу до використання у професійній практиці природотерапевтичних засобів, виконуючи, таким чином, навчальну, розвивальну, виховну й оздоровчу цілі.

Формує: екологічний склад світогляду особистості студента; розуміння цінності екологічних та природотерапевтичних знань для професійного вдосконалення і росту, а також необхідності і доцільності їх використання у процесі організації навчання молодших школярів; розуміння природотерапії як екологічної технології навчання лікуванням природною інформацією, а також стійких установок на обов'язкове використання її засобів у власній професійній діяльності.

Забезпечує: стійке прагнення до гармонійного життя з природним оточенням, бажання і потребу у збереженні природного середовища, прагнення до виконання екологічної діяльності; стійке прагнення до природотерапевтичної корекції психофізичного здоров'я учнів через розвиток їх сенсорних систем у процесі навчання.

Передбачає: наявність уміння оцінювати інформацію екологічного та оздоровчого характеру з погляду її корисності, необхідності, доступності тощо.

Проявляється: у готовності жити і працювати у тісному зв'язку з природою; в усвідомленні безпосереднього впливу природного оточення на стан фізичного і психічного здоров'я; в усвідомленні ролі всебічного сприймання природного оточення у підвищенні навчальної активності учнів та залежності їхніх інтелектуальних здібностей від стану здоров'я; у прагненні використовувати природну інформацію різного походження з метою формування і розвитку ціннісної природо-відповідної активної операційно-діяльнісної життєвої позиції як своєї власної, так і дитини; у розумінні ролі й місця учителя в умовах екологізації навчання; у потребі оновлення професійних знань інформацією екологічного та природотерапевтичного спрямування.

Еколого-професійні знання.

Виходячи з екологічного змісту освіти, даний критерій конкретизується у переліку знань і умінь, що утворюють основу творчого виконання екологічної діяльності.

Робота над засвоєнням курсу передбачає формування системи знань, якими мають володіти студенти, про:

- теоретичні основи фахових методик;
 - значення довкілля для здоров'я дітей;
 - особисту відповідальність за стан природного оточення і здоров'я дітей;
 - екологічно грамотну поведінку у природі;
 - етичні норми у ставленні до об'єктів природи;
 - позитивний вплив природного середовища на психофізичне здоров'я дітей;
 - природотерапію як специфічну еколого-педагогічну технологію корекції психофізичного здоров'я дітей;
 - основні завдання природотерапії та особливості її засобів у навчально-виховному процесі початкової школи;
 - основні функції учителя, а також його роль в організації навчання лікуванням природним оточенням;
- а також умінь:
- оцінювати інформацію екологічного та оздоровчого характеру з урахуванням її корисності, необхідності, доступності;
 - аналізувати інформацію різних навчальних дисциплін на предмет інтеграції екологічних та оздоровчих завдань;
 - формулювати цілі екологічного та оздоровчого характеру для кожного уроку з різних навчальних дисциплін початкової ланки освіти;
 - складати оздоровчу (природотерапевтичну) програму індивідуального психофізичного розвитку особистості учня.

Отже, цей критерій характеризується еколого-професійним мисленням студентів, єдністю їхніх екологічних, природотерапевтичних та професійних знань, умінь і навичок та орієнтацією на практичне використання.

Практична діяльність.

Ключовою ланкою механізму підготовки студентів спеціальності "Початкова освіта" до використання природотерапії є процес поєднання еколого-професійних знань з набутих у ході практик досвідом і підведення їх до суб'єктивного стану в еколого- та оздоровчо-орієнтованої педагогічної діяльності.

Новий підхід до характеру рівня нової якості професійної діяльності сучасного вчителя пов'язаний з прагненням відійти від стереотипів у навчанні, вихованні й всебічного розвитку особистості. Він будується на індивідуально-творчій діяльності педагога, здатного створювати й упроваджувати нові екологічні та природотерапевтичні технології, що ефективно реалізують вимоги особистісно-орієнтованого освітнього простору.

Практична діяльність як процесуальний критерій відображає узагальнюючу та систематизовану творчу діяльність майбутнього вчителя початкової школи. Цей критерій співвідноситься з попередніми як ідея, теорія і практика, тобто він розкриває конкретний механізм створення і впровадження еколого-професійних прагнень і знань до оздоровчо-спрямованої педагогічної діяльності.

Практична діяльність майбутнього педагога передусім пов'язана з його вмінням використовувати у своїй роботі знання екологічно спрямованих методик. Цей критерій включає способи і прийоми екологічної діяльності студента, природотерапевтичного впливу на психофізичне здоров'я учня. Він передбачає наявність таких умінь, як:

- проектування ідеальних моделей природоохоронних ситуацій;
- проведення педагогічних досліджень екологічного спрямування;
- застосування теоретичних знань про використання природотерапії у власній педагогічній діяльності;
- використання існуючих природотерапевтичних засобів у конкретних педагогічних ситуаціях, прогнозуючи їх наслідки;
- пошук і відбір відомих і створення авторських засобів і форм природотерапевтичного впливу залежно від мети корекції психофізичного здоров'я учнів;
- використання засобів природотерапії у роботі з учнями початкової школи під час педагогічних практик у школі, літніх практик в оздоровчих таборах тощо.

Отже, практична діяльність характеризується високою активністю майбутнього педагога в участі, розробці і проведенні екологічних заходів, спрямованих на діагностування і профілактику психофізичного здоров'я молодших школярів; індивідуальним стилем еколого-педагогічної діяльності; нестандартним підходом, ініціативністю, самостійністю, творчістю у розв'язанні і реалізації природоохоронних та оздоровчих завдань; спрямованістю на пошук шляхів адаптації та інтеграції засобів природотерапії до навчального процесу початкової школи та корекцію психофізичного здоров'я молодших школярів.

Виокремленні вище критерії, безперечно, можуть існувати як окремі характеристики особистості майбутнього учителя, але, на нашу думку, лише вмотивована педагогічна діяльність, спрямована на реалізацію теоретичних екологічного та оздоровчого аспектів, спроможна у повній мірі підготувати до використання природотерапії у роботі з учнями. Таким чином, можна визначити готовність до використання природотерапії як специфічну якість учителя, спрямовану на передачу учням накопиченої людством екологічної культури, професійного досвіду і природотерапевтичних знань, на створення умов для їх всебічного розвитку. Логічним результатом, на нашу думку, є готовність майбутнього вчителя початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями.

Технологізація процесу екологічної освіти студента педагогічних навчальних закладів передбачає не тільки пошук і визначення дієвих методів і засобів впливу, а й забезпечення педагогічних умов їх успішного використання.

Обґрунтування складових технології підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями вимагає визначити педагогічні умови, які забезпечують її ефективність. Теоретичний аналіз проблеми дослідження засвідчує, що процес підготовки до використання природотерапії надзвичайно складний і залежить від багатьох чинників.

Поняття "умова" тлумачиться як необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь [69, с. 1506]. У науковій літературі педагогічну умову характеризують як обставину, від якої залежить розвиток особистості; обстановку, у якій здійснюється цей розвиток; характеристику середовища, де розвивається учень (студент). Педагогічні умови у комплексі повинні слугувати одній меті, бути тісно пов'язаними між собою змістовими та функціональними зв'язками у єдине ціле, а також:

- забезпечувати комплексний підхід до вивчення методик, орієнтований на міжпредметні зв'язки та інтеграцію екологічного та природотерапевтичного матеріалу до змісту навчання;
- враховувати індивідуально-психологічні особливості студентів;
- забезпечувати оптимальні норми, методи, прийоми, форми підготовки студента до використання засобів природотерапії у ході педагогічних практик, а згодом і в майбутній професійній діяльності.

Отже, у контексті нашого дослідження, педагогічні умови – це сукупність елементів навчального середовища у поєднанні з специфікою підготовки фахівця певної галузі, які впливають на здоров'я, працездатність учасників навчального процесу та ефективність і результати їхньої діяльності.

Вважаємо, що педагогічні умови мають "внутрішні" (суб'єктивні) і "зовнішні" (об'єктивні) компоненти. Діяльність повинна відбуватися за схемою: суб'єкт – об'єкт. Суб'єкт – особистість як активний початок, і об'єкт – те, що спонукає і спрямовує його активність.

До "внутрішніх" ми відносимо компоненти, необхідні для саморозвитку, самореалізації, самоствердження внутрішніх рушійних сил особистості, її

здібностей і талантів. Ці умови визначаються потребами людини і формують її мотиваційну сферу. До основних потреб людини відносяться: бути здоровим, захищеним, визнаним, шанованим, творчо обдарованим тощо. Отже, цілеспрямоване формування внутрішньої екологічної активності й мотивації, на нашу думку, призведе до формування сукупності екологічно спрямованих психолого-педагогічних адекватних установок, що, в свою чергу, формуватиме готовність до здійснення екологічно спрямованої навчальної діяльності.

"Внутрішня" компонента педагогічних умов формування будь-якої якості майбутнього педагога пов'язана суб'єкт-об'єктними зв'язками із "зовнішньою", яка має безпосередній вплив на її розвиток.

Педагогічні умови, які б забезпечили ефективність описаного вище процесу підготовки до використання природотерапії, ми об'єднали у три групи за рівнями об'єкт-суб'єктних взаємодій (рис. 2.5).

До першої групи увійшли умови відбору змісту навчального матеріалу екологічного та природотерапевтичного спрямування. Для цього потрібно:

1) упровадження до навчального процесу студентів напряму "Початкова освіта" освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр спеціалізованого курсу "Природотерапія";

2) збагачення змісту методик фахових дисциплін (методика математики, української мови, природознавства, музики, фізичної культури, трудового навчання, образотворчого мистецтва) екологічно-оздоровчою компонентою.

Основною метою означених упроваджень є забезпечення і реалізація в особистісно-орієнтованому педагогічному середовищі об'єкт-суб'єктних відносин шляхом здійснення аксіологічно-мотиваційного впливу. Результатом такого зв'язку є формування екологічного світогляду, стійких екологічних установок, орієнтація професійно-педагогічних мотивів на соціально-екологічну спрямованість, визнання психофізичного здоров'я учнів найвищим професійним пріоритетом і, як наслідок, прагнення до здійснення у майбутній педагогічній діяльності природотерапевтичної корекції.

Навчальний процес ми розглядаємо як систему теоретичної і практичної складових, які реалізуються за рахунок когнітивного і технологічного впливу.

До другої групи педагогічних умов ми відносимо ті, які виконують когнітивний вплив на внутрішній світ студента. Вони повинні забезпечувати студентів системою професійних, екологічних та природотерапевтичних знань і умінь, які підготують їх до використання оздоровчих технологій у майбутній професійній діяльності. Основною метою педагогічних умов цієї групи є формування в студентів особистісних якостей (знань, умінь, навичок), що утворюють основу творчого виконання професійних функцій.

Оскільки теоретична і методична підготовка в об'єкт-суб'єктному педагогічному середовищі виконують технологічний вплив на особистість студента, до *третьої групи педагогічних умов* ми відносимо ті, які забезпечують такий вплив на особистість студента й дозволяють використати екологічні та природотерапевтичні знання, уміння і навички у процесі створення власних методик як під час проходження педагогічних практик, так і

Рис. 2.5. Педагогічні умови підготовки студентів до використання природотерапії

у майбутній професійній діяльності.. Це дозволяє, на нашу думку, сформувати у майбутніх вчителів уміння використовувати у власній еколого-професійній діяльності знання відповідних методик.

Таким чином, підготовку майбутнього вчителя до використання природотерапії у професійній діяльності ми розглядаємо як можливість і спосіб

екологічно спрямованого професійного розвитку. Пролонгований у часі процес підготовки майбутнього вчителя початкової школи до використання природотерапії усуває розрив і протиріччя між її природною і соціальною складовими, оскільки досліджуваний феномен виступає не як "статична константа", а як творчий процес, що відбувається під технологічним впливом і при взаємодоповненні двох чинників – еколого-терапевтичного і соціально-освітнього.

2.3. Використання природотерапевтичних методів у навчальному процесі початкової школи

Технологія підготовки до використання природотерапії є важливою складовою екологічної освіти, зміст якої спрямовано на формування у майбутніх вчителів початкової школи екологічних норм, цінностей, установок, зразків екологічної поведінки. За таких умов формуються життєві позиції особистості майбутнього вчителя початкових класів, які дозволяють йому органічно вписуватися в навколишнє середовище. Однак сьогодні традиційні методи і форми навчання орієнтують, переважно, на засвоєння природоохоронної інформації, ігноруючи активні способи адаптації й інтеграції до гармонізації відносин з оточуючим природним середовищем під час професійної підготовки.

Ставлення до оточуючого природного середовища формується у процесі взаємодії емоційної, інтелектуальної і вольової сфер психіки людини. Тільки у цьому разі утворюється система психологічних установок особистості.

Таким чином, реалізація завдань екологічної освіти майбутніх вчителів початкової школи, у контексті нашого дослідження, вимагає перегляду не тільки змісту освіти, а й форм і методів навчання. За нашим переконанням, необхідно віддавати перевагу таким методам і формам навчання, які будуть:

- стимулювати студентів до постійного поповнення знань (ділові і сюжетно-рольові ігри, конференції, семінари, бесіди, доповіді студентів, вікторини, диспути, дискусії, тренінги);

- сприяти розвитку творчого мислення майбутнього педагога, умінь передбачати наслідки природотерапевтичного впливу на учнів (це методи, що забезпечують формування загальноінтелектуальних умінь: аналізу, синтезу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; це традиційні методи: бесіда, спостереження, лабораторно-практичні роботи тощо);

- спонукати до реалізації методів корекції суб'єктного (особистісного, емоційного) ставлення до природи;

- забезпечувати розвиток дослідницьких навичок, умінь отримувати нові екологічні знання й розробляти на їх основі природотерапевтичні засоби;

- сприяти усвідомленню позитивного впливу природи на психофізичне здоров'я молодших школярів;

- залучати студентів до практичної діяльності з діагностування і корекції психофізичного здоров'я учнів початкових класів.

Якщо традиційні методи (від. лат. *identifico* – ототожнювати) навчання добре відомі кожному учителю, то методи психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, які б сприяли, у свою чергу, корекції психофізичного здоров'я учнів, використовуються значно рідше.

Ми вважаємо, що природні об'єкти і явища виступають потужним і необхідним засобом формування особистості майбутнього вчителя початкових класів. Адже, не відчуваючи на особистому здоров'ї позитивного впливу природи, не володіючи відповідними методами впливу на учнів через природу,

учитель сам не зможе розвиватись як гармонійна особистість, використовувати у своїй роботі засоби природотерапії для зміцнення психофізичного здоров'я своїх учнів.

За основу методів підготовки майбутніх вчителів початкової школи до використання природотерапії було взято класифікацію методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, запропоновану В. Ясвіним [352, с. 301–306]. Ці методи розглядались нами крізь призму технології підготовки майбутнього учителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями, вдосконалювались і адаптувалися до цієї технології. Запропоновані нами методи, засоби природотерапії й форми організації навчальної діяльності, наведені нижче, можуть бути використані як у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу, так і в загальноосвітній школі, за умови спрощення, або ускладнення завдання вправ, залежно від віку учасників і рівня їх освіченості, реалізуючи оздоровчу мету навчального процесу.

Для розробки цих методів були використані матеріали передового досвіду вчителів-методистів, науковців (Л. Білик, Г. Тарасенко, С. Совгіри, І. Чемерис, В. Ясвіна), а також власний досвід автора.

Розглянемо методи психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи більш детально.

1. Методи виховання суб'єктного ставлення до природних об'єктів.

Методи цієї групи дозволяють кардинально змінити характер об'єкт-суб'єктних взаємодій у системі "природні об'єкти – особистість", що, як наслідок, призводить до розвитку "суб'єктної" установки до природного оточення, вибору стратегії реалізації природотерапевтичної діяльності.

Метод екологічної ідентифікації полягає у педагогічній актуалізації постановки студентом (учнем) себе на місце того чи іншого природного об'єкта, перенесення себе в оточення, ситуацію, в якій знаходиться цей об'єкт.

Цей метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, поглиблюючи тим самим уявлення особистості про даний природний об'єкт.

Використання методу екологічної ідентифікації може бути проілюстровано відповідними природотерапевтичними завданнями. Так, наприклад, студентам під час практичного заняття пропонується об'єднатись у групи для проведення конкурсу "Голоси лісу". Мета полягає у стимулюванні ідентифікації, розвитку уяви, фантазії, корекції психофізичного здоров'я засобами природотерапії у студентів (учнів).

Заздалегідь до конкурсу готується "ромашка", на пелюстках якої записані завдання. Учасники груп по черзі зривають пелюстки і виконують запропоновані завдання. За кожне точне виконання учасники отримують 1 бал. Суть конкурсу полягає у якнайточнішому відтворенні голосів лісу (голосом, жестами, мімікою тощо): шелесту листя, голосів птахів, дзюрчання струмка, дзижчання комах, хрускоту сухого гілля, шурхоту повзання змій тощо. Після

кожного відтворення учасниками голосів лісу для порівняння проглядаються відеокартини лісу та прослуховується аудіозапис природних звуків лісу.

Увага майбутніх вчителів початкових класів акцентується на умінні використовувати відповідні засоби природотерапії: звукотерапія, ізотерапія, танцювальна терапія (пантоміма). У результаті майбутні вчителі початкової школи з'ясовують, що перевтілення в образи земних істот чи об'єкти неживої природи породжує умовне злиття з природою, дає можливість відчувати її почуття і потреби, а це в свою чергу сприяє покращенню психоемоційного стану учнів початкових класів.

Наступним прикладом використання методу екологічної ідентифікації є екологічний театр. Увага студентів (учнів) звертається на те, що під час виконання завдання вони мають ототожнювати себе з доквіллям, розвивати уяву, усвідомлювати ціннісне ставлення до навколишнього середовища, позитивний вплив природи на особисте психофізичне здоров'я.

Учасникам кожної групи пропонується продемонструвати природні об'єкти або явища за допомогою пантоміми, використовуючи віяла, виготовлені з різнокольорових поліетиленових пакетів. Необхідно визначити, які природні об'єкти чи явища будуть демонструвати учасники. Одна група демонструє річку, шум води. Учасники групи з віялами в руках блакитного кольору, виготовлених із пакувальних поліетиленових пакетів, шикуються в одну шеренгу. Під тиху мелодію (аудіозапис шуму води) учасники ворухуть віялами, створюючи шум річкової хвилі. Інша група студентів (учнів) демонструє природний об'єкт – квіти. Для цього використовують віяла різного кольору: чорного, жовтого, червоного, білого, синього, блакитного. Під звуки веселої мелодії студенти (учні) демонструють квіти: волошки – в центрі розміщується 1 блакитне віяло; по краях 6 синіх; ромашки – в центрі розміщується 1 жовте віяло; по краях 10 білих; соняшник – в центрі розміщується 3 чорних віяла; по краях 8 жовтих.

Після закінчення демонстрації квітів звучить тривожний набат дзвонів, під час якого учасники складають знак радіації. Для цього в центрі з 10 віял чорного кольору формують 3 трикутники, а по краях від них створюється жовтий фон з 9 віял у вигляді 3 трикутників. Після демонстрації природних об'єктів студенти (учні) обговорюють порушену проблему.

Під час аналізу заняття майбутні вчителі початкових класів зазначають, які засоби природотерапії були використані на занятті і з якою метою (музикотерапія, кольоротерапія, танцювальна терапія, пантоміма). Це спонукає до висновку, що екологічний театр є однією із форм впливу на екологічний світогляд, на психофізичне здоров'я учнів молодших класів. Під час театралізованого дійства можна відтворити екологічні проблеми не тільки у вигляді діалогу, а й за допомогою пантоміми. Тут вдало можна поєднати демонстрацію екологічних проблем з покращенням психічного і фізичного здоров'я учнів.

Метод екологічної емпатії (від грецьк. *empathia* – співпереживання) полягає у педагогічній актуалізації співпереживання особистістю стану природного об'єкта, а також співчуття йому.

Даний метод передбачає перенесення особистістю власних станів на природні об'єкти і навпаки (природних станів на себе) шляхом ототожнення з ними (співпереживання), а також переживання власних емоцій і почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття).

Метод екологічної емпатії передбачає використання запитань, які стимулюють появу емпатії до живого: "Який настрій у...", "Які почуття у...", "Чи болить рослині або тварині ..." тощо. Для цього студентам (учням) пропонується вправа "Біль природи", мета якої полягає у тренуванні уяви, фантазії, вихованні дбайливого ставлення до природи, корекції психоемоційного стану. Спочатку проводиться бесіда (мотивація) і ставляться запитання: Чи завжди ми можемо зрозуміти один одного? Чи однаково сприймаємо навколишній світ? Як маємо спілкуватися з природою?

Педагог зачитує уривок вірша В. Фольварочного "Біль природи" під музичний супровід. Під впливом вірша, використовуючи аркуші паперу, олівці або фломастери, фарби, студенти (учні) відтворюють біль ялини, пташки, моря тощо, або створюють власний поетичний твір.

Після закінчення роботи майбутні вчителі початкових класів аналізують значення використаних у вправі засобів природотерапії (ізотерапії, музикотерапії). Вони зазначають, що під час малювання різних об'єктів природи можна вільно висловлювати свої почуття, мрії, надії. Це сприяє звільненню від переживань, агресії, стресів, адже художнє самовираження так чи інакше пов'язане зі зміцненням психічного здоров'я, а тому і здійснює психотерапевтичний ефект.

Надзвичайно корисними є завдання, які допомагають досягнути спільне між людиною і природою. Процес творчості оновлює позиції як майбутніх вчителів початкової школи, так і учнів до природи, робить їх добрішими, справедливішими, людянішими, а це, у свою чергу, оздоровлює їх. Прикладом цього є екологічна гра "Лісовичок із шишок". Мета її полягає у розширенні перцептивного досвіду, стимулюванні емпатії, ідентифікації, розвитку уяви, позитивному впливу природи на психофізичне здоров'я як майбутніх учителів початкових класів, так і молодших школярів.

Студенти готують до заняття шишки різних хвойних дерев, вату, клей, жолуді, гілочки дерев, суху траву.

Кожній групі пропонується розглянути шишки. Їх можна обмацувати, обнюхувати, відламувати, зважувати тощо. Після цього потрібно розповісти, якому хвойному дереву належить шишка, на кого або на що вона схожа. Потім учасникам пропонується терапевтична хвилинка відпочинку у вигляді "шишкового масажу". Для цього необхідно взяти шишку в долоню і перекладати її з однієї в іншу; перекичувати між долонями; перекичувати між пальцями однієї руки.

Далі потрібно уявити, що шишка перетворилася на лісовичка. Кожній групі необхідно виготовити лісовичка і дати йому ім'я; уявити себе лісовичками і від їх імені розповісти, як їм живеться у лісі, що їх турбує, з яким проханням звернулися б до людей.

Під час гри студенти (учні) вчаться використовувати засоби природотерапії (ігротерапія, рослинотерапія, ароматерапія). Майбутні вчителі початкових класів самостійно роблять висновок про те, що уміння співчувати – запорука любові, здоров'я.

Метод екологічної рефлексії (від лат. *reflexio* – звернення назад) полягає у педагогічній актуалізації аналізу особистістю своїх дій і вчинків, спрямованих на світ природи, з погляду їх екологічної доцільності. Цей метод стимулює усвідомлення особистістю того, як її поведінка могла б "виглядати" з погляду тих природних об'єктів, "інтересів" яких вона торкається. Для цього студентам (учням) пропонується педагогічна ситуація. Мета її полягає у сприянні усвідомленому ціннісному ставленню до навколишнього середовища, привчає до самоаналізу своїх вчинків та відповідальної екологічної діяльності по відношенню до природного оточення, покращення емоційного стану, зняття напруги, стресу.

Педагог демонструє відеокартини природи, пропонує помилуватися красою природи на фоні класичної музики (Й. Баха "Італійський концерт"). Потім пропонує вирішити, наприклад, таку педагогічну ситуацію: ви забули вчасно полити рослини в кабінеті, вдома, на ділянці, клумбі тощо. Потім ставить запитання: "Що могли б рослини про тебе подумати?" У цій ситуації значення має самооцінка студента (учня), висновок про те, що він, з позиції рослин, "виглядає" безвідповідальною, жорстокою людиною, яка випробовує їх спрагою, адже рослини – це наші зелені помічники, вони очищують повітря від різних шкідливих сполук, мають лікувальну силу, позитивно впливають на здоров'я, тому за ними потрібно доглядати і про них не забувати.

Перебуваючи на природі, студенти (учні) безпосередньо милуються пейзажем, можуть доторкнутися до рослин, відчутти їх на дотик, запах, силу і переконатися, як змінився їхній емоційний стан під впливом природного оточення.

Під час вирішення педагогічної ситуації студенти (учні) повинні виділити засоби природотерапії (музикотерапія, ізотерапія, рослинотерапія, аеротерапія, ароматерапія), які будуть стимулювати їх до відповідної екологічної діяльності.

Цей метод має важливе значення у корекції стратегій і створенні мотивації вдосконалення індивідуальних технологій взаємодії з природними об'єктами.

2. Методи, спрямовані на формування системи екологічних уявлень. Методи цієї групи формують ставлення особистості до природи передусім когнітивним каналом як за допомогою наукової інформації, так і завдяки мистецтву, а також аналізу лінгвістичного матеріалу тощо.

Метод екологічних асоціацій (від лат. *accosiare* – з'єднувати) полягає у педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами у контексті поставленої перед суб'єктом навчання проблеми.

Прикладом реалізації методу екологічних асоціацій у процесі розвитку ставлення до природи може служити використання педагогом вправи "Дерево". Мета її полягає у корекції психоемоційного стану через асоціативний зв'язок з природним об'єктом; у психологічному налаштуванні на навчальну діяльність студентів (учнів). Так, перебуваючи на екскурсії або на уроці милування природою, студентам (учням) пропонується стати у коло на певній відстані один від одного навколо вибраного ними дерева або обійняти дерево, щоб відчувати його силу. Кожний сильно натискає п'ятами на землю, руки стискає в кулаки, міцно зціпивши зуби, уважно дивиться на дерево. Педагог говорить, звертаючись до кожного: "Ти – могутнє міцне дерево, в тебе сильне коріння, й ніяких вітрів ти не боїшся. В складних життєвих ситуаціях, коли на душі важко й хочеться плакати, стань сильним і могутнім "деревом", скажи собі, що ти сильний, у тебе все вийде, і все буде добре. Це поза впевненої людини".

Студенти (учні) аналізують, як саме засоби природотерапії (деревотерапія, аеротерапія, ароматерапія, кольоротерапія) впливають на їх психоемоційний стан.

Під час таких вправ студенти (учні) навчаються мистецтву володіти собою, засвоюють механізми самоаналізу й самооцінки, розвивають уміння приймати рішення, звільнятися від страхів, тривоги, невпевненості у собі.

Метод екологічної лабілізації (від лат. *labilis* – нестійкий) полягає у цілеспрямованому впливові на певні взаємозв'язки в установках особистості, у результаті чого виникає психологічний дискомфорт, обумовлений переживаннями цією особистістю неефективності звичних їй форм екологічної поведінки і діяльності. Цей метод використовується свідомо для підвищення мотивації учасників навчального процесу на виконання екологічної діяльності. Лабілізація буває різного рівня інтенсивності і може породжувати різні почуття: тривоги, сорому, провини, розчарування, агресії, невпевненості, безпорадності тощо. Відчуття і перебороти лабілізацію допомагає створена педагогом упродовж заняття атмосфера доброти, доброзичливості, довіри, безпеки.

Блоки, в яких є висока вірогідність лабілізації, доцільно використовувати на початку заняття, оскільки лабілізація у кінці заняття знижує в учасників відчуття успішності і може призвести до негативного навчального ефекту.

Велика роль при використанні методу екологічної лабілізації відводиться педагогу, адже він повинен весь час упродовж заняття ретельно стежити за емоційним станом учасників навчального процесу. Для цього студентам (учням) пропонується вправа "Моральна дилема". Вона має на меті викликати певні емоції, які б спонукали до відповідної екологічної діяльності з необхідністю забезпечення сприятливого середовища для здоров'я.

Педагог демонструє відеокартини краси природи (використовуючи ізотерапію) пропонує помилуватися нею, але серед приємних пейзажів можна

побачити сміттєзвалища, брудні вулиці, сквери. Педагог ставить студентам (учням) запитання: Чи завжди у вас буває гарний настрій, коли ви бачите на вулиці сміттєзвалище? Чи стає вам сумно від такої картини забруднення навколишнього середовища? Які емоції викликають ці відеозаписи? Чи спонукає ця картина вас до певних дій?

Усі міркування і пропозиції учасників відтворюються у творчому завданні "Щоб земля стала чистішою". Педагог пропонує: "Уявіть, що ви мешканці лісу, поля, луку, моря, річки, озера тощо. Запишіть все, що необхідно для нормального і зручного життя у місці Вашого існування (наприклад: жителям лісу необхідні чисте повітря, чисті струмки, відсутність смітників, догляд за хворими деревами, заборона полювання на звірів та птахів тощо)".

Потім студенти (учні) складають загальний перелік усіх необхідних умов для нормального і зручного життя у тому чи іншому місці проживання. Учасникам пропонується подумати, що необхідно зробити для того, щоб життя навкруги стало краще. Усі думки записуються, і складається загальний екологічний план.

Такі завдання стимулюють самостійну екологічну діяльність студента (учня), дають можливість висловити своє ставлення до конкретного факту або подій, розкрити особисті враження, емоції, зрозуміти, що бережливе ставлення до природи необхідне для особистого здоров'я, адже людина буде здоровою тільки тоді, коли перебуватиме в екологічно чистому середовищі.

Метод художньої репрезентації природних об'єктів (від фр. *representation* – відтворення, показ) полягає в актуалізації художніх компонентів мисленневих образів світу природи засобами мистецтва. Особливого значення у процесі розвитку ставлення до природи надається ролі літературних творів, образотворчого мистецтва, музики. Метод художньої репрезентації художніх об'єктів передбачає використання засобів мистецтва поряд з науковою інформацією. Комплекс природних образів, сформованих такими засобами, дозволяє більш повно сформулювати суб'єкт-етичний аспект ставлень особистості до природи. Тут важливим є те, що наукові знання, отримані таким чином, стають "емоційно забарвленими", а отже і особистісно значущими. Використання методу художньої репрезентації природних об'єктів може бути проілюстровано вправою "Малювання своїх відчуттів", метою якої є зображення своїх відчуттів від побачених пейзажів на папері. Студентам (учням) пропонується переглянути відеокартини природи на фоні класичної музики. Під враженням гарних пейзажів учасники малюють свої відчуття, враження, використовуючи кольорову палітру. Кожен учасник презентує свій малюнок. Потім малюнки складають в загальну колірну картину. Таким чином, педагог прогнозує настрій учасників, а звідси і настрій заняття.

Якщо, наприклад, у малюнках учасників переважають блакитний, зелений, жовтий, червоний кольори, то педагог пропонує студентам (учням) скласти колірну гаму настрою: блакитний колір – заспокоює, викликає відчуття свіжості; зелений колір – заспокоює нервову систему, знімає головний біль, лікує захворювання серця (це найпотужніша терапія), дисциплінує; жовтий

колір – це колір сонця, світла, радості; очищає організм від токсинів, зміцнює центральну нервову систему, дає змогу подолати невпевненість; червоний – теплий, колір життя, дії, енергії, надає рішучості. Студенти (учні) роблять висновок, що загальний настрій заняття: спокійний, радісний, світлий, теплий, вони готові до рішучої роботи, енергійні, дисципліновані.

Майбутні вчителі початкових класів аналізують засоби природотерапії (музикотерапію, ізотерапію, кольоротерапію), які допомогли їм реалізувати мету вправи і зазначають, що кольори природи позитивно впливають на психофізичне здоров'я.

Метод екологічно-емоційного впливу спрямований на розвиток етичних відносин і почуттів, формування в особистості екологічно прийнятних стереотипів поведінки й діяльності в оточуючому природному середовищі. Цей метод є цілком завершеною технологією для формування і розвитку в студентів (учнів) почуття поваги до природи і розкриття її універсальної цінності для свого здоров'я. Він передбачає чуттєве сприйняття реального оточуючого природного середовища у ході його дослідження чи спостереження за окремими природними об'єктами чи явищами, у результаті чого відбувається позитивний вплив об'єкта дослідження на психофізичний стан людини. Яскравим прикладом цього є вправа-релаксація "Природа лікує". Педагог проводить студентам (учням) сеанс звукотерапії "Голоси лісу" у поєднанні з ароматичною терапією. Учасники слухають аудіозапис пташиного співу, шелесту листочків, жебоніння джерельця, дзижчання комах і вдихають запахи трав (подушечки із трав пропонується вибрати для себе індивідуально) лаванди, хвої, шишки хмелю, меліси, розмарину, рути, м'яти.

Студенти (учні), аналізуючи значення засобів природотерапії (звукотерапії, ароматерапії) роблять висновок, що вони знімають роздратованість, головний біль, покращують емоційний стан, заспокоюють нервову систему.

Отже, проведення релаксаційних вправ з учнями початкових класів дасть змогу останнім керувати своїми емоціями, знімати перевтому (навчальні та фізичні навантаження), переносити стреси з найменшими нервовими втратами. Їх обов'язково має проводити педагог під час заняття (інколи навіть декілька разів), адже вони сприяють покращенню психофізичного здоров'я молодших школярів.

Крім того, релаксаційні вправи формують уміння спостерігати та прислухатись до природи – її звуків, вдивлятись в її кольори, форми, відчувати її життя; злитись з природою в єдине ціле, адже людина – сама природа; зрозуміти, що природа є лікарем її психофізичного здоров'я. Це допоможе краще зрозуміти світ природи та усвідомити своє місце в ньому.

3. Методи, що навчають конкретним практичним стратегіям і технологіям екологічної діяльності. Методи цієї групи сприяють формуванню суб'єкт-етичного ставлення до природних об'єктів у процесі здійснення діяльності, спрямованої на світ природи. Вони передбачають стимулювання стратегії допомоги світу природи і засвоєння відповідних

технологій, що дозволяють людині "брати участь" у природних процесах.

Метод екологічної експектації (від лат. *expectatio* – очікування, інтерес) передбачає педагогічну актуалізацію емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості з природою.

Цей метод дозволяє стимулювати суб'єктифікацію природних об'єктів ще до безпосереднього контакту з ними. Студенти (учні) заздалегідь готуються до зустрічі з природними об'єктами, психологічно налаштовуються на цю зустріч, щоб відповідати екологічним нормам і тим "вимогам", які пред'являються світом природи. Вправа "Наодинці з природою" має на меті активізувати уяву і позитивні емоції, що є запорукою зміцнення психофізичного здоров'я. Для цього педагог використовує метод входження. Вибирається красивий пейзаж із зображенням літнього луку, щоб, побачивши його, студентам (учням) захотілося потрапити до такої мальовничої місцевості. Учасникам дається завдання уявити, що вони у лузі і про все, що там бачать, чують і відчують, повинні розповісти. Коли учасники розглядають картину, звучить класична музика, природні звуки: спів пташок, шум вітру, шум річки, шелест трав, квітів; використовуються ароматичні запахи різнотрав'я.

Педагог проводить бесіду за такими запитаннями: Що бачать ваші очі? Які кольори природи? Який колір позитивно впливає на здоров'я? Які звуки ви чуєте? Які запахи відчуваєте? Що можна попробувати на смак? Доторкніться руками до усього, що вас оточує. Що відчуваєте на дотик? Що можна відчути босими ногами, коли ступати по траві, стежці? Які емоції викликає у вас уявне спілкування з природою? Як потрібно спілкуватися з природою, щоб відчути на собі її терапевтичний вплив?

Студенти (учні) самостійно називають засоби природотерапії, які були використані у вправі і характеризують їх вплив на психофізичне здоров'я молодшого школяра.

У вправі використано метод ейдетики, або ейдотехніки, що імпонує нашому дослідженню. "Ейдос" (з давньогрецької *εδος* означає образ, здатність до збереження і відтворення надзвичайно живого і детального образу раніше сприйнятих предметів і явищ). Ейдетичний образ займає проміжне місце між відчуттями і уявленням. Було доведено, що ейдетичні образи бувають не тільки візуальними, а й слуховими, тактильними, смаковими, нюховими. Саме метод ейдетики дає можливість людині сприймати інформацію так, як вона це робила у дитинстві: не напружуючись, граючись, легко, із задоволенням. Головне правило ейдетики (уява + позитивні емоції = секрет успішного навчання), – на нашу думку, це і є запорука зміцнення психофізичного здоров'я.

Завдання педагога полягає у тому, щоб підготувати студентів (учнів) до позитивної зустрічі з природою, до партнерського спілкування з нею. Метою такої зустрічі є поспостерігати, послухати, відчути, торкнутися, замалювати, сфотографувати і в результаті отримати приємні емоції, тобто покращити психофізичне здоров'я.

Метод ритуалізації екологічної діяльності. Ритуал (від лат. *ritualis* – обрядовий) – це, по суті, дія, що здійснюється внаслідок своєї символічної

важливості та спроможності викликати емоції у присутніх. Отже, за допомогою цього методу, можна підвищити суб'єктивну значимість світу природи, створити чи підсилити мотивацію екологічної активності особистості, керувати стратегіями її екологічної діяльності, стимулювати до вдосконалення технології цієї діяльності. Важливим елементом цього методу є використання відповідної символіки (емблема, девіз тощо). Під час практичного заняття студентам (учням) пропонується вправа "Ритуали і традиції". Метою її є розвиток екологічного світогляду, корекція мети взаємодії з об'єктами природи, покращення психоемоційного стану від спілкування з природою.

Вправу бажано проводити серед природи. Якщо заняття відбувається у кабінеті, то необхідно використовувати відеокартини ритуалів давніх людей або різних народів, аудіозапис звуків природи або спокійної музики. Педагог заздалегідь готує описи ритуалів, зв'язаних з взаємодією людини з природою. Це можуть бути ритуали перед початком полювання давніх людей, ритуали "милування" природою у японців тощо. Спочатку педагог зачитує опис ритуалу, потім пропонує створити свій ритуал будь-якої діяльності, пов'язаної з природою: збір грибів, рибалка, прогулянка у лісі, біля озера, очищення джерела або річки від забруднення, посадка дерев у лісі, парку, організація спостереження за екологічним станом лісу, річки, утилізація і переробка побутового сміття тощо.

Учасники об'єднуються у групи по 3–5 осіб у кожній. Кожна робоча група виготовляє емблему своєї діяльності (ритуалу), придумує девіз і в кінці заняття демонструє (імітує) розроблений ними ритуал.

Студенти (учні) обговорюють використані засоби природотерапії (звукотерапія, музикотерапія, пантоміма, аеротерапія, рослинотерапія) і роблять висновок, що вправа пробуджує творчу діяльність, відновлює енергію, збуджує здатність імпровізувати природній рух, що дає можливість злитися з природою. Така взаємодія з природою зміцнює психофізичне здоров'я.

Метод екологічної турботи передбачає педагогічну актуалізацію екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів.

Метод стимулює прояв співчуття, співучасті, підтримки, піклування, тобто активну участь у життєвих ситуаціях природних об'єктів. Крім того, піклування про світ природи мотивує студентів (учнів) не лише до накопичення знань і умінь, а і до практичної їх реалізації. Творче завдання з елементами природотерапевтичної методики, яка включає використання різноманітних засобів природотерапії, "Книга Дерева" пропонується студентам (учням) для самостійного опрацювання під час довготривалих індивідуальних спостережень за природними об'єктами. Мета завдання полягає у розвитку позитивного сприйняття самих себе в процесі спостереження за природними об'єктами, зміцнення особистого психофізичного здоров'я.

Під час прогулянки або уроку милування природою педагог пропонує вибрати дерево, яке вам подобається, або своє дерево, яке позитивно впливає на самопочуття, і протягом року спостерігати за ним: записувати і замальовувати

все, що побачили. Студентам (учням) дається завдання, наприклад, порівнювати частини дерева з частинами тіла людини (кора дерева схожа на шкіру людини, коріння на ноги людини тощо); замальовувати кору дерева і листочки (для цього студенти (учні) прикладають щільний папір до кори дерева і швидкими рухами олівця заштриховують його, кора дерева залишиться замальованою на папері більш темним контуром; для листя і квітів використовують м'який папір); прикласти вухо до стовбура дерева і прислухатись до його таємничого шепоту, вдихнути його прекрасний запах; записати, як дерево себе почуває, коли воно веселе, а коли сумне і чому це так відбувається; про що дерево розмовляє з вітром, дощем, хмарами тощо. Обов'язково треба знати про лікувальні властивості свого дерева, дбати про дерево, щоб воно не відчувало себе забутим і самотнім. Необхідно час від часу складати про своє дерево казки, оповідання, спілкуватися і записувати розмови з ним і свої міркування про нього. З таких записів і малюнків студенти (учні) поступово складають Книгу Дерева.

Накопичений матеріал майбутні вчителі початкової школи можуть використовувати у своїй професійній роботі з учнями, навчаючи їх вести особисті спостереження за природними об'єктами, складати книгу свого дерева. Із книг дітей можна влаштувати виставку "Життя мого дерева".

Такі творчі завдання дають змогу відчувати свою спорідненість з природою, розуміння того, що все у навколишньому світі взаємопов'язане, а значить заслуговує нашої відповідальності і ціннісного ставлення, адже це є необхідним для психофізичного здоров'я кожної людини.

Таким чином, розроблені методи підготовки майбутніх вчителів початкової школи до використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи уможливають дієвість аналізованої технології, оскільки забезпечують готовність майбутнього вчителя впливати на всі основні види діяльності учня (навчально-виховну, трудову, ігрову), реалізуючи тим самим оздоровчу мету навчально-виховного процесу початкової школи (рис. 2.6).

Методика використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи представлена розробками уроків (див. Додаток Г).

Пріоритети екологічної освіти студентів педагогічних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації в цілому та формування й розвитку їхньої готовності до використання засобів природотерапії у навчальному процесі зокрема повинні бути спрямовані на становлення емоційно-ціннісної сфери взаємовідносин дитини з природою, формування інтересу до еколого-природотерапевтичних проблем, які узгоджуються із становленням загальнопізнавальних, навчальних та оздоровчих процесів, сенсорних природовідповідних еталонів та ціннісних орієнтацій.

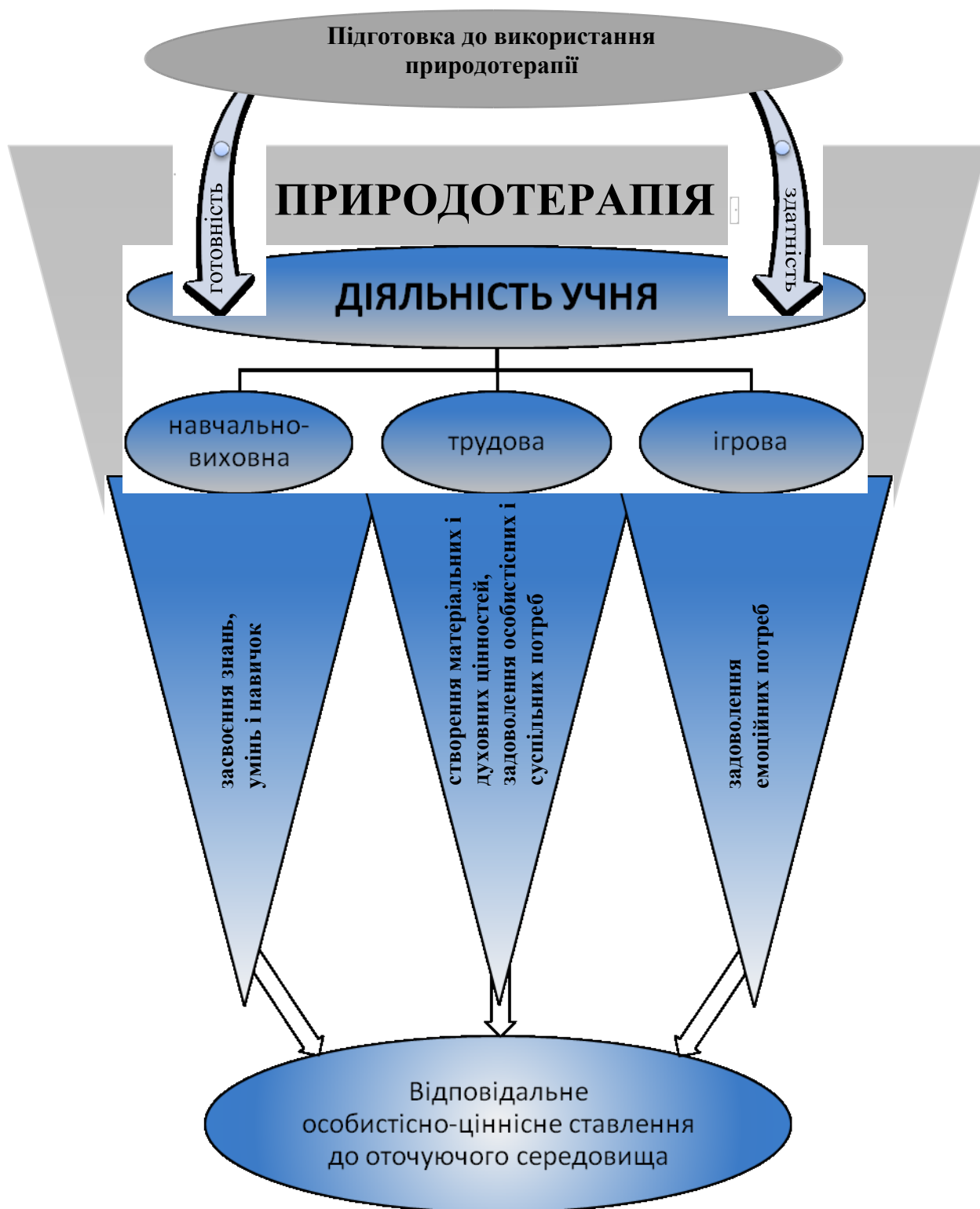

Рис. 2.6. Наслідки впливу природотерапії на екологічний розвиток молодшого школяра

Висновки до другого розділу

Інтеграція природничо-наукових і гуманітарних знань, спрямована на встановлення діалогу культури і природи, вимагає повернутися до витоків

гуманістично-екологічних традицій у філософії і педагогіці. За таких умов сучасна екологічна освіта у ВНЗ має набути статусу обов'язкової складової вищої освіти, поєднуючи усі компоненти як природничо-наукової, так і гуманітарної освіти.

Наукова розвідка показала, що у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників представлено різні підходи до розвитку екологічної освіти й виховання студентської молоді. Зокрема, екологічна освіта є засобом формування екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного світогляду, формування й розвитку мотивації до екологічної діяльності, виховання ціннісного ставлення до природи, розвитку екологічного мислення. Водночас, формування екологічно спрямованої психолого-педагогічної установки майбутнього вчителя вимагає урахування міждисциплінарної кооперації знань, що має вагоме відображення у зарубіжній вищій педагогічній освіті.

Нині актуальності набуває формування готовності майбутнього вчителя, передусім, учителя початкової школи, до використання можливостей природних об'єктів у збереженні та відновленні фізичного і психічного здоров'я дитини. Це потребує оновлення змісту і форм організації його професійної підготовки, зокрема, визнання серед професійних пріоритетів відповідальності за природне оточення і здоров'я учнів; прагнення збагатити методики викладання основних дисциплін природотерапевтичними засобами; наявність системи знань, умінь і навичок, що утворюють основу творчого виконання професійних функцій, спрямованих на природоохоронну та природотерапевтичну діяльність; підготовленість майбутнього учителя до створення нових знань, методик і технологій, які б реалізовували навчальну і оздоровчу цілі.

Підготовка майбутнього учителя початкової школи до використання природотерапії у професійній діяльності є системним процесом з чітко окресленими структурними компонентами, інтегративними властивостями, функціями й керованою алгоритмічністю, а відтак має усі ознаки технології, спрямованої на досягнення конкретних результатів. Нормативна складова розробленої технології ураховує державний стандарт початкової освіти; принципи як загальнодидактичні, так і екологічної освіти, мету, спрямовану на формування системи професійних, екологічних й природоохоронних знань; систему інтелектуальних, практичних умінь щодо вивчення, оцінювання, покращення стану оточуючого природного середовища й здоров'я молодших школярів.

Ефективність формування готовності майбутніх вчителів початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями початкової школи забезпечується сукупністю розроблених педагогічних умов, які становлять сукупність елементів навчального середовища у поєднанні з специфікою підготовки фахівця певної галузі. Педагогічні умови, які забезпечують ефективність підготовки майбутнього вчителя початкової школи до використання природотерапії, ми об'єднали у три групи за рівнями об'єкт-

суб'єктних взаємодій: аксіологічно-мотиваційний, когнітивний, технологічний. До першої групи увійшли умови відбору змісту навчального матеріалу екологічного та природотерапевтичного спрямування. Друга група педагогічних умов забезпечує когнітивний вплив на внутрішній світ студента. Третя група умов спрямована на виконання технологічного впливу на особистість майбутнього вчителя початкової школи й використання екологічних та природотерапевтичних знань, умінь і навичок у процесі створення власних методик як під час проходження педагогічних практик, так і у майбутній професійній діяльності.

Розроблено критерії готовності майбутнього вчителя початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями: 1) *еколого-професійна мотивація*, що формується під впливом аксіологічно-мотиваційної об'єкт-суб'єктної взаємодії; 2) *еколого-професійні знання*, які формуються внаслідок когнітивного впливу; 3) *практична діяльність* як результат технологічної взаємодії педагогічного середовища і студента, що характеризується активністю майбутнього педагога в участі, розробці і проведенні екологічних заходів, спрямованих на діагностування і профілактику психофізичного здоров'я молодших школярів; індивідуальним стилем еколого-педагогічної діяльності; нестандартним підходом, ініціативністю, самостійністю, творчістю у розв'язанні і реалізації природоохоронних та оздоровчих завдань.

Упровадження розробленої технології сприяє використанню форм і методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи, спрямованих на становлення емоційно-ціннісної сфери взаємовідносин дитини з природою, формуванню інтересу до еколого-природотерапевтичних проблем, які узгоджуються із становленням загальнопізнавальних, навчальних та оздоровчих процесів, сенсорних природовідповідних еталонів та ціннісних орієнтацій. Зокрема: група методів екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії; методів екологічних асоціацій, екологічної лабілізації, художньої репрезентації природних об'єктів, екологічно-емоційного впливу; методів екологічної експектації, ритуалізації екологічної діяльності, екологічної турботи. Впроваджені методи загалом забезпечують формування й розвиток готовності майбутнього учителя початкової школи до використання засобів природотерапії у навчальному процесі. За основу методів підготовки студентів до використання природотерапії було взято класифікацію методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи В. Ясвіна. Сукупність методів вдосконалено й адаптовано до процесу підготовки майбутнього учителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями початкової школи.

ВИСНОВКИ

Сучасне суспільство, досягнувши високого технологічного рівня розвитку, нехтує законами природи, змінюючи акценти і визначаючи напрями взаємодії з природою, що зазвичай призводить до негативних наслідків. Екологічна криза є результатом недбалого ставлення людини до природи, її переконаності у власній могутності, зниження культурного й духовного рівня, людської некомпетентності й непрофесійності при розв'язанні національних і міжнаціональних питань тощо.

Аналіз філософських, наукових і навчально-методичних джерел показує, що науково-педагогічна думка завжди була спрямована на оновлення змісту екологічно просвітницької діяльності. Проте, незважаючи на загострення екологічної ситуації, наявність серйозних проблем із здоров'ям школярів, зокрема молодших класів, нині недостатньо уваги приділяється використанню природних об'єктів у навчально-виховному процесі початкової школи з метою профілактики і збереження здоров'я учнів. Так, дослідження стану підготовки бакалаврів спеціальності "Початкова освіта" до впровадження засобів природотерапії у майбутній професійній діяльності показало, що майбутні вчителі початкової школи не володіють достатніми теоретичними знаннями та практичними вміннями щодо використання позитивного впливу природних об'єктів на психофізичне здоров'я учнів.

За даними медичної статистики, в Україні постійно зростає кількість дітей, які страждають психічними і фізичними хворобами. Основними причинами зниження здоров'я учнів молодших класів є не лише тривалий несприятливий вплив соціально-економічних умов, але й певних педагогічних чинників, зокрема, інтенсифікація навчального процесу (прискорення темпу навчання, збільшення навантаження); неповна відповідність програм і технологій навчання функціональним і віковим особливостям учнів молодших класів; недотримання фізіологічних вимог щодо організації навчально-виховного процесу у початковій школі; недостатня кваліфікація учителів початкових класів та неосвіченість батьків з питань збереження здоров'я молодших школярів.

Одним із пріоритетних завдань сучасної вищої педагогічної освіти є формування учителя нової генерації, спроможного системно і систематично здійснювати корекцію навчання й виховання дітей, опираючись на живу природу. Хоча, незважаючи на актуальність порушеної науково-педагогічної проблеми, вона не набула розвитку в теорії і практиці вищої педагогічної школи.

Сутність використання природотерапії у навчальному процесі початкової школи полягає у формуванні в учнів нової наукової картини світу й адекватної природовідповідної системи діяльності шляхом оздоровлення їхнього психофізичного здоров'я.

Розроблена технологія підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з молодшими школярами на засадах міждисциплінарності та інтеграції передбачає формування системи

ціннісного ставлення до природи, знань, умінь і навичок, що забезпечують можливість майбутніх вчителів початкової школи використовувати засоби природотерапії у навчальній, а згодом і в професійній діяльності. Підґрунтям для структурування змісту природотерапевтичної компоненти слугують природовідповідні принципи, що визначають загальний підхід до їх конструювання, і критерії, що виступають у якості інструментів визначення конкретного контенту змісту навчального матеріалу предметів початкової школи. Результатом упровадження технології є готовність майбутніх учителів початкової школи до використання природотерапії у роботі з учнями.

За основу методів підготовки студентів до використання природотерапії було взято класифікацію методів психолого-педагогічної корекції суб'єктного ставлення до природи В. Ясвіна. Сукупність методів було вдосконалено й адаптовано до процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання природотерапії у роботі з учнями.

Упровадження розробленої технології вимагає надавати перевагу таким формам і методам навчання, які стимулюють майбутніх вчителів початкової школи до постійного поповнення знань (ділові і сюжетно-рольові ігри, конференції, семінари, бесіди, доповіді, вікторини, диспути, дискусії, тренінги); сприяють розвитку творчого мислення майбутнього педагога, умінь передбачати наслідки природотерапевтичного впливу на учнів (методи, що забезпечують формування загальноінтелектуальних умінь: аналізу, синтезу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; традиційні методи: бесіда, спостереження, лабораторно-практичні роботи тощо); спонукають до корекції суб'єктного (особистісного, емоційного) ставлення до природи; забезпечують розвиток дослідницьких навичок, уміння самостійно набувати нових екологічних знань і розробляти на їх основі природотерапевтичні методики; сприяють усвідомленню позитивного впливу природи на психофізичне здоров'я молодших школярів; залучають студентів до практичної діяльності з діагностування і корекції психофізичного здоров'я учнів початкових класів.

Доведено, що розроблена і впроваджена до навчального процесу підготовки бакалаврів спеціальності "Початкова освіта" технологія є основою підготовки студентів до використання природотерапії у роботі з учнями, що дасть можливість реалізувати оздоровчі цілі навчально-виховного процесу початкової школи.

Педагогічні умови, що сприяють ефективному впровадженню технології підготовки майбутніх вчителів початкової школи до використання засобів природотерапії у професійній діяльності, – це сукупність елементів навчального середовища у поєднанні з специфікою підготовки фахівця певної галузі, які впливають на здоров'я, працездатність учасників навчального процесу та ефективність і результати їхньої діяльності. Педагогічні умови структуровані нами у три групи за рівнями об'єкт-суб'єктної взаємодії: аксіологічно-мотиваційної, когнітивної, технологічної. Перша група умов стосується відбору та структурування змісту підготовки майбутніх вчителів початкової школи до

використання природотерапії у роботі з учнями (впровадження спеціального курсу "Природотерапія"; збагачення змісту методик фахових дисциплін (методика математики, української мови, природознавства, музики, фізичної культури, трудового навчання, образотворчого мистецтва) екологічно-оздоровчою компонентою). Основною метою означених впроваджень є забезпечення і реалізація в особистісно-орієнтованому педагогічному середовищі об'єкт-суб'єктних відносин шляхом здійснення аксіологічно-мотиваційного впливу. До другої групи педагогічних умов ми відносимо ті, які виконують когнітивний вплив на внутрішній світ майбутнього вчителя початкової школи. Вони повинні забезпечувати студентів системою професійних, екологічних та природотерапевтичних знань і умінь, які підготують їх до використання оздоровчих технологій у майбутній професійній діяльності. Основною метою педагогічних умов цієї групи є формування в студентів особистісних якостей (знань, умінь, навичок), що утворюють основу творчого виконання професійних функцій. Третя група педагогічних умов виконує технологічний вплив на особистість студента й спрямована на використання екологічних та природотерапевтичних знань, умінь і навичок у процесі створення власних методик як під час проходження педагогічних практик, так і у майбутній професійній діяльності.

Готовність до використання природотерапії ми розглядаємо як специфічну здатність майбутнього педагога, спрямовану на реалізацію природотерапевтичного впливу на психофізичне здоров'я молодших школярів. Обґрунтовано сукупність критеріїв готовності студентів до використання природотерапії: еколого-професійна мотивація, еколого-професійні знання, практична діяльність. Еколого-професійна мотивація характеризується екологічним складом світогляду особистості студента, розумінням цінності екологічних та природотерапевтичних знань для професійного вдосконалення і росту, розумінням природотерапії як екологічної технології навчання лікуванням природною інформацією, а також наявністю стійких установок на обов'язкове використання її засобів у власній професійній діяльності.

Еколого-професійні знання характеризуються еколого-професійним мисленням студентів, єдністю їхніх екологічних, природотерапевтичних та професійних знань, умінь і навичок та орієнтацією на практичне використання. Практична діяльність характеризується високою активністю майбутнього педагога в участі, розробці і проведенні екологічних заходів, спрямованих на діагностування і профілактику психофізичного здоров'я молодших школярів; індивідуальним стилем еколого-педагогічної діяльності; нестандартним підходом, ініціативністю, самостійністю, творчістю у розв'язанні і реалізації природоохоронних та оздоровчих завдань; спрямованістю на пошук шляхів адаптації та інтеграції засобів природотерапії до навчального процесу початкової школи та корекцію психофізичного здоров'я молодших школярів. Кожний з критеріїв має вияв на чотирьох рівнях: початковому, репродуктивному, реконструктивному і творчому.

Процес підготовки майбутніх вчителів початкової школи до

використання природотерапії у роботі з учнями буде успішним за умови реалізації комплексних міждисциплінарних та інтегративних підходів; усвідомленого ставлення майбутніх вчителів початкової школи до набуття екологічних знань як невід'ємної складової особистісного і професійного розвитку; створення відповідних педагогічних умов технологічної підготовки, що забезпечують творче засвоєння студентами знань, умінь і навичок і сприяють формуванню готовності до використання природотерапії у роботі з учнями початкової школи і професійній самореалізації майбутнього вчителя упродовж життя.

Перспективними напрямками цієї проблеми є: вивчення теоретичних і методичних підходів зарубіжного досвіду щодо використання природотерапевтичних технологій у навчальній діяльності; обґрунтування можливостей упровадження елементів розробленої технології у систему післядипломної педагогічної освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать : книга для учителя / Ю. П. Азаров. – М. : Просвещение, 1985. – 448 с.
2. Альбуханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К. А. Альбуханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. – М. : Наука, 1989. – С. 110–134.
3. Альбуханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Альбуханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
4. Альтотерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://www.iglobe.ru/spa/thalassotherapy/4106>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
5. Амонашвили Ш. А. В школу с шести лет / Ш. Ф. Амонашвили. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.
6. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – М. : Университетская, 1990. – 500 с.
7. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания : избранные психол. труды / Б. Г. Ананьев / Академия педагогических и социальных наук. – М. : Московский психолого-социальный ин-т, 1996. – 384 с.
8. Артемова А. Комнатные растения, исцеляющие и омолаживающие / А. Артемова. – СПб. : Диля, 2001. – 160 с.
9. Артемова Л. В. Вчися, граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільнят : кн. для вихователів дит. садків та батьків / Л. В. Артемова. – К. : Томіріс, 1995. – 112 с.
10. Арт-терапія в роботі практичного психолога : використ. арт-технологій в освіті / О. Вознесенська, Л. Мова. – К. : Шкільний світ, 2007. – 120 с.
11. Аэротерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://www.medtour.info/glossary/aeroterapia.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
12. Аэротерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://bse.sci-lib.com/article085980.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
13. Базыма Б. А. Цвет и психика : [монография] / Б. А. Базыма / Харьк. гос. акад. культуры. – Х. : ХДАК, 2001. – 172 с.
14. Байбара Т. М. Я і Україна : підручн. для 3 кл. / Т. М. Байбара, Н. М. Бібік. – К. : Форум, 2003. – 176 с.
15. Байбара Т. М. Я і Україна : підручн. для 4 кл. / Т. М. Байбара. – К. : Форум, 2004. – 176 с.
16. Байкова Л. А. Педагогическое мастерство и педагогические технологии / Л. А. Байкова, Л. К. Гребенкина / под ред. Л. А. Байковой, Л. К. Гребенкиной. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 256 с.
17. Баранова Т. Б. Психологические особенности ценностного отношения школьников к природе (на материале 4–10 классов) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Баранова Т. Б. – К., 1984. – 180 с.
18. Барбина Е. С. Формирование педагогического мастерства учителя в

- системе непрерывного педагогического образования / Е. С. Барбина. – К. : Вища школа, 1977. – С. 37.
19. Баркер Ф. Использование метафор в психотерапии / Ф. Баркер. – Воронеж : Модек, 1996. – 223 с.
 20. Батаршев А. В. Диагностика способности к общению / А. В. Батаршев. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.
 21. Батищева Г. Музикотерапія як метод психокорекції / Г. Батищева // Психолог. – 2005. – № 14. – С. 25–32.
 22. Безлюдна Н.В. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Безлюдна Наталія Валентинівна. – К., 1998. – 210 с. – Бібліогр. : с. 146–150.
 23. Белавина И. Т. Психологический подход к формированию экологической культуры / И. Т. Белавина // Мир психологии. – 1998. – № 2. – С. 121–131.
 24. Беляев В. И. Принцип природосообразности и культуросообразности в социально-педагогической деятельности / В. И. Беляев // Весник экологического образования в России. – 2003. – № 4. – С. 17–19.
 25. Беляева А. П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах / А. П. Беляева. – М. : Высшая школа, 1991. – 108 с.
 26. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
 27. Беспалько В. П. Теория ученика : дидактический аспект / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1988. – 160 с.
 28. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления / И. Д. Бех. – Ровно, 1991. – 146 с.
 29. Бех І. Інваріанти особистісно-орієнтованого підходу до виховання дитини / І. Бех // Початкова школа. – 2001. – № 2. – С. 3–7.
 30. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : навчально-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
 31. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
 32. Бех І. Д. Правилорідповідне виховання як суспільний виклик / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2004. – № 2. – С. 1–4.
 33. Бех І. Д. Роль самопізнання у вихованні учнів / І. Д. Бех // Початкова школа. – 1989. – № 6. – С. 4–6.
 34. Бібік Н. М. Основи здоров'я : підручник для 2 кл. / Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк. – К. : Навчальна книга, 2003. – 96 с.
 35. Бібік Н. М. Основи здоров'я : підручник для 3 кл. / Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк. – К. : Навчальна книга, 2003. – 111 с.
 36. Бібік Н. М. Основи здоров'я : підручник для 4 кл. / Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк. – К. : Навчальна книга, 2004. – 143 с.
 37. Бібік Н. М. Я і Україна : підруч. для 2 кл. / Н. М. Бібік, Н. С. Коваль. –

- К. : Форум, 2002. – 144 с.
38. Бібік Н. М. Я і Україна. Віконечко : підручник для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Бібік, Н. С. Коваль. – 2-ге вид., доопрацьоване. – К. : Генеза, 2007. – 112 с.
 39. Біда О. А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Біда Олена Анатоліївна ; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2003. – 36 с.
 40. Білецька М. А. Рідна мова : підручник для 2 кл. / М. А. Білецька, М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2002. – Ч. 1. – 127 с.
 41. Білецька М. А. Рідна мова : підручник для 2 кл. / М. А. Білецька, М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2002. – Ч. 2. – 126 с.
 42. Білик Л. І. Теоретико-методичні основи формування екологічної відповідальності студентів у системі виховної роботи вищого технічного навчального закладу : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Білик Людмила Іванівна. – Черкаси, 2004. – 575 с. – Бібліогр. : с. 426–461.
 43. Богданович М. В. Математика : підруч. для 2 кл. / М. В. Богданович. – К. : Освіта, 2002. – 160 с.
 44. Богданович М. В. Математика : підручник для 1 кл. / М. В. Богданович. – 3-тє вид., доповн. і доопр. – К. : Освіта, 2007. – 144 с.
 45. Богданович М. В. Математика : підручник для 3 кл. / М. В. Богданович. – К. : Освіта, 2003. – 160 с.
 46. Богданович М. В. Математика : підручник для 4 кл. / М. В. Богданович. – К. : Освіта, 2004. – 159 с.
 47. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 209 с.
 48. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
 49. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович // Изучение мотивов поведения детей и подростков / под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – С. 7–44.
 50. Бойчева М. М. Подготовка будущих учителей к экологическому воспитанию старшеклассников (на материале работы педвузов Болгарии) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бойчева М. М. – К., 1994. – 240 с.
 51. Бойченко Т. Є. Основи здоров'я : підручник для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Є. Бойченко, О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доопрацьоване. – К. : Генеза, 2007. – 96 с.
 52. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // Большая Коллекция Электронных Словарей – 2010 (3 диска/13Gb информации). Диск 3. Многопредметные словари. Справочники : коллекция словарей, энциклопедий и справочников в электронном виде. – [сборка Alex D'ака, версия : 8.2], 2010. – 1 электрон. опт. диск (DVD ROM). – Системные

- требования : Pentium 100 MHz ; 32 Mb RAM ; 8 Mb Video ; 2-x + DVD ROM ; Windows 95/98/ME/XP/2000/7.
53. Бондаренко В. Б. Культура общения с природой / В. Б. Бондаренко. – М. : Агро-промиздат, 1987. – 174 с.
 54. Бондаренко Г. Л. Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки" / Бондаренко Геннадій Леонідович ; Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України. – К., 1999. – 18 с.
 55. Бондарчук Ю. В. Кожному вчителю – екологічну свідомість! : концепція формування екологічної культури особистості педагога (вчителя) у вищих педагогічних навчальних закладах / Ю. В. Бондарчук, Т. С. Вайда // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 64–71.
 56. Бондс Л. Магия цвета. Цветотерапия на каждый день / Л. Бондс. – СПб. : Питер, 1997. – 384 с.
 57. Буева Л. П. Человек: деятельность и общение / Л. П. Буева. – М. : Мысль, 1978. – 216 с.
 58. Буровский А. М. Экологическое образование: восхождение к ноосферному / А. М. Буровский // Между школой и университетом : 2-я Междунар. конф. по экол. образованию : тез. докл. – Тула, 1996. – Тула, 1996. – С. 47–49.
 59. Буровский А. М. Философские основания экологического образования / А. М. Буровский // Философия экологического образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 255–286.
 60. Вайда Т. С. Формування екологічної культури студентів педвузів засобами туристсько-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Вайда Тарас Степанович ; Херсонський держ. пед. ун-т. – Херсон, 1998. – 22 с.
 61. Вайс Ж.-М. Лечение цветом / Ж.-М. Вайс, М. Шавелли. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 384 с.
 62. Валеев Г. Х. Экологическая культура личности / Г. Х. Валеев // Экологическое образование. Проблемы и решения : региональная научнопрактическая конференция 24–25 сентября 1998 г. : материалы конф. – Бирск, 1998. – С. 98–101.
 63. Васюта О. А. Екологічна політика: національні та глобальні реалії: У 4 т. Т. 4. / О. А. Васюта. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 552 с.
 64. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку : [монографія] / О. А. Васюта. – Т. : Гал-Друк, 2001. – 599 с.
 65. Вачков И. В. Сказкотерапия: развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков. – М. : Ось – 89, 2001. – 144 с.
 66. Вашуленко М. С. Літературна творчість В. О. Сухомлинського у нових підручниках для початкової школи / М. С. Вашуленко // Початкова школа. – 2003. – № 9. – С. 3–5.

67. Вашуленко М. С. Рідна мова : підручник для 3 кл. / М. С. Вашуленко, О. І. Мельниченко. – К. : Освіта, 2003. – Ч. 1. – 126 с.
68. Вашуленко М. С. Рідна мова : підручник для 3 кл. / М. С. Вашуленко, О. І. Мельниченко. – К. : Освіта, 2003. – Ч. 2. – 110 с.
69. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.: іл.
70. Вербицкий А. А. Основы концепции развития непрерывного экологического образования / А. А. Вербицкий // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 31–36.
71. Вербицкий А. А. Формирование экологической культуры в контекстном обучении / А. А. Вербицкий // Окружающая среда для нас и будущих поколений: экология, бизнес и права человека в новых условиях : тез. докл. II Межд. конгр. – Самара, 1997. – С. 184–185.
72. Вербицкий В. В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925–2000 рр.) : дис. ... доктора пед. наук. : 13.00.01 / Вербицкий Володимир Валентинович. – К., 2004. – 496 с.
73. Веремійчик І. М. Трудове навчання : підручник для 1 кл. / І. М. Веремійчик. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 112 с.
74. Веремійчик І. М. Трудове навчання. Майстрик і майстринка : навчальний посібник з трудового навчання для 2 кл. початк. шк. / І. М. Веремійчик. – 2-ге вид., перероб. – К. : Педагогічна думка, 2002. – 128 с.
75. Вікова психологія / за ред. дійсного члена АПН СРСР Г. С. Костюка. – К. : Радянська школа, 1976. – 268 с.
76. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
77. Волкова А. С. Екологічне виховання школярів / А. С. Волкова. – К. : Знання, 1985. – 48 с.
78. Воловик П. М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці / П. М. Воловик. – К. : Радянська школа, 1969. – 224 с.
79. Волошина А. П. Стимулирование экологической активности младших школьников (на материалах уроков языка и чтения) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Волошина Анна Петровна. – Умань, 1995. – 199 с. – Бібліогр. : с. 164–185.
80. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1999. – 224 с.
81. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
82. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 250 с.
83. Гаврильчик Ж. Ігротерапія з гудзиками / Ж. Гаврильчик // Психолог. – 2006. – № 19. – С. 20–23.
84. Галеева Я. И. Система эколого-природоохранительного образования / Я. И. Галеева. – Тирасполь : РИО ПГКУ, 1994. – 167 с.
85. Гальперин П. Я. Актуальные проблемы возрастной психологии /

- П. Я. Гальперин. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 118 с.
86. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века : учебное пособие для самообразования / Б. С. Гершунский. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
 87. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 336 с.
 88. Глазачев С. Н. Экологическая культура учителя: исследования и разработки экогуманитарной парадигмы / С. Н. Глазачев. – М. : Сов. писатель, 1998. – 432 с.
 89. Гмурман В. Е. Руководство к решению задач по теории вероятностей и математической статистике : учеб. пособие для студентов вузов / В. Е. Гмурман. – 6-е изд., доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 405 с.: ил.
 90. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К. : Академія педагогічних наук України, 1995. – 45 с.
 91. Город, природа, человек. Проблемы экологического воспитания / науч. ред. А. С. Сидоренко. – М. : Мысль, 1982. – С. 49.
 92. Гра в початковій школі / уклад. О. М. Ворожейкіна. – Х. : Вид. група "Основа", 2009. – 191 с.
 93. Грейда Н. Б. Формування екологічної культури студентів природничо-географічного факультету вузу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Грейда Наталія Богданівна. – Луцьк, 1997. – 200 с. – Бібліогр. : с. 160–179.
 94. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Грошовенко Ольга Петрівна. – Вінниця, 2007. – 246 с. – Бібліогр. : с. 173–194.
 95. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Интор, 1996. – 544 с.
 96. Дежникова Н. С. К концепции развития экологической культуры личности / Н. С. Дежникова // Экологическое образование в Голландии и России. – М. : Педагогика, 1994. – С. 10–12.
 97. Денисенко Л. І. Трудове навчання : підруч. для 3 кл. початк. шк. / Л. І. Денисенко, В. П. Тименко. – К. : Педагогічна думка, 2003. – 128 с. : іл.
 98. Денисенко Л. І. Трудове навчання : підруч. для 4 кл. / Л. І. Денисенко, В. П. Тименко. – К. : Педагогічна думка, 2004. – 128 с.: іл.
 99. Денисенко Н. Ф. Оздоровчі технології в освітньому процесі / Н. Ф. Денисенко // Дошкільне виховання. – 2004. – № 12. – С. 4–6.
 100. Денисенко Н. Ф. Через рух – до здоров'я дітей : навчально-методичний посібник / Н. Ф. Денисенко, О. П. Аксьонова. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 88 с.
 101. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 08.05.11 : <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
 102. Дерябо С. Д. Параметры субъективного отношения к природе как

- критерий эффективности экологического воспитания / С. Д. Дерябо // Мир психологии. – 1998. – № 2. – С. 109–121.
103. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
 104. Дидро Д. Статьи из "Энциклопедии, или толкового словаря наук, искусств и ремесел" / Д. Дидро // Сочинения в 2 т. Т. 2 / [сост. и ред. В. Н. Кузнецова] ; АН СССР, Ин-т философии / пер. с фр. К. А. Киспоева и др. – М. : Мысль, 1991. – 606 с.
 105. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
 106. Дорошко О. М. Совершенствование подготовки будущих учителей начальных классов к осуществлению экологического воспитания младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дорошко Ольга Михайловна. – К., 1987. – 227 с.
 107. Дробноход М. І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою / М. І. Дробноход, Ф. М. Вольвач, С. Г. Іващенко. – К. : МАУП, 2000. – 76 с.
 108. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : [монографія] / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 192 с.
 109. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Єфіменко Нонна Петрівна ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2000. – 18 с.
 110. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Єфіменко Нонна Петрівна. – Х., 2000. – 137 с. + дод. – Бібліогр. : с. 174–196.
 111. Жук Н. В. Формирование мотивов природоохранной деятельности у младших школьников : автореф. дис. на соискани научн. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогическая и возрастная психология" / Жук Наталья Валентиновна ; НПУ имени М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 19 с.
 112. Журавлев Г. Е. Структура эксперимента по вероятностному прогнозированию / Г. Е. Журавлев // Вероятностное прогнозирование в деятельности человека / под ред. И. М. Фейгенберга, Г. Е. Журавлева. – М. : Наука, 1977. – С. 23–36.
 113. Зайва О. О. Пісочна терапія як метод впливу на психологічний стан людини / О. О. Зайва, І. О. Шаргородська // Наука и образование без граница : матеріали за 3-а міжнародна практична конференція. – София : "Бял ГРАД-БГ" ООД, 2007. – Т. 11. – С. 5–7.

114. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – 3-е изд., дополн. – М. : Дом педагогики, 1999. – 608 с.
115. Захлебный А. Н. На экологической тропе (опыт экологического воспитания) / А. Н. Захлебный. – М. : Знание, 1986. – 78 с.
116. Захлебный А. Н. Школа и проблемы охраны природы: Содержание природоохранительного образования / А. Н. Захлебный. – М. : Педагогика. – 1981. – 184 с.
117. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе : пос. для учителя / А. Н. Захлебный, И. Т. Суравегина. – М. : Просвещение, 1984. – 159 с.
118. Зверев И. Д. Личность и природа (О формировании ответственного отношения к природе школьников) / И. Д. Зверев // Народное образование. – 1984. – № 7. – С. 78–83.
119. Зверев И. Д. Цели природоохранительного просвещения в школе / И. Д. Зверев // Краеведческая работа в школе. – М. : Просвещение, 1974. – С. 3–10.
120. Зверев И. Д. Что такое экологическая культура школьника / И. Д. Зверев // Семья и школа. – № 10. – 1979. – С. 16–19.
121. Зверев И. Д. Экологическое образование в школе / И. Д. Зверев. – М. : Московский центр межнационального и сравнительного образования, 1994. – 32 с.
122. Зверев И. Д. Экология в школьном обучении: новый аспект образования / И. Д. Зверев. – М. : Знание, 1980. – 96 с.
123. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
124. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2001. – 313 с.
125. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Питер, 1998. – 300 с.
126. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Формы и методы работы со сказками / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2006. – 240 с.
127. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І. А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 10–34.
128. Игнатова В. А. Анализ содержания естественнонаучного образования младших школьников в разных системах обучения / В. А. Игнатова, В. И. Голубцова // Психологическая наука и образование. – 2000. – № 4. – С. 76–81.
129. Изучение мотивации поведения детей и подростков / под. ред. Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – 97 с.
130. Іщенко Л. Наступність в екологічному вихованні / Л. Іщенко // Початкова школа. – 1998. – № 7. – С. 31–34.
131. Кавтарадзе Д. Н. Активные методы обучения в природоохранительном образовании / Д. Н. Кавтарадзе // Образование по вопросам окружающей

- среды : тез. докл. Всесоюз. науч. конф. (Иваново, 18–20 сент. 1984). – Иваново, 1984. – Кн. 1. – С. 15–17.
132. Кавтарадзе Д. Н. Подготовка и проведение иммитационной игры / Д. Н. Кавтарадзе // Активные методы обучения в природоохранном образовании / под редакцией Д. Н. Кавтарадзе. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 29–40.
 133. Кавтарадзе Д. Н. Природа: от охраны – к заботе / Д. Н. Кавтарадзе // Знание – сила. – 1990. – № 3. – С. 8–13.
 134. Кавтарадзе Д. Н. Экологическое образование и безопасность общества / Д. Н. Кавтарадзе // Матералы 1-ой Московской научно-практической конференции по непрерывному экологическому образованию. – М. : МНЭПУ, 1995. – С. 36–42.
 135. Калініна Ю. Танцювальню-рухова терапія – пошук себе / Ю. Калініна // Психолог. – 2008. – № 12. – С. 31–32.
 136. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / О. В. Киричук. – К. : Рад. школа. – 1983. – 136 с.
 137. Киселев Н. Н. Мироззрение и экология / Н. Н. Киселев. – Минск : Вышш. шк., 1989. – 320 с.
 138. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
 139. Китежева Д. М. Методические рекомендации по формированию интереса к познанию природы у младших школьников / Д. М. Китежева. – М. : Педагогика, 1987. – 75 с.
 140. Кларенс Дейл. Гидротерапия [Электронный ресурс] / Кларенс Дейл, Чарльз Томас. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://www.otkrovenie.de/beta/xml/zdorovje/gidroterapija.xml>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
 141. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – М. : Просвещение, 1969. – 391 с.
 142. Коваленко В. Б. Душу исцелит добро и слово [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <http://librar.org.ua/sections_load.php?s=libraries&id=693>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
 143. Коденко Я. Формування особистості учня засобами екології / Я. Коденко // Біологія і хімія. – 1999. – № 6. – С. 7–11.
 144. Колесник М. О. Екологічне виховання учнів на засадах "глибинної екології" в процесі вивчення біології : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Колесник Марина Олександрівна. – Чернігів, 2003. – 220 с. – Бібліогр. : с. 148–164.
 145. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Колонькова Олена Олексіївна. – К., 2003. – 238 с. – Бібліогр. : с. 167–186.
 146. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
 147. Коновальчук И. С. Развитие отношения к себе как субъекту учебной деятельности в младшем школьном возрасте : дис. ... канд. психол. наук :

- 19.00.07 / Коновальчук І. С. – К., 1992. – 133 с.
148. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня. – С. 5–12.
149. Концепція неперервної екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – К. : Педагогічна преса. – № 7. – 2002. – С. 4–23.
150. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3–15.
151. Концепція розвитку загальної середньої освіти (12-річна школа) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 28.01.10 <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
152. Копытин А. И. Арттерапия детей и подростков / А. И. Копытин, Е. Е. Свистовская. – М. : Когито-Центр, 2007. – 197 с.
153. Коррекционная педагогика. Взаимодействие специалистов : [коллект. монографія] / под ред. М. А. Поваляевой. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 352 с.
154. Костицька І. Екологічна освіта в розвинутих країнах світу / І. Костицька // Рідна школа. – 1996. – № 2 (795). – С. 6–7.
155. Костицька І. М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970–1990 р.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Костицька Інна Миколаївна – К., 1995. – 198 с.
156. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рарша, 1989. – 608 с.
157. Кравченко С. А. Психологические особенности развития экологического мышления у студентов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Кравченко Светлана Анатолиевна. – К., 1996. – 210 с.
158. Краткий психологический словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
159. Кривенко В. В. Литотерапия: лечение минералами / В. В. Кривенко, А. В. Хмелевская, Г. П. Потеня. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 224 с.
160. Крюкова О. В. Знай, люби та бережи рідну природу! : програма і методичні рекомендації щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів 4 класів загальноосвітніх шкіл : навчальний посібник для вчителів початкових класів / О. В. Крюкова. – Донецьк : ДОНОШКО, 2003. – 43 с.
161. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів / О. В. Крюкова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. – Київ-Житомир : Волинь, 2003. – Кн. І. – С. 289–296.
162. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Крюкова Олена Вікторівна. – К., 2005. – 242 с. – Бібліогр. : с. 166–185.
163. Кряж И. В. Особенности репрезентации в обыденном сознании отношений "Человек – природа" : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Кряж Ирина Владимировна. – Х., 1995. – 166 с.

164. Кряжев П. Е. Социологические проблемы личности / П. Е. Кряжев. – М. : Знание, 1977. – 167 с.
165. Кудрявцева О. М. Про деякі психологічні принципи і умови екологічної освіти / О. М. Кудрявцева // Педагогічні принципи і умови екологічної освіти. – М. : Педагогіка, 1983. – С. 20–26.
166. Кузь В. Г. Навчально-виховний комплекс "Школа – дошкільний навчальний заклад" / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 2. – С. 115–120.
167. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель : Изд. Гомельского ун-та, 1976. – С. 20.
168. Кучменко В. С. Экологическое образование. Перспективы развития / В. С. Кучменко // Биология в школе. – 1993. – № 5. – С. 27–29.
169. Ленів З. Арттерапія в корекційній роботі з дошкільниками із тяжкими порушеннями мовлення / З. Ленів // Дефектологія. – 2008. – № 3. – С. 27–31.
170. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
171. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : [в 2-х т. / А. Н. Леонтьев]. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 391 с.
172. Леонтьев А. Н. Основы теории речевой деятельности / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1974. – С. 5–20.
173. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Мысль , 1971. – 220 с.
174. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 17 с.
175. Лесгафт П. Ф. Избранные труды / сост. И. Н. Решетень. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 359 с.
176. Линенко А. Ф. Теорія і практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки"; 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Линенко Алла Францівна ; АПН України; Інститут педагогіки. – К., 1996. – 44 с.
177. Липкина А. И. Активизация познавательной деятельности на уроках природоведения / А. И. Липкина, А. М. Низова // Пути повышения качества усвоения знаний в начальных классах. – М. : Педагогика, 1962. – С. 237–263.
178. Лисенко Н. В. Теорія і методика формування еколого-педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Лисенко Неллі Василівна. – Івано-Франківськ, 1996. – 391 с. Бібліогр. : с. 326–353.
179. Литвинович О. И. Особенности использования известных методик и технологий обучения в преподавании информатики / О. И. Литвинович //

- Педагогическая информатика. – 2001. – № 4. – С. 50–55.
180. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекцій : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачев. – М. : ЮРАЙТ, 1999. – 205 с.
 181. Лихачев Б. Т. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – 156 с.
 182. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – Харків : ОВС, 2000. – 164 с.
 183. Ломов Б. Ф. К проблеме деятельности в психологи / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 5. – С. 3–22.
 184. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти: [монографія] / Л. Б. Лук'янова. – К. : Міленіум, 2006. – 252 с.
 185. Лук'янова Л. Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Лук'янова Лариса Борисівна. – К., 2006. – 465 с. – Бібліогр. : с. 426–465.
 186. Лук'янова Л. Б. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Лук'янова Лариса Борисівна; АПН України, Інститут педагогіки. – К., 1994. – 22 с.
 187. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво: підруч. для 1 кл. / Л. М. Любарська, М. І. Резніченко. – К. : Наш час, 2007. – 120 с.
 188. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво: підруч. для 2 кл. / Л. М. Любарська, М. І. Резніченко, О. М. Протопопова. – К. : Форум, 2004. – 127 с.
 189. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво: підруч. для 3 кл. / Л. М. Любарська. – К. : Форум, 2003. – 112 с.: іл.
 190. Любарська Л. М. Образотворче мистецтво: підруч. для 4 кл. / Л. М. Любарська. – К. : Форум, 2004. – 160 с.
 191. Люблінська Г. О. Дитяча психологія: навчальний посібник для пед. інститутів / пер. з рос. / Г. О. Люблінська – К. : Вища школа, 1974. – 355 с.
 192. Львовчкіна А. М. Екологічна психологія / А. М. Львовчкіна. – К. : Міленіум, 2003. – 122 с.
 193. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 256 с.
 194. Максимова И. М. Экологическое воспитание студентов педагогического вуза на основе системнодеятельностного подхода: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Максимова И. М.; Казан. гос. пед. ун-т. – Казань, 2000. – 19 с.
 195. Малишевська І. А. Методика використання природотерапевтичних засобів у професійній підготовці майбутнього вчителя: методичні

- рекомендації / І. А. Малишевська. – Умань : Алмі, 2010. – 47 с.
196. Малишевська І. А. Природотерапія у роботі з учнями початкової школи : навчально-методичний посібник для вчителів і студентів / І. А. Малишевська. – Умань : Алмі, 2009. – 162 с.
 197. Малишевський О. В. Пропедевтика інформаційної культури учнів 5–7 класів на заняттях з трудового навчання і художньої праці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Малишевський Олег Володимирович. – К., 2007. – 313 с. – Бібліогр. : с. 193–217.
 198. Мамешина О. Екологічні ігри як метод екопедагогіки / О. Мамешина // Екологічне виховання в початковій школі / упоряд. І. Васильченко, О. Кондратюк. – К. : Ред. загально пед. газ., 2005. – 128 с.
 199. Маргулис А. В. Диалектика деятельности и потребностей общества / А. В. Маргулис. – Белгород : Белгородский пед. ун-т, 1972. – 66 с.
 200. Марков Ю. Г. Социальная экология: взаимодействие общества и природы : учеб. пособие / Ю. Г. Марков. – Новосибирск : Лада, 2001. – 539 с.
 201. Маркова А. К. Мотивация учения и её воспитание у школьников / А. К. Маркова, А. Б. Орлов, Л. М. Фридман. – М. : Педагогика, 1983. – 64 с.
 202. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособие для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
 203. Маркс К. Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений / К. Маркс, Ф. Энгельс // Избранные произведения в 3-х томах. – М. : Издательство политической литературы, 1970. – Т. 1. – С. 2–43.
 204. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Дошкільна педагогіка" / Маршицька Вікторія В'ячеславівна ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 20 с.
 205. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В. В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 8. – Кн. 2. – С. 20–24.
 206. Матвєєва М. Психокорекційна робота з молодшими школярами, які мають вади психофізичного розвитку, в умовах інтегрованого навчання / М. Матвєєва, С. Миронова, Л. Гречко // Дефектологія. – 2008. – № 4. – С. 17–20.
 207. Машарова Т. В. Экологическое воспитание младших подростков в процессе изучения предметов биогеографического цикла : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Машарова Т. В. ; Московский гос. пед. ун-т. – М., 1991. – 18 с.
 208. Мельник Д. І. Формування екологічної грамотності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мельник Дарія Іванівна. – Київ, 1995. –

- 235 с. – Бібліогр. : с. 188–204.
209. Менчинская Н. А. Педагогика усвоения понятий / Н. А. Менчинская // Известия АПН РСФСР. – Вып. 28. – М. : АПН РСФСР, 1950. – С. 3–16.
 210. Михайлов В. В. Воспитание готовности студентов к конструктивному поведению в экологически значимых ситуациях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Михайлов Владимир Владимирович. – Магнитогорск, 2003. – 132 с.
 211. Міняєва А. Використання елементів казкотерапії в корекційно-розвивальній роботі психолога / А. Міняєва // Психологічна газета. – 2007. – № 22 (94). – С. 10–16.
 212. Моисеев Н. Н. О системе "Учитель" / Н. Н. Моисеев // Экология и жизнь. – 2000. – № 3. – С. 4–5.
 213. Моисеев Н. Н. Экологическое образование и экологизация образования / Н. Н. Моисеев // Биология в школе. – 1996. – № 3. – С. 29–33.
 214. Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 26–31.
 215. Морозов М. Ф. Возникновение и развитие учебных интересов у детей младшего школьного возраста / М. Ф. Морозов // Познавательные интересы и условия их формирования в детском возрасте. Труды института психологии. Изв. АПН РСФСР. – Вып. 73. – М. : АПН РСФСР, 1955. – С. 15–54.
 216. Назарова Н. С. Охрана окружающей среды и экологическое воспитание студентов : учебно-методическое пособие / Н. С. Назарова. – М. : Высшая школа, 1989. – 104 с.
 217. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 16. – С. 3–9.
 218. Нетрадиционные методы в коррекционной педагогике / [сост. М. А. Поваляева]. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 349 с.
 219. Нінова Т. С. Підготовка майбутніх учителів хімії до екологічної освіти і виховання учнів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нінова Тетяна Степанівна. – К., 2002. – 214 с. – Бібліогр. : с. 180–200.
 220. Нінова Т. С. Підготовка майбутніх учителів хімії до екологічної освіти учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія і методика професійної освіти" / Нінова Тетяна Степанівна ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2002. – 20 с.
 221. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
 222. Норрис Стефани. Секреты цветотерапии / Стефани Норрис. – М. : АСТ, Астрель, 2004. – 224 с.
 223. Норченко В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми / В. Норченко // Дефектологія. – 2009. – № 6 (30). – С. 5–8.
 224. Олейников Ю. В. Экологическая обусловленность мировоззренческих трансформаций / Ю. В. Олейников // Мир психологии. – 1997. – № 1. –

- С. 26–28.
225. Отношение школьников к природе : Педагогическая наука – реформа школы / под. ред. И. Д. Зверева, И. Т. Суравегиной. – М. : Педагогика, 1988. – 128 с.
 226. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Павленко Ірина Григорівна ; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20 с.
 227. Паламар О. Ставлення до природи як чинник розвитку пізнавальних мотивів учіння / О. Паламар // Початкова школа. – 2002. – № 6. – С. 28–30.
 228. Паламар О. М. Формування у молодших школярів мотивів учіння (на матеріалі природознавства) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Паламар Олена Михайлівна. – К., 2004. – 205 с.
 229. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 2000. – 152 с.
 230. Панфилова М. А. Игротерапия общения. Тесты и коррекционные игры / М. А. Панфилова. – М. : ГНОМ и Д, 2008. – 160 с.
 231. Паньямента Н. Цветопунктура для детей / Н. Паньямента. – СПб. : Питер Паблишинг, 1998. – 160 с.
 232. Парки и леса – хорошее средство от депрессии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 15.12.2009 : <<http://life.trend.az/index.shtml?newsid=926226&catid=697>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
 233. Парфенов А. П. Физические лечебные средства : руководство для врачей и студентов / А. П. Парфенов. – Л. : Медицина, 1948. – 280 с.
 234. Педагогическая энциклопедия в 4-х томах / под ред. А. Каирова, Ф. Петрова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1964. – Т. 1. – 831 с.
 235. Педагогические технологии: что это такое и как их использовать в школе : [практико-ориентированная монография] / под ред. Т. И. Шамовой и П. И. Третьякова. – М.–Тюмень : МЛГУ; ТИПК, 1994. – 287 с.
 236. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
 237. Петрик Н. Корекційне навчання дітей з особливими потребами. Інноваційні підходи / Н. Петрик // Дефектолог. – 2009. – № 1. – С. 20–22.
 238. Петровский А. В. Личность в психологии: парадигма субъектности / А. В. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
 239. Петровский А. В. Личность. Деятельность / А. В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.
 240. Печчеи А. Человеческие качества : пер. с англ. / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
 241. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів : навчальний посібник / авт. кол. В. К. Демиденко та ін. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 122–137.

242. Плешаков А. А. Изучение темы "Будем беречь здоровье" в новом курсе природоведения / А. А. Плешаков // Начальная школа. – 1991. – № 12. – С. 29–32.
243. Плешаков А. А. Экологические проблемы и начальная школа / А. А. Плешаков // Начальная школа. – 1991. – № 5. – С. 2–8.
244. Плохий З. П. Формирование заботливого и бережного отношения к природе у детей 5-го и 6-го года жизни (на материале животного мира) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / З. П. Плохий. – К., 1983. – 257 с. – Библиогр. : с. 162–179.
245. Плужников М. С. Среди запахов и звуков / М. С. Плужников. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 270 с.
246. Побережна Г. Педагогічний потенціал музикотерапії / Г. Побережна // Мистецтво та освіта. – 2008. – № 2. – С. 9–12.
247. Поваляева М. А. Поиск нетрадиционных методов в коррекционной педагогике / М. А. Поваляева, Л. Р. Караханян. – Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 1997. – 70 с.
248. Подольская Е. А. Ценностные ориентации и проблема активности личности / Е. А. Подольская. – Харьков : Основа, 1991. – 164 с.
249. Полякова Н. Корекція емоційно-поведінкових розладів засобами музичної терапії / Н. Полякова // Психолог. – 2005. – № 39 (183). – С. 27–31.
250. Помогите ребенку. Нетрадиционные методы в лечебной и коррекционной педагогике : [коллективная монография] ; под ред. М. А. Поваляева. – Ростов н/Д : Изд-во РО ИПК и ПРО, 2006. – 144 с.
251. Пономарьова Г. Ф. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Пономарьова Галина Федорівна ; Харківський держ. ун-т. – Х., 1997. – 21 с.
252. Пономарьова Г. Ф. Педагогічні умови формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пономарьова Галина Федорівна. – Х., 1997. – 175 с.
253. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособие / Л. И. Вансовская, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. / под ред. А. А. Крылова. – СПб. : СПбГУ, 1996. – С. 43–50.
254. Природотерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://www.medlinks.ru/article.php?sid=31148>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
255. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступа : 28.01.10 <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2452>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
256. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа. – 2006. – 432 с.
257. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

258. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. – СПб. : Питер, 1998. – 713 с.
259. Пустовіт Г. П. Екологічна освіта в позашкільних закладах / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 1999. – № 3. – С. 14–18.
260. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Пустовіт Григорій Петрович. – Тернопіль, 2005. – 575 с. – Бібліогр. : с. 551–575.
261. Рахимов А. З. Педагогическая технология творческого развития / А. З. Рахимов. – Уфа : БГПИ, 2003. – 142 с.
262. Рахимов А. З. Природосообразная технология обучения и здоровье школьников / А. З. Рахимов. – Уфа : БГПИ, 2005. – 181 с.
263. Резер Т. М. Медицина и педагогика на пути интеграции / Т. М. Резер // Педагогика. – 2007. – № 7. – С. 83–90.
264. Репкин В. В. Система развивающего обучения: проект и реальность / В. В. Репкин, Н. В. Репкина // Вестник (Международная Ассоциация развивающего обучения). – Вып. 2. – Рига : Эксперимент, 1997. – 98 с.
265. Рідна мова : підручник для 4 кл. / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельниченко, Л. В. Скуратівський / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Освіта, 2004. – Ч. 1. – 128 с.
266. Рідна мова : підручник для 4 кл. / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельниченко, Л. В. Скуратівський / за наук. ред. акад. АПН України М. С. Вашуленка. – К. : Освіта, 2004. – Ч. 2. – 126 с.
267. Різник Л. М. Екологічне виховання молодших школярів на народних природознавчих традиціях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Різник Любов Миколаївна. – К., 1995. – 227 с. – Бібліогр. : с. 134–154.
268. Роговая О. Г. Становление эколого-педагогической компетентности специалиста в области образования : автореф. дис. на соискание степени доктора пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Роговая Ольга Геннадьевна ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2008. – 40 с.
269. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
270. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
271. Руденко Л. Д. Взаємодія школи і сім'ї як умова формування екологічної компетентності підлітків / Л. Д. Руденко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ, 2005. – Вип. 8. – Кн. 2. – С. 25–27.
272. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічна психологія : навч. посіб. / О. В. Рудоміно-Дусятська. – К. : ІПО КУ Тараса Шевченка, 2001. – 71 с.
273. Рыбакова С. Г. Арттерапия для детей с задержкой психического развития : учебное пособие / С. Г. Рыбакова. – СПб. : Речь, 2007. – 144 с.
274. Савченко О. Я. Гуманізм дидактики В. О. Сухомлинського / О. Я. Савченко //

- Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 99–102.
275. Савченко О. Я. Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1999. – № 9. – С. 1–4.
 276. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О. Я. Савченко. – К. : Рад. школа, 1982. – 176 с.
 277. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 2 кл. / О. Я. Савченко. – 2-ге вид. – К. : Освіта, 2006. – Ч. 1. – 126 с.
 278. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 2 кл. / О. Я. Савченко. – 2-ге вид. – К. : Освіта, 2002. – Ч. 2. – 143 с.
 279. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 3 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2003. – Ч. 1. – 142 с.
 280. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 3 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2003. – Ч. 2. – 143 с.
 281. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 4 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2004. – Ч. 1. – 159 с.
 282. Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 4 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2004. – Ч. 2. – 175 с.
 283. Сакович Н. А. Технология игры в песок. Игры на мосту / Н. А. Сакович. – СПб. : Речь, 2006. – 176 с.
 284. Салтовський О. І. Основи соціальної екології : курс лекцій / О. І. Салтовський. – К. : МАУН, 1997. – 168 с.
 285. Самсин А. И. Социально-философские проблемы исследования потребностей / А. И. Самсин. – М. : Высшая школа, 1987. – 159 с.
 286. Сапожников С. В. Екологічне виховання студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації будівельного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Сапожников Станіслав Володимирович. – Д., 2006. – 221 с. – Бібліогр. : с. 170–191.
 287. Семенова А. Н. Комнатные растения: друзья и враги / А. Н. Семенова. – СПб. : Невский проспект, 1998. – 160 с.
 288. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем / В. В. Сериков. – М. : Логос, 1999. – 272 с.
 289. Сидельковский А. П. Взаимодействие школьников с природой как воспитательный процесс. / А. П. Сидельковский. – Л. : Знание, 1978. – 68 с.
 290. Сидельковский А. П. Некоторые вопросы педагогики и психологии: проблемы изучения и воспитания отношений к действительности / А. П. Сидельковский. – Ставрополь : СГПИ, 1970. – 236 с.
 291. Сидельковский А. П. Человек и природа. Формирование отношений / А. П. Сидельковский. – Ставрополь : Ставропольский гос. пед. ин-т, 1975. – 224 с.
 292. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО "Речь", 2004. – 350 с.

293. Симонова Л. П. Экологическое образование в начальной школе : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. П. Симонова. – М. : Академия, 2000. – 160 с.
294. Сисоєва С. О. Психологія та педагогіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – Вид. 2-ге, доп. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2008. – 532 с.
295. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов / под ред. В. А. Слостенина. – М. : Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
296. Слостенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : ИИП; Издательство Магістр, 1997. – 224 с.
297. Слостенина Е. С. Экологическое образование в подготовке учителя: Вопросы теории и практики / Е. С. Слостенина. – М. : Педагогика, 1984. – 104 с.
298. Словарь медицинских терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 15.11.2009 : <<http://www.menshealth.kiev.ua/glossary.php>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
299. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 1999. – 228 с. – Бібліогр. : с. 163–182.
300. Старчак В. Г. Концептуальні моделі активізації екологічної освіти та виховання студентів спеціальності "Організація виробництва" / В. Г. Старчак. – К. : ІЗМН, 1996. – Вип. 4. – С. 77–81.
301. Суравегина И. Т. Методические системы экологического образования / И. Т. Суравегина // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 31–35.
302. Суравегина И. Т. Роль взаимосвязи экологической культуры школьников / И. Т. Суравегина // Проблемы экологического образования и воспитания в средней школе : тезисы докладов Всесоюзной конференции (г. Таллинн, 1980) : [в 2-х ч.]. – Таллинн, 1980. – Ч. 1. – С. 29–32.
303. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Политиздат, 1982. – 270 с.
304. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа : избр. пед. сочинения. В 3 т. / [сост. О. С. Богданова, В. З. Соль]. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 374 с.
305. Сухомлинский В. О. Избранные педагогические сочинения. В 3-х т. / [сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль]. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 355 с.
306. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. Т. 3. – К. : Рад. школа, 1977. – 659 с.
307. Сходинки творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі / автори-упорядники : О. В. Лесіна, В. П. Телячук. – Х. : Вид. група "Основа"; "Тріада +", 2007. – 112 с.

308. Талассотерапия (талассо, таласотерапия, талласотерапия). Лечение морскими водорослями, солью, грязью [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2009 : <<http://www.inmoment.ru/beauty/beautiful-body/thalassotherapy.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
309. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учебник для студентов средних педагогических учебных заведений / Н. Ф. Талызина. – М. : Академия, 2003. – 288 с.
310. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников : книга для учителей / Н. Ф. Талызина. – М. : Просвещение, 1988. – 173 с.
311. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : [монографія] / Г. С. Тарасенко. – Черкаси : Вертикаль, 2006. – 308 с.
312. Тарасенко Г. С. Формування естетико-екологічної культури вчителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Тарасенко Галина Сергіївна. – К., 1996. – 453 с.
313. Толковый словарь В. Даля ON-LINE [Электронный ресурс] – Режим доступа : 12.02.2009 : <<http://vidahl.agava.ru>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
314. Толковый словарь Ефремовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 30.08.2009 : <http://slovarus.info/rus_ef.php?id=%F2&pg=11>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
315. Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой [Электронный ресурс] // Большая Коллекция Электронных Словарей – 2010 (3 диска/13Gb информации). Диск 1. Гуманитарные науки : коллекция словарей, энциклопедий и справочников в электронном виде. – [сборка Alex D'ака, версия : 8.2], 2010. – 1 электрон. опт. диск (DVD ROM). – Системные требования : Pentium 100 MHz ; 32 Mb RAM ; 8 Mb Video ; 2-х + DVD ROM ; Windows 95/98/ME/XP/2000/7.
316. Толковый словарь русского языка. Под редакцией Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс] // Большая Коллекция Электронных Словарей – 2010 (3 диска/13Gb информации). Диск 1. Гуманитарные науки : коллекция словарей, энциклопедий и справочников в электронном виде. – [сборка Alex D'ака, версия : 8.2], 2010. – 1 электрон. опт. диск (DVD ROM). – Системные требования : Pentium 100 MHz ; 32 Mb RAM ; 8 Mb Video ; 2-х + DVD ROM ; Windows 95/98/ME/XP/2000/7.
317. Удовыченко О. Д. Педагогические условия формирования экологической культуры у студентов географического факультета : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Удовыченко Оксана Дмитриевна. – Ставрополь, 2005. – 181 с. – Библиогр. : с. 161–179.
318. Урсул А. Д. О понятии "экологическая деятельность" / А. Д. Урсул // Философские науки. – 1986. – № 1. – С. 35–42.
319. Федій О. Природні засоби естетотерапії у професійній діяльності сучасного вчителя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 15.01.11 <www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2009_1/256.pdf>. – Загол. з

- екрану. – Мова укр.
320. Федій О. А. Теорія і практика підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Федій Ольга Андріївна. – К., 2010. – 500 с.
 321. Федюк О. В. Формирование экологического сознания будущего учителя / О. В. Федюк // Наук. Вісник : зб. наук. праць / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2000. – Вип. 7–8. – С. 53–59.
 322. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
 323. Флешар Е. Дидактичні основи підготовки студентів - майбутніх вчителів біологів до реалізації екологічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (біологія)" / Флешар Ева ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 41 с.
 324. Флоринский В. М. Русские простонародные травники и лечебники. Собрание медицинских рукописей XVI и XVII столетия / В. М. Флоринский. – Казань : Унив. тип., 1879. – 229 с.
 325. Хроленко М. В. . Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Хроленко Марина Володимирівна. – Київ, 2006. – 534 с. – Бібліогр. : с. 184–204.
 326. Чабан О. С. Простір та час в позасвідомому або про деякі фізичні константи в психотерапії / О. С. Чабан, В. А. Газолишин. – Тернопіль : ПП "Фірма "Синте-поліграф", 2006. – 170 с.
 327. Чернікова О. В. Підготовка молодих учителів біології до формування екологічної культури старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Чернікова Олена Василівна ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – 20 с.
 328. Шаповал Л. В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі вивчення природничих предметів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шаповал Лариса Василівна ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 1999. – 237 с. – Бібліогр. : с. 170–191.
 329. Шаповал Л. М. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів України до природоохоронної роботи в школі (50–80 рр. ХХ ст.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Шаповал Лариса Миколаївна ; Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2000. – 20 с.
 330. Швед М. С. Розвиток екологічного мислення студентів університету в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Швед Марія Степанівна. – Львів, 1997. – 212 с.
 331. Шевченко К. Щоб навчатись, розвиватись – будемо в пісочок гратись. Світ чудес на піску / К. Шевченко // Психолог. – 2006. – № 21. – С. 25–36.
 332. Шевчук Т. О. Формування емоційно-почуттєвої сфери молодших

- школярів у художньо-ігровій діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Шевчук Тамара Олексіївна. – Умань, 2000. – 241 с. – Бібліогр. : с. 176–193.
333. Шикула Р. Обмежені можливості – безмежні здібності / Р. Шикула // Психолог. – 2008. – № 13–14. – С. 41–42.
334. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : [монографія] / С. В. Шмалей. – Херсон : Літера, 2004. – 364 с.
335. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Шмалей Світлана Вікторівна. – Херсон, 2004. – 534 с. – Бібліогр. : с. 438–478.
336. Шморгун В. М. Руховий тренінг для дітей з затримками психічного розвитку / В. М. Шморгун // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 2–3. – С. 33–37.
337. Шпак М. М. Дидактичні умови забезпечення емоційності навчання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Шпак Марія Мирославівна. – Т., 2001. – 226 с. – Бібліогр. : с. 175–193.
338. Штейнхардт Л. Теория и практика юнгианской писочной психотерапии / Л. Штейнхардт. – СПб. : Питер, 2003. – 320 с.
339. Штіль С. Казкотерапія на заняттях із дітьми з особливими потребами / С. Штіль // Дефектолог. – 2009. – № 4 (28). – С. 24–39.
340. Шустовский В. Н. Некоторые аспекты формирования экологического сознания будущих специалистов / В. Н. Шустовский // Совершенствование мировоззренческого и нравственного воспитания студентов : межвуз. сб. научн. тр. – Новосибирск, 1985. – С. 91–98.
341. Щуркова Н. Е. Воспитание счастьем, счастье воспитания: педагогическая технология воспитания счастливого человека в школе / Н. Е. Щуркова, Е. П. Павлова. – М. : Педагогический поиск, 2004. – 160 с.
342. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология / Н. Е. Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 86 с.
343. Экологическое образование школьников / под. ред. И. Д. Зверева, И. Т. Суравегиной. – М. : Педагогика, 1983. – 160 с.
344. Эко-терапия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 15.01.11 <<http://www.sunhome.ru/journal/121579>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
345. Эко-терапия, или назад к природе! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 15.12.2009 : <<http://nnpctokz.ru/zdorove/ekoterapiya-ili-nazad-k-prirode.php>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
346. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах : избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1995. – 416 с.
347. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника / Д. Б. Эльконин // Новое в жизни, науке, технике. Серия "Педагогика и психология". – М. : Знание, 1974. – 64 с.

348. Юрковець Г. Шляхи реабілітації засобами образотворчого мистецтва // Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки: роздуми над проблемою : збірник / Г. Юрковець / ред. кол. : С. О. Новік, Л. І. Немоловська, І. Г. Єрмаков та ін. – К. : ТАТ, 2002. – С. 66–69.
349. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1969. – 317 с.
350. Якобсон П. М. Психология чувств / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1958. – 383 с.
351. Ярита І. І. Формування естетичного сприйняття природи в дітей молодшого шкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ярита Ірина Іванівна. – Луганськ, 2001. – 203 с. – Бібліогр. : с. 163–185.
352. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2000. – 456 с.
353. Bernal J. D. The physical basis of life / J. D. Bernal. – London : London Routledge & Kegan Paul, 1952. – 80 p.
354. Cook Robert S. Processes for a quality environment / Cook Robert S., O'Hearn Georges / A report of the National Conference on Environmental Education. – Green Bay (Wis.) : The University of Wisconsin, 1971. – 420 p.
355. Green M. Existential encounters for teachers / M. Green // *Philosophic alternatives in education* / ed. by G. Gutch. – NY : Random House, 2004. – P. 216.
356. Karen K. Bradley. Rudolf Laban / Karen K. Bradley. – NY : Routledge, 2008. – 160 p.
357. Margolis J. Science without unity: Reconciling the human a natural science / J. Margolis. – Oxford; N.Y. : Dblackwel, 1987. – XXII. – 470 p.

Додаток А

Анкета для вчителів*

ШАНОВНИЙ КОЛЕГО!

Наразі існує нагальна потреба щодо насичення змісту освіти турботою про здоров'я дітей. Такий підхід передбачає впровадження системи педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізичних функцій і станів. У цьому сенсі неабияке значення посідає готовність майбутнього вчителя до використання нетрадиційних педагогічних технологій, серед яких важливе місце, на нашу думку, посідають природо-терапевтичні методи, використовувати які здатний лише педагог з високим рівнем екологічної культури. Просимо Вас взяти участь у нашому дослідженні.

1. Педагогічний стаж _____ років.
2. Школа, у якій Ви працюєте
 - міська;
 - сільська.
3. Який, на Вашу думку, стан екологічної освіти і виховання учнів у Вашій школі?
 - задовільний;
 - не задовільний;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
4. Як Ви вважаєте, чи має кожний навчальний предмет потенційні можливості для екологізації?
 - так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
5. Які предмети у найбільшому ступені, на Вашу думку, здатні сприяти розвитку у молодших школярів ціннісного ставлення до природи?
 - математика;
 - читання;
 - українська мова;
 - трудове навчання;
 - природознавство;
 - музика;
 - фізична культура;
 - образотворче мистецтво;
 - усі предмети мають такі можливості.

* Додаток підготовлений автором.

6. Проставте цифри від 1 до 4 (1 – найвищий рівень значущості), щоб визначити рівень значущості організаційних форм і засобів, які сприяють, на Вашу думку, покращенню екологічної освіти?
- екологічні ігри, казки, загадки, вікторини;
 - екскурсії, дослідна і практична робота;
 - уроки серед природи, екологічні стежини;
 - свій варіант _____.
7. Як Ви розумієте сутність поняття "природотерапія"?
- чув про нього, але не знаю, що воно означає;
 - вперше чую;
 - _____.
8. Чи здійснює, на Вашу думку, природа позитивний ефект на психофізичне здоров'я учнів?
- так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
9. Яка допомога у здійсненні екологічної освіти буде для Вас більш корисною?
- методичні рекомендації щодо викладення окремих тем;
 - навчальний посібник з методичними рекомендаціями і розробками уроків з кожного предмету, з екологічно спрямованими текстами, вправами, завданнями, задачами, іграми, тестами тощо;
 - хрестоматія з екологічної освіти.
10. Чи звертаєте Ви увагу учнів на позитивний вплив природи на стан здоров'я на кожному уроці?
- так;
 - ні;
 - не вважаю за потрібне;
 - не вистачає часу;
 - не знаю як це зробити;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
11. Чи потрібне, на Вашу думку, внесення змін до програм навчальних предметів для молодших школярів з метою поглиблення екологічної компоненти?
- так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
12. Як Ви оцінюєте стан здоров'я сучасного молодшого школяра?
- не замислювався(лась) над цим питанням;
 - задовільний;
 - усі наші діти практично хворі;
 - не задовільний.

13. Чи потрібно, на Вашу думку, використовувати в сучасній школі природні засоби, об'єкти з метою поліпшення психофізичного стану дітей?
- так;
 - не доцільно;
 - ці методи не дадуть бажаного ефекту;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
14. Чи готові Ви до використання у практичній роботі нових екологічно спрямованих педагогічних технологій навчання?
- так;
 - так, але за умови наявності методичних рекомендацій;
 - ні, оскільки не маю відповідного досвіду;
 - ні, оскільки це не має сенсу;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
15. На яких уроках Ви прагнете розвивати в учнів особисту відповідальність за стан довкілля? _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

Анкета для студентів*

Наразі існує нагальна потреба щодо насичення змісту освіти турботою про здоров'я дітей. Такий підхід передбачає впровадження системи педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізичних функцій і станів. У цьому сенсі неабияке значення посідає готовність майбутнього вчителя до використання нетрадиційних педагогічних технологій, серед яких важливе місце, на нашу думку, посідають природо-терапевтичні методи, використовувати які здатний лише педагог з високим рівнем екологічної культури. Просимо Вас взяти участь у нашому дослідженні.

Навчальний заклад _____

Курс _____.

1. Чи потрібні Вам як майбутньому вчителю екологічні знання?
 - так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
2. Як Ви вважаєте, чи притаманні сучасній людині почуття відповідального ставлення до природи?
 - так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
3. Як Ви оцінюєте свій рівень екологічних знань?
 - низький;
 - задовільний;
 - достатній;
 - високий.
4. Що сприяє усвідомленню Вами екологічних проблем?
 - стан навколишнього середовища Вашого міста (району, села);
 - навчальний процес;
 - засоби масової інформації;
 - особисті спостереження;
 - свій варіант _____.
5. Чи вважаєте Ви за потрібне поглиблювати свої екологічні знання?
 - так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.

* Додаток підготовлений автором.

6. Чи забезпечується, на Ваш погляд, необхідний обсяг екологічних знань навчальними дисциплінами Вашого ВНЗ?
- так;
 - ні;
 - важко відповісти.
7. Які, на Вашу думку, навчальні дисципліни забезпечують формування екологічної освіти студентів? _____
8. Які форми навчальної діяльності, на Вашу думку, сприяють формуванню готовності до екологопросвітницької роботи у школі?
- лекції;
 - семінари;
 - лабораторно-практичні заняття;
 - практика:
 - польова
 - педагогічна
 - практика в оздоровчих таборах.
9. Як, на Вашу думку, чи потрібно студентам опановувати нові еколого-педагогічні технології?
- так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
10. Чи доцільно, на Вашу думку, інтегрувати природо терапевтичний зміст з методиками фахових дисциплін?
- так;
 - ні;
 - не замислювався(лась) над цим питанням.
11. Як Ви розумієте поняття "природотерапія"? _____
12. Чи використовуєте Ви інноваційні педагогічні технології у процесі педагогічної практики з метою екологопросвітницької діяльності? Які саме?
- так;
 - ні;
 - _____;
13. Які природотерапевтичні методи Ви використовуєте на уроках під час педагогічних практик у школі? (наприклад, рослинотерапія, ароматерапія тощо) _____
14. Якою навчально-методичною літературою Ви користуєтесь у процесі підготовки до занять?
- ніколи не стикався з такою літературою;
 - такої літератури дуже мало, отже користуюся час від часу;

- не користуюся;
 - використовую фрагментарні матеріали з періодичних та методичних публікацій;
 - _____
15. Яка методична допомога у найбільшому ступені може стати Вам у нагоді для використання природотерапевтичних методів під час практик у школі?
- методичні рекомендації щодо викладання окремих тем екологічного спрямування;
 - збірка екологічно спрямованих загадок, казок, прислів'їв тощо;
 - навчально-методичний посібник екологічного спрямування з конкретними розробками уроків з кожного предмету.
16. Як, на Вашу думку, чи може вчитель вплинути на здоров'я учня засобами природотерапії ?
- так;
 - не впевнений;
 - так, але за умови системного використання;
 - не може.
17. Чи готові Ви брати участь у практичних заходах щодо покращення довкілля?
- так;
 - так, якщо вони будуть мені цікавими;
 - ні.
18. Запропонуйте власні заходи щодо покращення довкілля, у яких би Вам хотілося взяти участь разом з учнями? _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

ТЕСТ

для виявлення еколого-професійних знань студента*

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Назва ВНЗ _____

Факультет _____ Група _____

Інструкція із заповнення тесту

Байдуже ставлення окремих педагогів до регулювання динаміки фізичної, психічної та емоційної працездатності учнів, нехтування в процесі організації навчання санітарно-гігієнічним і природним оточенням не тільки знижує ефективність традиційних навчальних методик, а й, що найгірше, призводить до погіршення стану здоров'я учнів. Щоб уникнути цієї проблеми доцільно подивитись на процес навчання крізь призму оздоровлення дитини шляхом впливу на неї оточуючого її природного середовища. Таким чином, важливим сьогодні є донести знання про можливості природотерапії до свідомості педагогів, студентів, учнів.

Метою тесту є з'ясування рівня Ваших еколого-професійних знань, які спроможні будуть вирішити означену проблему.

У процесі роботи з тестом позначте будь-яким чином найбільш повне і правильне (правильні), на Вашу думку, твердження.

1. Для означення лікувального впливу природи на організм людини сьогодні вживаються терміни:

- а. екотерапія;
- б. терапія;
- в. природотерапія.

2. Які кольори заспокійливо впливають на стан здоров'я людини:

- а. жовтий;
- б. червоний;
- в. блакитний;
- г. коричневий.

3. Напряму у медицині, пов'язаний з різними консервативними методами лікування захворювань та зцілення організму з використанням лікарських речовин:

- а. психотерапія;
- б. терапія;
- в. фізіотерапія.

4. Іпотерапія – це лікування:

- а. кішками;
- б. дельфінами;

* Додаток підготовлений автором.

- в. конями.
- 5. Фітотерапія – це давній спосіб лікування:
 - а. лікарськими рослинами;
 - б. лікарськими травами;
 - в. морськими водоростями.
- 6. Метод, що дозволяє використовувати досвід, набутий у ході історичного розвитку людства для розширення і вдосконалення метафоричної взаємодії людини з навколишнім світом:
 - а. музикотерапія;
 - б. бібліотерапія;
 - в. казкотерапія.
- 7. Поняття "терапії піском" було запропоновано:
 - а. К. Юнгом;
 - б. А. Фрейдом;
 - в. Л. Виготським.
- 8. Зміцненню загального тону організму, нервової системи, покращенню психоемоційного стану, імунітету сприяють такі засоби природотерапії:
 - а. кліматотерапія;
 - б. активаційна терапія;
 - в. трудотерапія.
- 9. "Музикотерапія – це ліки для душі і тіла", говорив:
 - а. Гіппократ;
 - б. Піфагор;
 - в. П. Чайковський.
- 10. Екологічна поведінка учня у природі мотивується:
 - а. почуттям;
 - б. мисленням;
 - в. пізнавальною активністю.
- 11. Екологічна освіта молодших школярів базується на таких основних компонентах:
 - а. психофізіологічний;
 - б. практично-діяльнісний;
 - в. мотиваційно-ініціативний.
- 12. Найбільш доступний природний та улюблений вид дитячої діяльності, що розвиває мислення, уяву, активність, потребу в спілкуванні, викликає позитивні емоції:
 - а. танцювальна терапія;
 - б. лялькотерапія;
 - в. ігротерапія.
- 13. Еколого-педагогічна майстерність педагога – це:
 - а. мистецтво, майстерність, уміння організувати якісний навчальний процес;
 - б. уміння використовувати оздоровчі методики;

- в. уміння використовувати навчально-оздоровчі технології.
14. Для використання природотерапії у навчальному процесі студенти повинні знати:
- про етичні норми у ставленні до об'єктів природи;
 - про грамотну поведінку учнів на вулиці;
 - про лікувальні засоби для профілактики дитячих захворювань.
15. Специфічна технологія корекції психофізичного здоров'я учнів – це:
- психокорекція;
 - природотерапія;
 - психотерапія.
16. Пріоритетний напрям впровадження природотерапевтичних технологій до навчального процесу:
- організація позашкільної роботи в природному оточенні;
 - індивідуальна робота з учнями, спрямована на профілактику захворювань;
 - інтеграція до навчальних предметів.
17. Рушійною силою у формуванні позитивного сприйняття оточуючого середовища є:
- увага;
 - емоції;
 - пам'ять.
18. Невдачі екологічного розвитку педагога мають серйозні наслідки:
- з'являються передумови до неповноцінної екологічної освіти школяра;
 - знижується ефективність навчання учнів;
 - програмується недосконалі екологічні знання учнів, знижується їхня пізнавальна активність.
19. Виберіть, що відноситься до арт-терапії:
- альготерапія
 - казкотерапія;
 - природотерапія.
20. Природотерапія – це:
- лікування травами;
 - вплив на організм людини засобами природи;
 - відновлення здоров'я через спілкування з природою.

Ключ до тесту

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ав	ав	б	в	а	в	а	а	б	а
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
бв	в	в	а	б	в	б	а	б	в

Додаток Г

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИРОДОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

ЧИТАННЯ

ЗИМА ПРИЙШЛА

Мета. Уточнити вимову звуку [к], автоматизувати [к] в звуконаслідуванні, збагачувати пасивний словник і активізувати активний; уточнити поняття "більше-менше", "вгору-вниз"; розвивати сприймання, зорову, слухову пам'ять, просторову орієнтацію; викликати бажання наслідувати, правильно говорити. Виховувати любов і бережливе ставлення до природи. Зміцнювати психічне і фізичне здоров'я дітей у результаті позитивного впливу природи (музикотерапія, танцювальна терапія, казкотерапія, терапія художнім словом, ігротерапія).

Обладнання. Звукова лінійка, грамзапис "Голоси птахів", предметні малюнки; ілюстрації, картини на тему "Зима", "Зимові розваги", загадки, вірші про зиму.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Психологічне налаштування на урок.

Вправа на саморегуляцію "Врятуй пташеня".

Уяви, що в твоїх долонях маленьке безпорадне пташеня. Зігрій його. Повільно, по одному пальчику склади долоньки, сховай в них пташеня, подихай на нього, зігріваючи рівним спокійним диханням. Приклади долоні до своїх грудей, віддай пташеняті добро і ласку свого серця і дихання. А тепер розкрий долоні і побачиш, що пташеня радісно злетіло. Посміхнись йому і не сумуй, воно ще повернеться до тебе.

II. Актуалізація опорних знань учнів

Вчитель. На звуковій лінійці відкрити стільки віконечок, скільки разів я плесну в долоні: 2, 1, 3.

– Скільки звуків: а, ам, а, у, о.

Артикуляційна гімнастика.

А де ж це наш пустун язичок?
Заховався за біленький тиночок,
Ліг на бочок і мовчок,
Ми зараз його розбудимо!

– Поплескали губками.

– Поклацали зубками (щоб міцніші були).

- Посичали гускою: с-с-с.
- Подзижчали комариком: з-з-з.
- Подирчали трактором: др-р-р.
- Пошуміли вітерцем – ш-ш-ш.

III. Робота над темою уроку.

Вчитель. А вітерець нам сани прислав...

Загадка.

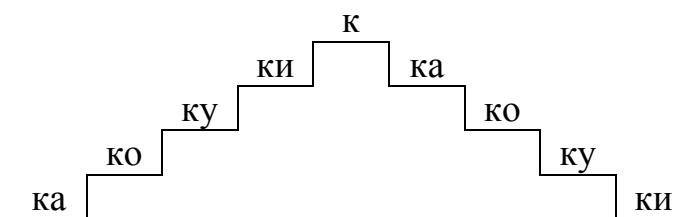
Чудо-сани прилетіли,
 Скакуни в тих санях білі.
 В санях тих сидить цариця
 Білокоса, білолиця.
 Рукавом махає – сріблом все вкриває.
 – Що це за цариця? (*Зима*)

Вчитель. А які ж ознаки зими? (*Холод, мороз, сніг, метелиця, снігопад, вітер, завірюха*).

– А ось і одна з ознак. Подивіться, яку кучугуру змайструвала зима. Не просту, а мовну. Подужаєте здолати її?

1. Яка буква в усіх складах? (*к*)
2. Який звук цієї буквою ми позначили? (*[к]*).
3. Де і як утворюється цей звук?

Тож давайте потренуємось у вимові звука [к].

Гра "Гірка" – піднімаємось з повільною вимовою складів, а опускаємось "як на санчатах" – вимовляємо швидко. (*Разом, ланцюжком, кожен*).

Гра "Хто як голос подає?" (*Імітація голосів птахів*).
 (*Вчитель запитує, діти звуконаслідують*).

- Як стукає по дереву дятел? – Тук, тук, тук.
- Як квочка скликає курчат? – Ко, ко, ко.
- А зозуля як кує? – Ку-ку, ку-ку.
- Як ворона свій голос подає? – Кар, кар, кар.
- Як качечка кричить? – Кря-кря-кря.
- А півень стоїть на тинку і кричить... Ку-ку-рі-ку!
- Сорока скрекоче – Скре-ке-ке!

Гра "Відгадай, чий голос".

(*Грамзапис "Голоси птахів", "Голоси річкових жаб"*).

– Почули, хто свій голос подавав? Зімітуйте голос зозулі, жаб. (*Разом, кожен окремо*).

Гра "Квакушки-говорушки".

(*Перемовляються в рядах: I ряд – кум, II ряд – ква і навпаки*).

Вчитель. Не чути, діти, вже цих голосів, тому що прийшла зима і...

Прийшов сніг-білоніг,
Борода патлата.
Сів тихенько на поріг,
Попросивсь до хати.
Каже: "Холодно мені,
Змерзли ноги босі".
Я кажу: "Е, ні, ні...
Відпочив і досить..."
Сніг поволеньки підвівсь
Та й пішов у поле.

(П. Мовчан)

Вчитель. Але подивіться, що залишив у дарунок нам сніг. (*Багато сніжинок*).

Уточнення понять. Практичне завдання (уявні дії)

- Знайдіть на партах малесенькі сніжиночки. Скільки їх? (*Багато*).
- Покладіть на долоні сніжинки. Які вони на дотик? (*Холодні, м'якенькі*).
- Якого кольору вони? (*Білі, як зима*).
- Понюхайте їх, чим пахнуть сніжинки? (*Прохолодою, чистим повітрям*).
- А як летять сніжинки? Куди? (*Всі відразу і по одній. На землю*).
- Що допомагає летіти сніжинкам? (*Вітер*).
- Допоможемо ж нашим сніжинкам летіти. Подмухайте повітря в "трубочку". Куди полетіли наші сніжинки? (*Вниз, вперед*).
- А скільки повітря потрібно, щоб здмухнути одну сніжинку; багато сніжинок? А ще сніжинки можуть співати (дзвеніти). Послухайте казочку про те як дзвенять сніжинки.

Казка В. Сухомлинського "Як дзвенять сніжинки" (вчитель читає казку учням).

Це було темного зимового вечора Сонце сховалось за обрій. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півночі насунула чорна хмара Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюсь до тихого снігопаду і чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить велика кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвенить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до другої, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять!

Аж місяць прислухається.

Вчитель. Що нагадують сніжинки на ялинкових гілочках? (*Грашки новорічні*). Якими кольорами можна намалювати казочку? (*Рожевим, голубим, зеленим, срібний, сніжинки різнокольорові*). Який настрій у казочки? (*Ніжний, веселий, щасливий*).

Вчитель. Тож наберемо в легені якнайбільше повітря і дмухнемо на наші сніжинки... полетіли наші сніжинки далеко вниз і простелили нам доріжку до лісу.

Учень (*читає вірш*).

Закружилися сніжинки,
Як метелики прудкі.
Прилетіли до ялинки
Й почепились на гілки.
Голі кущики прикрили,
Притрусили поріжок,
І доріжку побілили –
Зовсім іншим став лісок.

(*В кабінеті з ілюстрацій та картин утворено куточок лісу*).

Вчитель. Вдихніть на повні груди лісове повітря. Яке воно? (*Свіже, чисте, лікувальне, бо в ньому багато кисню*). У лісі дихається легко. Відгадайте кого ми зараз зустрінемо у лісі.

Загадки.

А в лісі, лісі темному,
Там ходить хитрий... (*лис*).

А хто ще в лісі живе?
Відгадайте і розкажіть.

Червонясту шубку має,
По деревах все стрибає. (*Білка*)

Приходила вона з пухнастим віником
На бесіду із нашим півником. (*Лисиця*)

Довгі вуха, короткий хвіст,
Боїться лисичку, полюбляє морквичку. (*Заєць*)

- А ще кого не назвали? (*Кабан, лось, ведмідь*).
- Як звати діток лисички, зайчихи, білочки, лосиці, вовчиці?
- Подивіться на всі зимові сюжети і скажіть, чи справді ліс взимку темний? (*Ні, світлий від снігу, веселий від співу пташок*).

Вчитель. *Таємнички природи.*

– Зверніть увагу на дерева! Вони взимку всі схожі, їх важко розрізнити. Найлегше впізнати берізку. Її дуже біла кора з чорними плямами помітна здалеку. Тоненькі віти звисають униз. На них маленькі сережки.

Ціле літо дерева невтомно нагромаджують крохмаль у своїх стовбурах. І до перших морозів клітини дерев заповнені крохмальними зернятками. Якщо взимку не дуже холодно, то крохмаль залишається на всю зиму. А якщо морози сильніші – крохмаль перетворюється на цукор (підморожена картопля солодка). Дерево із запасом крохмалю готове витримати до 12 градусів морозу, то і більше. Сік дерев густішає, його рух уповільнюється, майже припиняється. І ось дерево засинає. Чим більше крохмалю перетворюється в цукор, тим глибший сон дерев.

А чи дихає дерево взимку? Так, але повільніше, слабше, ніж улітку у 200–

400 раз. У містах дерева страждають від ліхтарів, пізніше від інших, лісових, скидають листя, бо лампи роблять для них день довший і стійкість до морозів у них знижується

Вчитель. Сподобалась вам прогулянка до лісу? І лісу, напевно, ми сподобались, бо ми нікого не образили, не злякали, гілочок не ламали, пташок не чіпали, а навпаки, носили до годівнички друзям-пташкам крихти. І пташки, і вся природа віддячить вам за добре ставлення добром і міцним здоров'ям.

Ми всі повинні пам'ятати:

І птахи, і звірі, й квіти
У природі вільні діти.
Всіх природа не забула,
Всіх до себе пригорнула.
Сонце світить, сонце сяє,
Пестить землю, зігріває
Землю щедру і багату –
Велетенську нашу хату.
Всі візьмемо до уваги,
Не порушим рівноваги.

(В. Косовський)

Вчитель. А тепер мандруємо додому.

Танцювально-терапевтична фізкультхвилинка-веселинка. *(Діти виконують рухи під супровід слів вчителя).*

Ой ти, зимонько-зима,
Ти холодна, снігова.
Намела багато снігу
(Нам додому час іти).
Будем ми по снігу бігати...
Йдем на п'ятах і навшпиньках.
Всі рівнесеньким рядочком...
Грались довго ми у сніжки
І замерзли руки й ніжки.
Розігрітись щоб зовсім,
Пострибаємо усі!
Стрибу, стрибунці,
Пострибаєм, як зайці!
Зупинились! Потягнулись! Обтрусилась!
Ми й додому вже дійшли. В дім зайшли!

(Вправи на розвиток м'язів моторики).

Вчитель. Нам потрібно зараз попрацювати руками, бо замерзли пальчики. Зігріємо їх.

(Забавлянка від мизинця до великого пальця).

Оцей пальчик хоче спати.
Оцей пальчик – стриб у ліжко!
Оцей пальчик – придрімнув!

Оцей пальчик – вже заснув!
 Тихше, пальчик, не шуми!
 Братиків не розбуди!..
 Встали пальчики! Ура!
 Працювати далі пора!

IV. Закріплення знань.

Ігри з розвитку просторової орієнтації, м'якої моторики, закріплення знань про кольори, геометричні фігури (диференційоване завдання по рядах):

а) викласти сніговика із геометричних фігур: тулуб, голова – кружечки; шапка – трикутник; руки – палички; мітла – паличка;

(Уточнюємо знання основних кольорів. Сніговики різнокольорові: червоний, жовтий, зелений).

б) викласти ялинку із зелених паличок;

в) вирізати сніжинку;

Вчитель. Нарешті прийшла зима. Принесла вам свої розваги. *(Використовую картину "Зимові розваги").* Які? Та не завжди ви можете розважатись на свіжому повітрі. Через мороз, вітер, віхолу. От я вам і пропоную розгадати загадки і відгадати зимовий кросворд "Сніжинка".

Кросворд "Сніжинка"

Загадки.

1. Нас на гірку тягнуть
 Діточки малі.
 Ми ж помчим униз їх
 По крутій горі.
 Щоб стрілою вниз помчати,
 Ми взяли свої...
2. Очі – чорні намистинки,
 Ніс – з великої морквинки,
 Ротик – смужка бурякова,
 Чорні гудзики-вуглики
 І біленька кожушинка.
 А на голові – цеберка,
 Дерев'яне відерко.
 – Скоро прийде Новий рік! –
 Каже дітям...
3. Текло, текло і лягло під скло
4. Бігла стрічка по сніжку
 І сховалась у ліску.
5. Пташечка маленька
 Блакитно-сіренька,
 Жовті грудки має,
 По гілках стрибає.
 В теплий край не відлітає,

Рідний край не залишає.

6. До дітей під Новий рік

В гості завітає.

– Ой, яка чудова, –

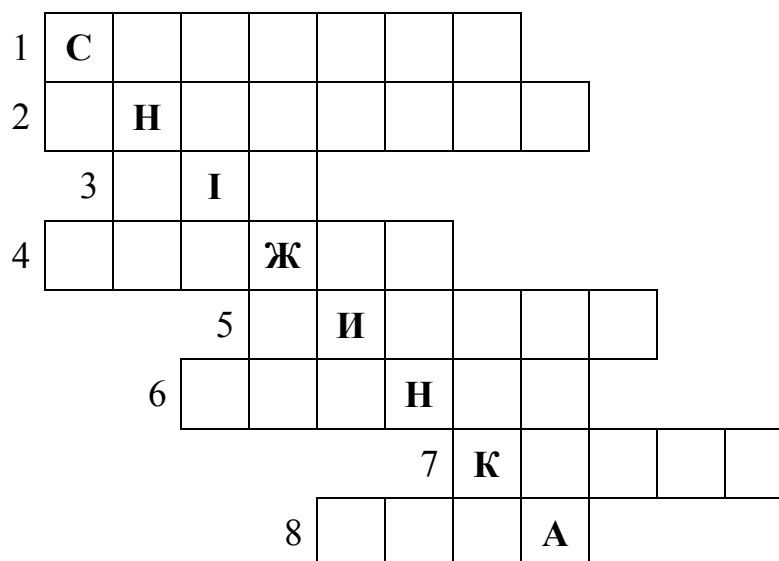
Мовила Маринка, –

Лісова красуня!

Це ж і є...

7. Я вода і по воді плаваю.

8. Хто вік біжить і не втомиться?

Відповіді:

1. Санчата. 2. Сніговик. 3. Лід. 4. Стежка. 5. Синиця. 6. Ялинка. 7. Крига. 8. Вода.

(Вчитель на допомогу пропонує малюнки).

V Підсумок уроку.

1. Який спільний звук у словах: кріт, кит, кіт, коло, Коля?
2. В яких звуконаслідуваннях ви його відтворили?
3. Знайди звук [к] у словах: ялинка, сніжинка, , сніговик, каток.
4. Чи сподобалось вам у лісі? З яким настроєм поверталися додому?

VI. Домашнє завдання.

Намалюйте малюнки лісової мандрівки.

МИ – ДРУЗІ ПТАХІВ

Урок позакласного читання

Мета. Формувати в учнів навички цікавого оповідача. Привчати їх турбуватися про птахів, спостерігати за ними, відчувати радість від того, що ділячись крихтами можна врятувати птахів від загибелі. Розвивати мислення, мовлення, пам'ять. Виховувати турботливе ставлення до птахів, любов до рідного краю. Корегування психоемоційного стану, збільшення інтелектуального потенціалу учнів засобами природотерапії.

Обладнання. Магнітофон, малюнки птахів, портрет Валентина Федоровича Федотова. Підбір загадок, віршів, казок, оповідань, пісень про птахів, картина "Допомога птахам", костюми птахів, кольоровий папір для виготовлення птахів.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Вступне слово вчителя.

Сьогодні в нас урок присвячений птахам.

Птахи – невід'ємна частина живої природи. Вони прикрашають діброви, луки, степи, ліси. Птахи – окраса парків і садів. Чи можна уявити собі весну без дзвінкої пісні жайворонка, або весняний ліс без кування зозулі. Птахів вважають психотерапевтами від природи. Спів пернатих заспокоює нервову систему. При спілкуванні з птахами покращується настрій, зникає втома, з'являється відчуття впевненості в собі.

(Магнітофонний запис співу пташок).

II. Актуалізація опорних знань учнів

Вчитель.

Бесіда.

1. Що ви знаєте про птахів?
2. Які птахи залишаються зимувати у нас?
3. Чим живляться птахи взимку?
4. Назвіть птахів, які відлетіли у теплі краї.
5. Чому вони відлітають у теплі краї?

Загадка.

Які ноги заввишки,
Такий ніс завдовжки,
Хату на хаті має
Всім жабам рахунок знає. *(Лелека)*

III. Робота над темою уроку.

Вчитель. Послухайте розповідь "Гніздо".

Дядько Микола, тато і Мишко перекривали дідусеві хату шифером. Дідусь сидів на ослоні, потім рівняв цвяхи і бачив, як онук зняв з даху лелече гніздо і кинув до дров. Коли хата була перекрита син спитав:

– Ну, тату, подобається?

Дідусь зиркнув на дах, тоді на сина й нічого не відповів. А Мишко побіг до дров, узяв лелече гніздо, викотив старезну шину від машини, забрався на тополю, що росла біля хати.

– То що дідусю, добрий дах буде?

– Добрий внучку! Ховав задоволену усмішку в сиві вуса.

(М. Думич).

Запитання.

1. Чому був стурбований дідусь?

2. Як ви поставилися до вчинку Мишка?

3. Від чого в дідуся з'явилася задоволена усмішка? Так, дідусь старенький, але він знає, що треба оберегати гнізда птахів.

Загадка.

Летів птах через дах,

Сів на воротях

В червоних чоботях.

– Чим живляться журавлі?

– Як їх ще називають? *(Лелеки, бусоли, журавлі)*

Учень.

Облітав журавель

Облітав журавель

Сто морів, сто земель.

Облітав, обходив,

Свої крила натрудив.

Ми спитали журавля,

Де найкраща земля,

Журавель відповідає:

Краще рідної немає.

Скоромовка.

Лелеки, лелеки,

Куди ви літали?

За море далеко,

Лелеки сказали.

– Хто сам скаже?

Учень.

Відлетів шпачок у вирій

Відлетів шпачок у вирій.

Є що їсти в чужині.

Та йому в журбі й замрії

Не співаються пісні.

Лише в рідний край думками,

Де вродився, де зростав,

Де уперше слово "мама"

По-шпачиному сказав.

Сняться йому гай і поле,
 Вільхи біля озерця,
 Друзі – Олечка й Микола,
 Спів сусіда-горобця,
 І шпаківня біля хати,
 Де він літо літував,
 Навіть кіт рудий, вусатий,
 Що на нього полював.

Бесіда про прочитане.

1. Як живеться шпачкові на чужині?
2. А чому ж йому не співаються пісні?
3. Що сниться шпачкові?

А якби ви поїхали в якусь другу країну, і вам давали різні солодощі: цукерки, морозиво, торти. Ви сумували б за своїм селом, містом, за рідними, за друзями чи ні? *(Відповідь учнів).*

Вчитель. Діти, а як ви думаєте, якщо зловити перелітних птахів і забрати до хати, їм буде краще? Адже у хаті тепло.

Вчитель.

Казка про рідний край

Колись давно одному володареві подарували чудесну пташку. Вона дуже гарно співала. Володар наказав зробити золоту клітку, а годувати її з власного столу. Слуги доглядали за пташкою. Кожного ранку володар приходив до пташки – але вона не співала.

Винесли – у сад. Але пташка й там мовчала.

Володар покликав мудреців: голос пропав.

Потім він викликав мудреця, якого взяв був у полон.

– Я тобі дам волю, тільки скажи чого пташка не співає?

Тиждень думав полонений і нарешті сказав:

– Повозіть пташку по країні, можливо, вона десь заспіває.

Три роки мандрував володар з пташкою, і все марно.

Нарешті, біля болітця, вони вирішили ніч перебути тут, навколо росли чахлі кущики, піски, мошкара. Рано, коли сонечко пустило свій перший промінець пташка раптом стрепенулася, випростала крильця, хотіла полетіти... і вдарилася об золоте пруття клітки, й упала. Озирнулася і тихо заспівала 108 пісень журби. А потім заспівала пісню радості, тут володар почув тисячі голосів таких самих пташок.

– Так от звідки ця пташка.

Ось що таке рідна земля і свобода.

Терапевтична хвилинка відпочинку. *(Діти виконують вправи, слухають запис співу пташок).*

Як люблю я рідний край!
 Аю-аю-аю-аю!
 Райдугою в небі сяю.
 До зірок, як птах злітаю,

З вітром в полі жито колихаю.
 Я вже знаю кращої землі немає!
 Вчись! Співай! Літай і грай!
 Все тобі віддасть твій рідний край.
 Складемо у пошані руки...
 І беремось знову до науки.

Вчитель. Нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилася, землі на якій зросла, неба, під яким змужніла не тільки людина – навіть птахи.

Й звірі тужать за рідним краєм.

– Скажіть, будь-ласка, де ви живете? Кожен із вас, діти, бачив равлика біля дому, у хліві, на дереві – гнізда. Тепер вони порожні, пташки відлетіли у вирій. Як ви думаєте, що сниться їм так далеко від вашої хати? (*Розповідь дітей*).

– Яка розповідь вам найбільше сподобалася?

Загадка.

Клопоче весь день, метушиться
 Веселая птиця... (*Синиця*).

– Яку користь приносять синиці взимку?

Учень. Синиці розкльовують зимові гнізда шкідливих комах, поїдають яєчка та лялечки. Вони поїдають безліч комах-шкідників, особливо тоді, коли вигодовують пташенят.

Вчитель. Хто скаже, а чого називається ця пташка синичкою?

Учень. Одного разу проклюнулася із яйця пташка. Відразу привіталася до сонечка, хмарок, місяця, до всіх, всіх. Вирішили гуртом сукню зшити. Сонечко подарувало жовтеньку латочку на грудях, місяць – біленьку смужечку, річка – синеньку, нічка – темну, а ялинка зелененьку. І назвали її синичкою.

Таємнички природи(учні розповідають по черзі).

А чи знаєте ви, що синиця з'їдає за добу стільки комах, скільки сама важить. Вчені підраховали, що синичка за день з'їдає 1500 яєчок шкідливих комах. Пара великих синиць прилітає щодня до гнізда 390 разів, а мухоловка навіть 500. Одна сова за літо знищує тисячу польових мишей, зберігаючи 1000 кг хліба, тобто 20 мішків. Один грак чи галка під час оранки поля за день з'їдає 400 личинок хруща. Ластівка за рік з'їдає близько двох тисяч кілограмів комах (це майже повний кузов вантажної машини).

Загадка (про дятла).

В'ється молоток, поправляє нам садок.

Учень. Дятел – птах середніх розмірів. Зверху його тіло чорне, з двома білими плямами на плечах. На крилах і крайніх перах хвоста поперечні білі смужки. У молодих птахів на голові червона шапочка. Знизу тіло рудувато-біле, підхвістя яскраво-червоне. Живиться переважно комахами, взимку насінням хвойних дерев.

– А ви бачили дятла? Гарна пташка?

Дятлова кузня

В дятловій кузні гаряча пора

Дятлова кузня стоїть край двора,
 Дятел невтомно працює щодня
 Така роботяща у нього рідня.
 Вчився він змалку так працювати
 Щоб шкідників з-під кори добувати.

- Хто лікує дерева?
- Птахи лікують дерева. А дерева очищають повітря, виділяючи кисень. І нам легко дихати.
- Хто з вас посадив хоч одне дерево?
- Молодці. Спасибі. Ми будемо садити дерева, а пташки будуть їх оберігати, щоб вони не захворіли.

Учень.

Лісова бригада

В лісі сталася біда,
 Гусінь листя об'їда
 І на дубі, і на клені,
 І на ясені зеленім.
 Солов'ї, шпаки, синиці
 Вмить злетілись, як годиться,
 І давай сурмить тривогу
 – Гей пташки! На допомогу!
(К. Приходько)

Вчитель. – Яке прислів'я звідси вийде?

Учні. "Де пташки, там гинуть комашки".

Вчитель. (На дошці малюнки).

Які прекрасні малюнки намалював для вас художник Валентин Федорович Федотов. Він все життя малював тварин і птахів. Це непросто. Треба знати їх життя, місцевість, поведки. Птахи не сиділи тихо, поки автор замалює їх. Тоді приходилося годинами, днями просиджувати, спостерігати за ними. Художник-мандрівник, так можна його назвати. Він побував у багатьох місцях, на Далекому Сході, в горах Паміру, Карелії і т.д. 25 останніх років він весну, літо і осінь провів у Карелії зі своїм товаришем – собакою Вайга. Багато зробив замальовок птахів. Правда, гарні пташки, то ж будемо їм взимку допомагати, щоб вони не загинули.

Вчитель. Ось прийшла телеграма, давайте зачитаємо.

Настала зима, сніг вкрив все навкруги. Холодно. Мороз. Нам, пташкам, важко знаходити поживу. Чекаємо на вашу допомогу. Зробіть годівнички і підготовуйте нас. А ми з радістю віддячимо вам влітку. Гарним дзвінким співом.

Ваші пернаті друзі.

Робота над картиною "Допомога птахам".

- Яку пору року зображено на картині?
- По чому видно, що це зима?

- Де діти повісили годівничку?
- Як діти допомагають пташкам?
- Що насипано у годівничку?
- Які б імена ви дали дітям?
- Що це вішає хлопчик? (*Снопик з невимолоченим зерном*).
- А чи не краще насипати зерна на сніг?
- Що станеться з пташками, коли ми їм не допоможемо?
- Де ночують пташки?
- А яку користь вони приносять?
- Що цікавого ви підготували для пташок?

Учні. Допоможемо пташкам. Зробимо годівнички.

Вчитель. А зараз давайте з вами пригадаємо і заспіваємо пісні про пташок.

Перша пісня "Зозуля".

Летіла зозуля, та й стала кувати
 А то не зозуля, то рідная мати /2 р.
 Якби ж то я знала, яка в тебе біда,
 То я б передала горобчиком хліба. /2 р.
 Горобчиком хліба, синичкою солі.
 Ой мамо, ой мамо, як тяжко без долі. /2 р.

Друга пісня. "Снігурі"

Занесло Дорогу снігом,
 Пада в градуснику ртуть,
 А на грядці під горіхом
 Маки червоно цвітуть. /2 р.
 Враз Оленка всім на втіху
 Загукала у дворі,
 То не маки під горіхом /2 р.
 А рожеві снігурі.

Виготовлення птахів із паперу (оригамі). (Запис співу пташок).

Інсценізація "Допоможіть птахам".

Дійові особи: Сорока, Горобчик, Синичка, Дятел, Снігурі, Ворона, Омелюхи. Ярмарок починають діти, які продають годівниці, вони переодягнені у костюми птахів.

Сорока:

Любі, любі школярі!
 Завітайте і придбайте
 Годівнички – рятівнички,
 Годівнички для птахів.

Горобчик:

Вам, дівчатка і хлоп'ятка,
 Тепло, бо у вас є хатка,
 А у нас нема хатинки,
 На обід – ані зернинки.

Синичка:

Сніг летить і вітер злиться,
Комашні нема ніде...
Холодно, кругом зима,
Їжі доброї нема.

Всі птахи:

Ой нема, нема, нема,
Бо кругом зима, зима...

Снігурі:

Ви купуйте годівнички,
Годівнички – рятівники.
У них для синички поріжте сальця,
нехай вона з'їсть усе до кінця.

Ворона:

Конопляних зерен сипніть снігурам
І житніх крайців малим горобцям.
А ще омелюхам сухих ягідок,
Воронам і повзикам сипніть крихіток.

Омелюхи:

Ми вам віддячимо співом навесні,
Звільнимо сад від гусені й комашні.
Буде рясно родити нива і сад.
Прислухайтеся, друзі, до наших порад!

Дятел:

Купуйте, купуйте на ярмарку в нас
Їдальні для птахів, у наш скрутний час
Рятуйте від голоду птаство мале,
Холодна зима хутчіш промине.

Горобчик:

Пташечки не будуть більше сумувати,
Вам пісні веселі будуть дарувати.
Чіпляйте побільше смачних годівниць, –
Дізнається багато пташиних таємниць.

IV. Підсумок уроку.

- Про кого ми сьогодні розповідали? (*Про пташок*)
- Які пташки залишилися в нас зимувати?
- Як будемо про них дбати?
- А що ви для них зробите?
- Чим будете їх годувати?
- Сподобався вам урок? Який настроїв уроку?

VI. Домашнє завдання.

Підготувати прислів'я про пташок.

НАПИСАННЯ ТВОРУ "БІЛОКОРА КРАСУННЯ"

Мета. Формувати уміння добирати влучні слова, словосполучення під час опису предмета в залежності від стилю мовлення; розвивати образне мислення, навички зв'язного висловлювання на основі власних спостережень; удосконалювати навички граматичного ладу мовлення; допомагати дітям переконатись у невичерпному багатстві рідної мови. Збагачувати життєвий досвід. Виховувати бережне ставлення до природи. Зміцнювати психічне і фізичне здоров'я дітей у результаті позитивного впливу природи (музикотерапія, танцювальна терапія, терапія художнім словом, ігротерапія, терапія мистецтвом).

Обладнання. Репродукція картини Куїнджі "Березовий гай", творча гра, кольорові ілюстрації, текст телеграми, підбір оповідань, віршів, загадок про березу, підбір літератури до уроку по темі, музика Вівальді "Пори року".

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Вітання з учнями; перевірка підготовленості школярів до уроку; організація уваги.

1. Творча гра "Колір музики" (музика Вівальді "Пори року")

Увімкніть спокійну музику й запропонуйте дітям намалювати під цю музику колірні картини. Потім малюнки дітей склеюються в загальну колірну картину. Таким чином прогнозуємо колір уроку, а звідси настрої уроку, дітей.

2. *Учень читає віри.*

Та це ж весна

Та це ж весна, бо тоне сніг,
Дивись, струмок з гори побіг.
Шумить вода, ламає все,
Весна іде, тепло несе.
Шумить, гуде веселий гай
І гомонить: "Вставай, вставай!"
Розтане сніг, зима мине,
Земля кругом цвісти почне.
Дітей малих веселий рій
Помчить із хат на луг мерщій.
Радіє все, співає все,
Весна іде, тепло несе.

(П. Капельгородський)

II. Підготовка учнів до активного і свідомого засвоєння нового навчального матеріалу.

Вчитель. Бесіда

- Про яку пору року розповідає автор?
- Що цікаве побачили ви під час екскурсії до березового гаю?

– Як гріє сонечко? Що змінилося в природі?

– Чому з'явилося на деревах листя?

Телеграма. (Береза зачитує телеграму).

Дорогі діти! Прибудемо до Вас сьогодні. Берези.

Вчитель. Зверніть свої погляди до цієї ілюстрації "Березовий гай". Відчуваєш запах трави, слухаєш тихий шепіт листя берези. Здається, що ввійдеш у гай, будеш йти довго-довго, вдихатимеш лісові пахощі. Сонячне світло іскриться, тремтить, ховається і знову з'являється. Біліють стовбури берези, ховаються в зелені, потім знову виринають перед очима і запрошують іти якомога далі в цей ліс.

– Запрошую Вас на зустріч з березами. *(Береза та її подруги розповідають про себе).*

Загадки.

Біла кора, тоненькі віти.
Біла, а не сніг, зелена, а не луг,
Кучерява, а без волосся.
Хто у нашому гайочку
Носить біленьку сорочку,
У тонесенькі косички
Уплітає жовті стрічки,
А цятковані панчішки
Прикрашають її ніжки?
В неї листячко, мов слізки.
А зовуть її? *(Берізка)*

Природничі таємнички.

Вчитель. Береза – це лісове білокоре дерево з тоненьким довгим гіллям і серцевидним листям. Живе береза близько 50 років.

Береза – дерево-піонер. На порубках або згарищах першою поселяється береза – світлолюбна й досить швидкоросла порода.

За станом рослинного світу наші предки визначали кліматичні зміни у році.

Прикмети.

З берези тече багато соку – літо буде дощовим.

Коли спочатку листом вкривається береза, чекай сухого літа, а коли клен – вологого.

Вчитель. У березні настає весна. Серед дерев першою оживає і дає людям свій солодкий сік береза, а березень – це час, коли з берези добувають весняний напій, який втамовує спрагу, має цілющі властивості (це "кладова" вітамінів). Але запам'ятайте, що робити розрізи можна тільки на тому дереві, яке йде на зруб. Інакше дерево загине.

Всі ми любимо природу, та чи завжди шануємо її вроду? Пригадалася сумна історія. Я розповім вам про загублену берізку.

Інсценізація пригоди.

Дівчинка-берізка читає вірш *(опускає руки-віти, схиляє голову).*

У березневий день її зрубали,
 Вона, немов лебідонька, стояла,
 Стан обвивали шовковисті коси,
 Була нам мила в спеку і морози.
 У березневий день її зрубали,
 Від болю затремтіла, застогнала,
 Мов скошена, упала при дорозі
 Весняним соком пролилися сльози.
 Той сік цілющий, а вона вже мертва.
 Рука не занімала, на затерпла!
 Яке жорстоке треба серце мати,
 Щоб ту красу навіки зруйнувати.
 Стікали до долу ще живі сльозинки.
 А небо чисте – жодної хмаринки.
 Весни ішла – життя всім дарувала,
 А на землі берізка помирала.

2-й учень.

Прошу вас, із берези ви соку не точіть,
 ви краще їй сестричку зелену посадіть.
 Ви краще їй шпаківню поставте на гілках,
 щоб прилетів до неї друг лісу – добрий птах.

3-й учень.

Я посаджу берізоньку зелену та струнку –
 нехай росте під сонечком у нашому гайку.
 Прийде весна теплесенька, їй коси розплете –
 Нехай мала берізонька на радість нам росте.

Діти разом промовляють слова (схиляють голови до берізки, а дівчинка берізка оживає, розпрямляє віти).

Поклонімося берізці нині,
 Щоб красу вона несла людині!

(Діти піднімають плакат – "Несіть добро у світ природи!").

Терапевтична фізкультхвилинка. *(Під музичний супровід учні виконують танцювальні рухи).*

Руки вгору , руки вниз,
 На сусіда подивись.
 Руки вгору, руки в боки,
 І зробіть чотири кроки.
 Вище руки підніміть,
 Ну а потім опустіть.
 Розведіть їх в сторони
 Плесніть, друзі кілька раз
 До роботи уже час.

**III. Мотивація навчальної діяльності школярів,
 повідомлення теми і мети уроку.**

Майстерно зображали берези художники Куїнджі ("Березовий гай", 1879 р.), І.І. Левітан. Фотограф В. Хілінський, показав красу дерев в осінньому золотому вбранні, в сріблястому інеї. Сьогодні на уроці ми опишемо берези весняної пори. Наші гості будуть раді познайомитися з вашими роботами.

ІV. Засвоєння нових знань.

Красою беріз зачаровані поети і письменники України. Послухайте, будь ласка, твори, присвячені білокорим красуням. (*Читають учні*).

Береза

Гарна береза навесні. Гарні її тонкі гілки. Стовбур у берези білий. Листячко ніжне, липке. Береза надягла зелене вбрання. Ось заграли на стовбурі світлі промені сонечка. Гілки в краплинах роси. Ми любимо берези.

(В. Єдігей)

У березні у нас все починає оживати. Вже на багатьох деревах бруньки блищать, мов вичищені. Вони потроху набухають. Ось-ось зацвіте ліщина, береза, вільха. А потім появиться листячко – ніжне, пухнасте, липке.

(О. Копиленко "Перший місяць")

...Зійшло сонце, подихнув легенький вітерець, і всі дерева в лісі заспівали. Кожне співало свою пісню.

Береза співала ніжну пісню. Слухаючи цей спів, хотілося підійти до білокорої красуні, обняти її.

(В. Сухомлинський "Все співає у лісі")

Вчитель. Разом з вами, діти, я побувала у березовому гаю. Він запам'ятався мені таким.

Був прозорий свіжий ранок. По святковій землі безшумно гуляло весняне сонце. Привітно кивали зеленим віттям дерева.

Ось стоїть струнка береза. У неї біла з чорними цяточками кора. Тоненькі гілочки звисають донизу. Особливо красиві їх ніжні зелені листочки.

Берези – окраса рідного краю. Бережіть берези!

Добір робочих матеріалів, робота по запобіганню помилок.

– Назвіть кольори, притаманні березі. Стовбур... (*білий, місцями чорний*), листя ... (*зелене, восени – жовте*), сережки... (*золоті*).

Березовий словник. (Відкриваю запис, зроблений на дошці).

Стрункий стовбур, біла кора, листя ніжне, духмяне, липке, весняний вітер, сміються гілочки берези, вітер розчісує коси березі, цілющий сік.

– З яких частин складається текст?

– Послідовно висловити думку допоможе план.

План

1. Де ростуть берези?

2. Який стовбур у берези?

3. Яка у неї кора? А які гілочки?

4. Яке вбрання одягла білокора красуня навесні?

5. За що люди дякують березі?

(Учні пишуть твір на чернетці. Далі іде редагування. Діти відмічають послідовність, образність, повноту викладу, удосконалюють висловлювання,

допомагають уникнути повторень. Після цього школярі старанно переписують твори в зошити).

V. Підсумок.

2–3 учні читають свої роботи.

Білокора красуня

Гарні берези ростуть у гаї.

Стовбур у берези стрункий. У неї біла з чорними цяточками кора. На тоненьких гілочках весною з'явилося листя – ніжне, духмяне, липке. Теплий вітер розчісує коси беріз.

Із берези виготовляють меблі, лижі. Навесні з цього дерева одержують цілющий сік.

Бережіть лісову красуню!

Білокора красуня

У нашому дворі росте красуня-берізка. Її посадив тато, коли я народилася.

Виросла, берізка струнка і висока. У неї біла з чорними цяточками кора. Особливо красиве це дерево навесні. Я підходжу до берізки, обнімаю її і радію, що вона оживає після суворої зими. На тоненьких гілочках з'являються ніжні зелені листочки, вони схожі на маленькі сердечка.

Берізка мені як сестра. Хочу, щоб білокора красуня довго-довго прикрашала наше подвір'я.

Білокора красуня

Недалеко від нашої школи росте березовий гай. У ньому люблять відпочивати місцеві жителі. Білокорі красуні приваблюють людей своєю красою.

Береза – струнке високе дерево з гладенькою білою корою. Весною на тоненьких гілочках виростає зелене листя. Квітки зібрані в сережки.

Береза – лікарська рослина. Але на багатьох деревах залишилися рани після того, як люди брали сік. Друзі, бережіть берези!

Сонечко і Берези дякують школярам за роботу.

Вчитель. Природа щедра до нас. Що ми маємо – усе від неї. Відплатіть їй своєю добротою, увагою, бережливим ставленням, і вона стане ще щедрішою.

ПЕРЕКАЗ "ОСІННІЙ ЛІС"

Мета. Узагальнити знання учнів про осінні зміни в природі. Вчити спостерігати та образно висловлюватись про побачене, розвивати фантазію, розширювати словниковий запас, узагальнити знання про багатозначність слів та їх роль у мовленні, структурні елементи твору. Екологізація дитячого світогляду. Зміцнення психоемоційного здоров'я дітей засобами природотерапії (ігротерапія, терапія художнім словом, музикотерапія, кольоротерапія).

Обладнання. Осінні пейзажі (ілюстрації), запис на дошці, релаксуюча музика, опорні схеми, вірші українських поетів про осінь

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Учениця. *(Загадує загадку. На дошці осінні пейзажі).*

Хто там тихо ходить гаєм,
Всі дерева роздягає,
Дощем часто моросить,
Зранку може й морозить,
Сонечком нас вже не гріє,
А холодним вітром віє?
Цим нагадує вона,
Що за нею йде зима.

Вчитель. Ви здогадалися, хто це "вона".

II. Повідомлення теми уроку.

Вчитель *(читає вірш "Осінь").*

Золотокоса осінь володаркою стала,
Укрила рідну землю багряним покривалом.
Синочок її менший – це вересень вродливий,
Зробив жовтеньку фарбу і на дерева вилив,
А син середній – жовтень і добрий, і сміливий,
Він золотом мережив – красу не змили зливи.
Син листопад – найстарший, чудовий і кмітливий,
Зібрав опале листя і виплів гарний килим.
Зробили всю роботу, пора відпочивати,
Сім'я разом зібралась, щоб зиму зустрічати.

– Про яку пору року йде мова у вірші? *(Про осінь)* Чи подобається вам природа восени? Який колір вірша? Який настрої вірша?

Творчий етюд "Вгадай колір слова" (на дошці записані слова: осінь (жовтогаряча, золота, руда), калюжа (сіра, чорно-коричнева), листочок восени (зелений, темно-зелений, вогнистий, жовтий, коричневий, багряний), небо восени (сіре, сіро-біле, біло-голубе).

Вчитель. Отже, які кольори осені ви можете назвати?

III. Робота над темою уроку.

Вступна бесіда.

Вчитель. Чи доводилось вам, діти, спостерігати за змінами у природі? Чи замислювалися ви над тим, коли ж вони починаються? З чого? Де? Хто ці зміни приносить? А може вони самі відбуваються?

Тільки щирий друг природи може все це знати, той, хто її любить та береже. Таких людей називають природолюбамі. Кожне деревце до них схиляє свої віти, кожен кущик тягнеться своїми гілочками, немов просить: візьми моїх ягідок, не обійди мене! Ліс відчуває тепло людських сердець і щедро віддячує добрим людям – веде їх стежками, де найбільше ягід і грибів, де відбуваються незвичайні пригоди, незрівнянні дива.

4. Творча гра "Ви прийшли до лісу" (робота в групі).

Вчитель пропонує кожній групі орієнтовні ситуації на картках, діти

повинні подумати і відповісти, як вони вчинять у тій чи іншій ситуації:

1. У траві ви побачили зайча зі зламаною лапою.

2. У лісі почалася пожежа.

3. На одній із лісових стежок ви знаходите, пташенят, але гнізда з якого вони випали поблизу немає.

(Перемагає група, що придумала найцікавіший вихід із ситуації).

5. *Поет Іван Гнатюк так сказав про осінь у своєму вірші (читають учні).*

Листопад

Так холодно – сонце й не блисне,
Ворони кричать на гіллі,
І ковдрами хмари нависли
До самого пругу землі.
І дим уже вгору не в'ється,
А стелиться просто на дах.
Принишклі дерева, здається,
Навшпиньки стоять у лісах.
Такі безборонні та голі
Під мокрими ношами крон,
Стоять, як важкі парасолі
Із цятками чорних ворон.

Сумно, чи не так? Але ж осінні події можна описати і так:

Хто в хустинці червоненькій
Став у лісі між дубів?
Може, дівчинка маленька
Назбирать прийшла грибів?
Ні, не дівчинка там стала –
Горобина вироста,
Ту хустинку гаптувала
Щедра осінь золота.

(М. Познанська).

– Чому поетеса називає горобину дівчинкою у червоній хустинці? Чому звертається як до живої істоти?

А ось клени вже роздарували свої листочки. Всім дали: вітрові, землю-матінку вкрили, мишеняті та їжачкові на постіль кинули. А самі, що вони зараз роблять? *(Сплять зимовим солодким сном).* Так, сумно! Бо настала осінь!

– Ось як сказав про цю сумну пору року у своєму вірші поет Петро Осадчук.

Осінь

Щебетали птахи в лісі
На крислатому горісі.
А як сонечко схоллоло,
Птахи всі за видноколом
Позмикали.
В лісі звірі танцювали –

Аж травичку потоптали.
 А як змерзли вуха й ноги,
 Звірі в нори та барлоги
 Повтікали.
 Поселився вітер в лісі
 Серед ночі на горісі, –
 І на всіх деревах віти
 Почали тоді тремтіти,
 Бідолахи.
 Вранці клени посмутніли,
 А надвечір пожовтіли, –
 І злетіло в небо листя
 Понад містом золотистим,
 Ніби птахи.

Музико-терапевтична хвилинка-цікавинка (діти виконують рухи під музику).

Вийшов в поле Боровик
 І узявся в боки,
 Бо він бачити не звик
 Обрії широкі.
 Покрутився на нозі,
 Ре-е-готом залився!
 І метеликові вдячно,
 В пояс поклонився.
 Довго зайчика ганяв,
 Виспавсь на пісочку,
 Коли вечір вже настав
 Скупавсь у ставочку.

IV. Знайомство з текстом.

– А зараз я вам пропоную прочитати оповідання Михайла Слабошпицького, яке називається "Осінній ліс".

Осінній ліс

Кожне дерево стоїть у золотому листі й на золотому листі. Віттям ледь-ледь похитує, верхівкою погойдує. Начебто хоче зрушити з місця і ступити нам назустріч.

Я притуляюся вухом до стовбурів дерев і слухаю, як вони гудуть. Може, це вони передають свої лісові вісті? А на гілках птахи сидять і розмови дерев підслуховують. Ого, скільки їх у вирій не летить! Зимують вдома. У своєму лісі.

– Подумайте, діти, чи є щось спільне в цьому оповіданні та у вірші, який ви почули? Що саме? (*Автор описує ліс як живу істоту*).

– А як ви розумієте речення "Кожне дерево стоїть (?) у золотому листі і на золотому листі". Як це дерево може стояти, адже воно росте? А чому автор так сказав? А в реченні "Начебто хоче зрушити з місця й ступити нам назустріч" –

підкреслив, що ліс стоїть в очікуванні. А чого саме він чекає?

– Ступив ліс назустріч чи ні? Автор увійшов у ліс і що зробив? А що він почув? А що його здивувало?

– Як ви гадаєте, чи сподобалось йому у лісі? А якими словами він про це сказав? Цікаво, чи не так?

V. Робота над текстом.

Вчитель. Складання плану.

– Де все відбувалося? (*У лісі*).

– Коли відбувалася ця подія? (*Восени*).

– Чи називає автор пору року?

– Яким словом він передав, описав пору року? (*Зазолотів*).

– Як ви розумієте це слово?

– У якому значенні воно вжито?

– Давайте придумаємо влучний заголовок першій частині.

1. Ліс зазолотів.

– Що побачив автор у золотому осінньому лісі? (*Учні передають слова оповідання*).

– А що його найбільше вразило? (*Дерева*).

– Які дерева побачив автор в осінньому лісі?

2. Дерева у золотому вбранні.

Учні та вчитель складають опорну "павутинку" до цього пункту плану.

– Що спало на думку авторів, коли він замилювався лісом? (*Учні відповідають словами оповідання*).

3. Думки автора.

4. Диференційоване завдання (хто бажає може пофантазувати про що розмовляють дерева, птахи, листочки на деревах і т. ін.)

VI. Самостійна творча діяльність учнів.

Учитель зачитує оповідання останній раз, вмикає релаксуючу мелодію. Учні під музику пишуть переказ.

VII. Підсумок уроку.

Учитель зачитує найбільш вдалі твори учнів. Дякує учням за урок.

МАТЕМАТИКА

ПОРІВНЯННЯ ЧИСЕЛ У МЕЖАХ 5

Мета. Вправляти у співвіднесенні числа з кількістю предметів. Учити визначати відношення більше, менше, дорівнює. Повторити характерні особливості п'ятикутника. Розвивати м'язи пальців, вправляти у написанні вивчених цифр. Виховувати у дітей готовність завжди прийти на допомогу природі, один одному, дорослим. Позитивний вплив природотерапії на психофізичне здоров'я дітей.

Обладнання. Магнітна дошка. Демонстраційний матеріал: предметні малюнки, цифрова каса. Індивідуальний матеріал: палички, набір геометричних фігур, цифрова каса, сюжетні малюнки, ілюстрації соняшникового поля.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

1. Приемний спів пташок допоможе всім розслабитися. (*Грамзапис "Спів пташок"*).

Вчитель. Схиліть голівки на руки, закрийте оченятка. Подумки повторюйте за мною:

Аутотренінг

Я прийшов до школи вчитись...
 У мене все вийде...
 Треба бути уважним...
 Треба бути спокійним...
 В класі в мене друзі...
 Вони мене люблять...
 Мені приємно...
 Я легко дихаю...
 В класі сонце, сонце...
 Голубе привітне небо,
 Я добре працюю...

2. Бесіда вчителя.

– Чи сподобався спів пташок? Який настрій від співу пташок?

II. Повторення вивченого матеріалу.

1. Терапія мистецтвом. Завдання "Цифра художниця".

Спробуйте за допомогою трійки намалювати хвилі на морі, коли воно спокійне і немає вітру. А тепер покажіть морські хвилі під час бурі. Розфарбуйте кольором.

2. Каліграфічна хвилинка (діти записують рядочок цифри 3).

3. Лічба. (*На дошці сюжетний малюнок*).

Вчитель. Буря це сум, тривога, а ми налаштовані на веселий лад, тому ми

покличемо сонечко хай вгамує бурю.

Діти сонечко гукали,
Йому пісеньку співали.

Хором:

Зійди, зійди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко.

Вчитель. Зійшло сонечко. Все загомніло, заспівало, пташечки зашебетали. Вийшов з хати дідусь з бабусею.

Що за диво – дивина!
Сонечка багато.
То сьогодні зацвіли
Соняхи чубаті.

Цікавинки природи.

Вчитель. А чи знаєте ви, що...? Чарівна квітка соняшник краще за всіх очищає повітря від забруднення. Доведено, що там, де вздовж дороги простяглося поле соняшників, повітря залишається чистим. Чисте повітря потрібне людям, тваринам, рослинам, щоб дихати – а це означає жити.

– А ще кажуть, що соняшник – символ сонця, а значить – життя.

– А якого кольору його пелюстки? Намалюйте (*діти малюють пелюстки соняшника і розфарбовують їх*).

– А що ще знаєте про соняшник? (*Соняхи крутять голівкою за сонечком*).
Як розумієте такий вислів.

III. Робота над новим матеріалом.

1. Усний рахунок.

Вчитель. Давайте допоможемо дідусеві полічити соняшники.

– Скільки соняхів по тій стороні стежки? (3)

– Скільки соняхів то цієї стороні стежки? (2)

– Скільки всього? (5)

– Якою цифрою позначимо число 5?

– Молодці, дітки! Допомогли дідусеві полічити соняшники.

2. Робота з геометричним матеріалом.

Вчитель.

– Відлічіть п'ять паличок. Складіть із них будиночок.

– Яка геометрична фігура вийшла?

– П'ятикутник.

– Чому? Доведіть.

– Бо в цієї фігури п'ять сторін і п'ять кутів.

– Які ще геометричні фігури є на моєму будинку?

– Круг і відрізок.

– Чий же це будинок? Як він називається?

– Це ж вулик.

– Скільки ж вуликів? (1)

3. Порівняння груп предметів за кількістю способом один до одного.

Вчитель. Давайте виклинемо господарів будиночка. Хором промовляємо і плескаємо в долоні.

Один, два, три, чотири, п'ять:
 Вийдіть бджілки погулять
 І медочку назбирать.
 До квіточок припадаєм,
 Мед солодкий вам збираєм.
 Ой, скоріш нас полічіть,
 Число наше покажіть.

(Діти показують цифру 4).

– Давайте порівняємо: чого більше, чого менше.

Квіточки – це кружечки.

– Скільки кружечків-квіточок? (5)

– Якою фігурою позначимо бджілку, яка сяде на квітку?

– Трикутником.

– Скільки покладено трикутників? (4)

– Чи є зайві квіти? (Є)

– Чого більше? (Квітів)

– Чого менше? (Бджілок)

– Як ми дізнались про це? Що ми робили з предметами?

– Що треба зробити, щоб і бджілок, і квітів стало порівну?

4. Порівняння предметів, співвідносячи предмети один з одним.

Вчитель.

Бджілки літають,
 Мед збирають.
 В козубочки наливають
 І у вулики складають.

– Якого кольору козубочки в бджілок?

– Червоного і коричневого.

– Викладіть і собі так червоні і коричневі кружечки.

– Порівнюємо: показуємо указкою один червоний і один коричневий...

– Чи є ще червоні? (Ні)

– А коричневі? (Є)

– Чого більше?

Вчитель. Добре дітки працювали і бджілкам дуже цікаво буде послухати, як же діти працюють з підручником. Активним дітям бджілки приготували квіточки, які я вклею в зошити.

5. Робота з підручником.

Порівнюють предмети співвідносячи один з одним.

Вчитель. Всі діти гарно відповідали, але найактивніше працювали...

І за це їм від бджілок квіточки. *(Вклеюю в зошити).*

IV. Закріплення вивченого.

1. Робота у зошитах.

Вчитель.

Щось у лісі так гримить?
Робить вулики ведмідь.
Він зробив їх тільки п'ять.
Як же номер підписать?

(Вивішую малюнок з п'ятьма вуликами. Білий кружечок на вулику – це місце для номера).

– Хто найкраще працюватиме в зошитах, той ведмедику допоможе пронумерувати вулики.

Завдання. Написання цифр.

– Найкраще написав цифру один... Постав такий номер на першому вулику.

– Хором повторимо номери вуликів: перший, другий, третій, четвертий, п'ятий.

Ігротерапевтична хвилинка-веселинка.

Гра "Бджілки-трудівниці і квіти".

Діти виходять на килимок. У "Вулику" сидять бджілки, чистяться і говорять тихенько: "Зум-м-м!". А на килимку сидять "квіти", які повертають голівки, легенько гойдаються їх менше ніж бджілок.

Вчитель. А як сонечко засяє,
Вилітають бджоли.
У степи, гаї зелені,
На квітчасте поле.

(Діти з вулика вибігають, торкаються квіток і ніби збирають мед).

Вчитель. А як часом з неба дощик
Стане крапати,
Тоді мусять бджілки з поля
В вулики тікати.

Вчитель звертає увагу учнів, декілька бджілок збирали нектар із однієї квітки. Це значить, що квітів менше ніж бджілок *(порівняння предметів у грі)*.

– А щоб квітів було більше, що треба робити? *(Дбати про природу? Як? Насаджувати ліси, луки, не рвати квітів, не розпалювати у природі вогнищ, не засмічувати природу...)*

2. Робота з підручником.

Природничі таємнички.

1. Щоб зібрати 1 кг меду, бджолі треба 10 млн. квітів, а це 50 тисяч вилотів.

2. Бджола може переносити вантажі, що у 24 рази важчі за неї саму. Якби на таке була здатна людина, то який вантаж вона могла б переносити, якщо її власна вага 70 кг?

3. Якби запрягти бджолу, то вона повезе "у візку" вантаж, що у 300 разів перевищує її вагу.

V. Підсумок уроку.

Діти згадують, що робили на уроці.

Встають ті дітки, які одержали від бджілок подарунки. Вчитель нагороджує ще найактивніших за весь урок.

ІНТЕГРОВАНІЙ УРОК-ПОДОРОЖ З МАТЕМАТИКИ І ПРИРОДОЗНАВСТВА

Мета. Ознайомити учнів з географічним положенням, рослинним, тваринним світом та працею людей Південного берега Криму. Розширювати знання дітей про південь України. Закріплювати дії з багатоцифровими числами, уміння розв'язувати задачі, спостерігати й робити висновки. Корекція психоемоційного здоров'я дітей засобами природотерапії.

Обладнання. Фізична карта України, атласи, таблиці з природознавства, листівки з видами курортів Криму, гербарій, зображення автобуса, літака, поїзда, математичні завдання, звукозапис "музики" моря, голосів чайок, звукозапис голосів екзотичних птахів.

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

Звукозапис "музики" моря, голосів чайок.

Вчитель. Як на вашу думку, куди перенесли нас ці звуки? (*До моря*).

- Чи подобається вам море?
- Намалюйте море в кольорах?
- Якого воно кольору? (*Прозоре, блакитно-зелене, темно-синє, синьо-бузкове, зеленувато-синє, жовте*).

(*Діти під шум моря, голос чайок малюють свої пейзажі*).

II. Повідомлення теми уроку.

Вчитель. У ці зимові дні холодні
Нам так хочеться тепла...
Вирушаймо всі до моря,
Відпочинем, дітвора!
На Південний берег Криму
Буде подорож у нас.
Це ж куточок України –
Рідний і близький для нас.

– Яку назву носить море, яке омиває Південний берег Криму? (*Чорне море*).

– Чому Чорне море називають "Чорним"?

Природничі таємнички.

Стверджують, що воно отримало таку назву, тому що все, що довго пролежить на його дні, через деякий час чорніє. Це відбувається, тому що у природній товщі води міститься сірководень – газ із неприємним запахом. Він і забарвлює всі предмети у чорний колір.

III. Робота над новим матеріалом.

Вчитель. *На карті та атласах знаходимо Кримські гори і смужку суші між горами і морем. Це і є Південний берег Криму.*

А на чому ж доберемось
В мальовничі ці місця?
Є в нас поїзд, є автобус,
І красивий ось літак.

(На дощці відкриваються зображення транспортних засобів та числа під ними).

поїзд	автобус	літак
1272	62035	23387

– Щоб вибрати вид транспорту, потрібно розв'язати приклад:

$$25754 - (9457 - 7090) = \dots (23387)$$

– Відповідь написана під літаком. Таким чином, наш вид транспорту – літак.

Полетіли, приземлились...
Ой, як тепло навкруги!
Треба в'яснить, чому ж це
Клімат тут такий м'який?
А щоб відповідь знайти,
Треба в гори нам піти.
Ну, скоріше вирушаймо,
Ось і сходинки, дивись!

(Діти розв'язують приклади-сходинки).

Хто піднявсь найвище в гори,
Той і відповідь зустрів:
Кримські гори захищають
Від північних злих вітрів.
Та ще й море ціле літо
Сонечко пекло,
Потім воно усю зиму
Віддає своє тепло.
Ось чому зима тут, діти,
Тепла і коротка.
Ну, а літо вдвоє довше –
І жарке, й спекотне.
Ну, звичайно, і рослинам
Добре тут живеться.
Дуб і бук, граб і ялиця,
Сосна вгору пнеться...
Добре себе почувають
Кипариси, лаври,
Магнолії, олеандри,
І, звичайно, пальми.

(Віршовані рядки супроводжуються малюнками рослин).

Вчитель. Щоб зберегти всю цю красу, школярі допомагають дорослим саджати дерева. Розв'яжемо таку задачу.

Задача. Школярі посадили 156 дубів, буків – у 3 рази менше, а сосен – стільки, скільки дубів та буків разом. Скільки всього дерев посадили школярі?

(Діти розв'язують задачу).

У Нікітський ботанічний сад
Зараз ми підемо.
Там цікавого багато,
Час гарно проведемо!

У 1912 році заснований цей сад. Він в Ялті розташований. Це справжній земний рай. Давайте познайомимось з рослинами в саду. Про деякі я вам розкажу.

Тис ягідний

Це хвойна рослина. Перші тисові ліси з'явилися на нашій планеті 200 млн. років тому. Тис ягідний ще називають "негній-дерево" за незвичайну стійкість до гниття. З тисової деревини закарпатські ратники виготовляли навіть ядра для гармат. Тис росте дуже повільно. В Криму є тисове дерево, якому понад 1200 років, а висота його лише 10 метрів. Хвоя, паростки та насіння дерева дуже отруйні і для людини, і для тварини. Проте правильно приготовлений настій хвої допомагає при захворюванні серця, проти укусів гадюк. Платан

Слово "платан" походить від грецького "плата", що означає "широкий". Крона платана пишна, цільна й розлога. Має широкі листки – до 25 см, які нагадують розчепірену долоню. Квіти, зібрані у суцвіття, схожі на кулясті головки, які висять на довгих похилих ніжках-квітконосах. Всю зиму плоди висять на довгих ніжках, наче нанизані на стеблинку балабушки. Навесні кожен плід, який має маленький парашутик з волосинок, залишає свою оселю і починає мандрувати за вітром. В Америці деревину платана використовують для оздоблення салонів найдорожчих автомобілів.

Гінкго

У перекладі з японської "гінкго" – "срібна абрикоса". Ця рослина – далекий родич сосни, але колючок та шишок не має. Його насіння схоже за формою на сливу чи абрикосу і виростає на кінчиках тонких гілок. Листок має неповторне жилкування: наче тонкі промінці розбігаються жилки віялом на всі боки. В середині кісточки знаходиться насіння, яке в Японії та Китаї вважається делікатесною стравою. Плоди використовуються у східній медицині.

Вчитель. На таблиці зашифрована назва цієї рослини. Розв'яжіть рівняння і відповідь буде ключиком до шифру.

$$287632 - x = 28354$$

$x = 259278$		1	2	5	7	8	9
Б А М Б У К		Б	Б	А	У	К	М

– Правильно, це бамбук.

Учень. Ви здивуєтесь, коли дізнаєтесь, що бамбук – це злакова рослина.

Така ж, як пшениця або жито. Уявляєте соломину товщиною 20–30 см і довжиною 20–50 м? Бамбук дуже швидко росте: від 50 до 90 см за добу. Але росте він біля 40 днів, а потім ріст припиняється. Бамбук – дуже цінна рослина. На його батьківщині він використовується як будівельний матеріал та для осушування місцевості.

Вчитель. Дізнайтесь, на скільки сантиметрів підросте бамбук за 28 днів, якщо щодоби підростатиме на 50 см? Переведіть сантиметри в метри.

Терапевтична хвилинка відпочинку.

Вчитель. Уявіть, що ми сіли на зелену траву під вітами тису. Нам прохолодно, ми п'ємо кришталево чисту смачну джерельну воду. Зелень дерев і чисте повітря у саду нас лікують. Ми зняли втому, покращився наш настрій, здоров'я, адже чисте повітря збагачує організм киснем, який так необхідний для розумової діяльності дитини. *(Вчитель промовляє під звукозапис голосів екзотичних птахів, діти закрили очі, опустили голови на парти і фантазують).*

Про рослини ми дізнались,
А який тваринний світ?
Є лисиці і косулі, зайці, дикі кабани,
Є олені, білки, чайки, яструби, дрозди, орли,
Сови є і мухоловки, і, звичайно, солов'ї.
Над квітками і плодами
В'ється безліч тут комах:
Жук-олень, вусач альпійський,
Турун і "мертва голова".

(Рядки супроводжуються демонстрацією малюнків представників тваринного світу).

Славиться цей край садами.
Ти ось тільки подивись:
Скільки ту є винограду,
Яблук, персиків, хурми.
Розв'яжіть ось цю задачу
Про плоди такі смачні.

Задача. На винограднику для дитячого санаторію зібрали 6 великих корзин винограду по 15 кг у кожній та 12 маленьких по 7 кг у кожній. Скільки всього кілограмів винограду зібрали?

(Учні розв'язують задачу).

А народ тут роботящий.
І на морі, й на землі
Є багато в них роботи,
А якої – подивись.

(Демонструються таблиці з зображенням праці людей на виноградниках, плантаціях троянд та лаванди, на морі – рибні промисли, збирання морської капусти).

Ось плантації лаванди,

І троянд цілі поля.
 З них олію виробляють
 І в парфуми добавляють.
 В морі теж немало праці
 Для невтомних рук людських.
 Рибу, крабів добувають
 З голубих морських глибин.
 Допоможем ми рибалкам
 Рибу в морі половить,
 А для цього ви швиденько
 Ось цей приклад розв'яжіть.

(Учні розв'язують приклади по варіантах).

$$25073 - (785 + 7453)$$

$$49507 - (4305 - 947)$$

(Хто впорається швидше, той і риби більше наловить).

Природничі таємнички.

Вчитель. Крім риби, що ще цінного добувають у морі? (*Водорості*).

Учні. Водорості – це рослини моря, розмножуються дуже швидко. Їх поїдають дрібні рачки, якими живляться риби. Коли хтось із тварин гине, їхні рештки опускаються на дно, де швидко стають поживою для мільярдів бактерій. А бактерії виконують в морі роль "санітарів", як мурашки в лісі, знешкоджують відмерлі рештки. В результаті їх роботи залишаються лише поживні солі, які необхідні для розвитку водоростей. Тому водорості для моря мають велике значення. Їх ще називають "хлібом моря", бо без них не міг би існувати різноманітний світ тварин моря.

Вчитель. Крім того водоростями, багатими на мінеральні та органічні речовини можуть лікуватись люди. Як ви знаєте, морська капуста найважливіше джерело йоду для організму людини. Морські водорості мають антисептичні й болезаспокійливі властивості, їх широко використовують в медицині. А ще водорості виділяють надзвичайно багато кисню, як доводять вчені, навіть більше ніж ліс.

Ось чому біля моря збудовано багато курортів, бо чисте морське повітря, морська вода, морські грязі, водорості, сонячні промені все це разом зцілює організм людини (заспокоює нервову систему, поліпшує функції дихання, травлення, підвищує імунітет). Люди на курортах відпочивають і здоров'я набирають.

(Діти розглядають листівки з видами курортів Євпаторії, Алупки, Ялти, Гурзуфа).

Вчитель. Крим – це край туристів, їде їх сюди безліч. Милуватись морем, сонцем і красою Кримських гір.

Розв'яжемо задачу про туристів.

За день туристи йшли пішки 2 години, автобусом їхали 3 години. Пішки вони рухались зі швидкістю 4 км/год., автобусом їхали зі швидкістю 45 км/год. Який шлях подолали туристи за день?

- Подорожуючи, туристи дізнаються дуже багато цікавого.
- Діти, як нам зберегти цю красу для інших поколінь, адже зараз відбувається дуже багато екологічних катастроф, які забруднюють моря і океани? *(Діти дають відповіді. Робота в групах.)*

IV. Закріплення вивченого.

Робота з підручником.

– А ви хочете ще більше знати про Південний берег Криму? Допоможе вам у цьому не відмовний гід – наш підручник з природознавства.

(Учні знайомляться зі змістом текстів підручника, відповідають на питання до тексту, виконують завдання, подані в книзі).

V. Підсумок уроку.

Ось і ми вже, як туристи, теж відвідали цей край: Це Південний берег Криму – назавжди запам'ятай. А щоб ви запам'ятали нашу цікаву подорож, я домашнє завдання вам роздам на листівках.

(Учні отримують листівки з видами Криму, на яких написані приклади та завдання).

Вчитель оцінює роботу учнів на уроці.